

MC
123.031

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI**

10.

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
TÖRTÉNETE 1919–1922**

**ÍRTA
NÉMETH MÁRIA**

AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A sorozatot szerkeszti
P. VÁSÁRHELYI JUDIT

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bátonyi Viola
Belitska-Scholtz Hedvig
Hegedüs Péter
Kertész Gyula
Kovács Ilona
Nagy Attila
Nagy Zsoltné
Nemeskéri Erika
Rózsa Mária
Soltész Zoltánné
Tószegi Zsuzsa
W. Salgó Ágnes

Országos Széchényi Könyvtár

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
FÜZETEI
10.**

**AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
TÖRTÉNETE 1919–1922**

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

**ÍRTA
NÉMETH MÁRIA**

**BUDAPEST
1997**

Lektorálta: Gerő Gyula

ISBN 963 200 372

ISSN 0865-7548

365 200 372 1

MC 123.031

1997

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: POPRÁDY GÉZA

Készült az OSZK Nyomdaüzemében, Budapest

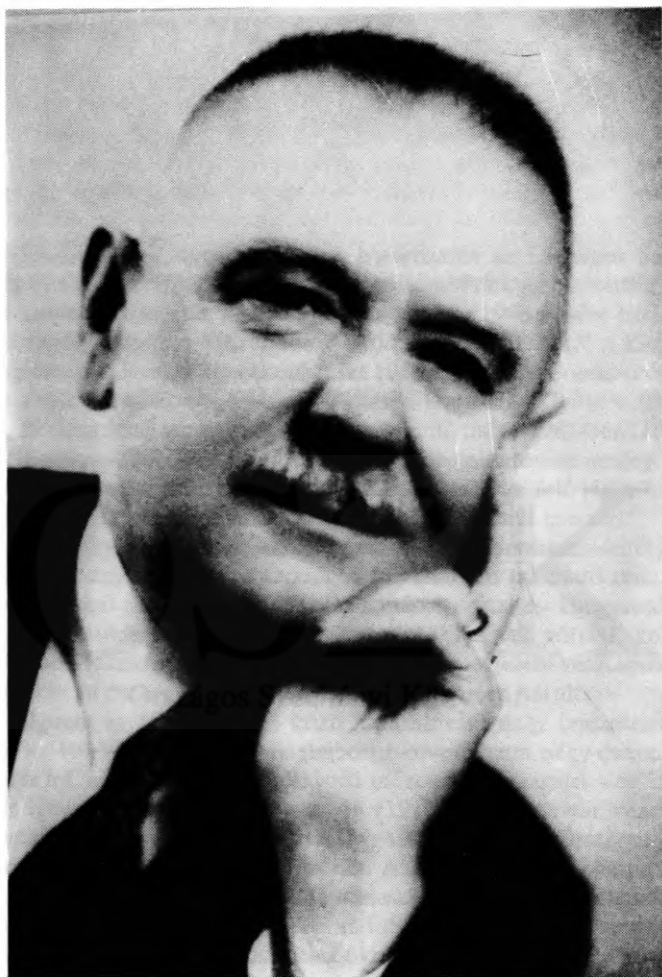
Munkaszám: 97.033

Tartalom

Előszó	9
A Tanácsköztársaság időszaka	13
A román megszállás alatti események	25
A status quo helyreállítása	29
Háborús jóvátétel	33
Hatósági feladatok	35
Költségvetés	41
Szervezet	47
Személyzet	53
Épület, elhelyezés	61
Gyarápítás	67
Állomány	69
Gyűjtőkör	71
A kötelespéldány-szolgáltatás és problémái	74
A kurrens belföldi dokumentumok hiányainak pótlása	79
Visszamenőleges belföldi gyarápítás	85
Hungarikumok külföldi beszerzése	88
Külföldi kiadványok beszerzése	95
A gyarápítási tevékenység összegezése	108
Gyarápítási ügymenet és feldolgozás	113
Átszervezés	125
Olvasószolgálat és közművelődési tevékenység	129
Raktár- és állományvédelem	• 143
Nemzeti bibliográfiai munkálatok	149
Tudományos tevékenység	155
Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem és az Országos Széchényi Könyvtár	161
Utószó	165
The History of the National Széchényi Library (1919–1922)	169

Jes étes az akadémia

Melichjans

Az 1960-as évek derekán hozott határozatot az Országos Széchényi Könyvtár akkori vezetősége az intézmény történetének megírásáról és kiadásáról. A művet a könyvtár megalapításától kezdve 1946 végéig három nagy egységre tagolva kívánta közreadni. Az első kötetet 1802-től a kiegyezésig terjedően Berlász Jenő, a következő részt 1918-ig menően Somkuti Gabriella és a harmadik korszakot az 1946. évvel zárva Haraszthy Gyula volt hivatott megírni. Berlász Jenő kimagasló értéket képviselő műve 1981-ben látott napvilágot,* Somkuti Gabriella – aki részművek megjelentetése mellett később kapcsolódott be a munkálatokba – az anyaggyűjtés vége felé jár, a harmadik kötet azonban Haraszthy Gyula halála miatt gazdátlanul maradt.

Örökölt hagyta viszont ránk az egész vállalt korszakára kiterjedő, az OSZK irattári anyagára, és az Országos Levéltárban található dokumentumokra vonatkozó szinte teljes, részben lemásolt, részben kijegyzetelt adatgyűjtését. A rendezetlen iratok ellenőrzése, hiányainak pótlása, korszakok és azokon belül szakterületenkénti szétosztása, a megjelent résztanulmányok számbavétele és összegyűjtése jelen munka szerzőjére hárult.

E dolgozat az 1919 és 1946 közti korszak első nagy fejezete, amely a könyvtár az 1914–1918-as első világháborút követő azon négy évének történetét tárja fel, amely Fejérpataky László múzeumi főigazgató – és 1919-ig a könyvtár igazgatója is – valamint utóda (1916-tól a könyvtár vezetésében érdemi segítőtársa), Melich János osztályigazgató, majd az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója nevéhez fűződik. Az említett időszakban e munkát eleve korlátozott dokumentumbázisra támaszkodva – így csak a lehetőségekhez mérten – lehetett elvégezni. Bár az OSZK Irattárában is mutatkoznak korabeli hiányok, a nagyobb gondot az okozza a feldolgozásban, hogy éppen a könyvtár közvetlen felettes hatóságának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak irattári anyaga nem áll rendelkezésre.** Ezt a múzeum vezetősége 1926

* Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp., OSZK. 1981. 555 l.

** Bakács István: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945*. = *Levéltári Közlemények* XLIII. évf. 3–84. l. i. r. 3–4. l.

közepén helyhiány miatt szállította át az Országos Levéltár épületébe, de éppen ezt a gyűjteményt őrző terem égett ki teljesen 1945 kritikus napjaiban.

A fontos iratok hiánya több esetben is egyoldalú dokumentáltsághoz vezet: ismerünk egy tervet, kezdeményezést, de megvalósulásáról vagy megíjulásáról már nincs tudomásunk.

Nem egyszer hosszadalmas munkát kellett folytatni ahhoz, hogy utalásokból, fél mondatokból valamelyes információt szedjünk össze egy-egy téma megvilágítása érdekében (l. a gyarapítási és feldolgozási ügymenetet stb.), és csak a következtetésekre támaszkodva lehet a valószínű helyzetet bemutatni.

Szólni kell arról is, hogy e korszakról néhány magas színvonalú, minden részletet feltáró tanulmány született ugyan, de egyes témakörök teljesen feltáratlanok maradtak.

Az előbbinél számolni kellett bizonyos szerzők politikai elfogultságával, mások speciális nézőpontjának érvényesülésével, és általában azzal, hogy ezen rövid négy évet, főleg első két évét kevesen méltatták figyelemre, „át-siklottak” rajta.

Utóbbiak esetében viszont azt kellett mérlegelni, hogy szabad-e a homályban maradt – gyakran igen fontos – területekről alapos vizsgálódás nélkül számot adni, tudván azt, hogy a jelenlegi körülmények között senki sem vállalkozik az e korszakra vonatkozó, önmagukban kevésbé mutatós részpublikációk megírására.

Ennek a kettősségnek a kiegyenlítése nem kevés problémát okozott a feldolgozásban, végül is mindkét esetben vissza kellett térni az alapokhoz, az irattári dokumentumokhoz, és azok alapján – természetesen a már megjelent tanulmányokat is figyelembe véve – összeállítani a négy év történetét úgy, hogy az ne közelítse meg a résztanulmányok minden adalékra kiterjedő aprólékos feldolgozási módját, de ne is hanyagolja el azokat az eddig még ismeretlen területeket, amelyek bemutatása nélkül a következő korszakok megírása nagyon nehéz volna.

A szerzőt – szubjektív okokból – sok szál fűzi ehhez a korszakhoz, így számára érdekes és tanulságos is volt e négy szomorú és keserves év történetének részletes megismerése, de tisztában van azzal, hogy nem alkothatott egy élményt adó, mutatós könyvtárszervezési irányzatokat bemutató művet, csak azon hétköznapi eseményeit, küzdelmeit tudta felidézni, amelyeket az intézmény fennmaradásáért folytattak elődeink.

A könyvtár vezetőségének eredeti elképzelése szerint az ún. törzsgyűjtemények megírásával párhuzamosan került volna sor a különgyűjtemények történetének összefoglalására és publikálására. Ezek a szakember közreműködését igénylő fejezetek azonban a Várba való felköltözés előkészületi időszakában, majd az ottani munkálatok megindítási problémái, illetve az új helyzet adta számos korszerűsítés közepette csak részlegesen és más-más formában készül-

hettek el. Így a jelen dolgozat a különgyűjteményekkel érdemben nem foglalkozhat. A tárgyalt időszakban is önálló osztályként működő Kézirattárról csak érintőlegesen szólunk (szervezeti, személyzeti stb. összefüggésekben), a Levéltárról (Levéltári osztályról) amely hamarosan ki is vált az OSZK-ból, és az Országos Levéltárhoz kapcsolódott – az eredeti határozatnak megfelelően, csak néhány esetben teszünk említést. A „bimbózás” stádiumában levő mai tá-
rak (zenei, térkép, aprónyomtatvány-gyűjtemény) fejlődését természetesen nyomon követjük.

A jegyzetekben minden forrásra hivatkoztunk, illetve a mostanra már esetleg kevésbé ismert személyekre, intézményekre, háttéreseményekre vonatkozóan magyarázó megjegyzésekkel szolgálunk.

Végezetül köszönetet mondunk mindazoknak, akik e munkát segítették, megjelenését lehetővé tették, és ezzel hozzájárultak az Országos Széchényi Könyvtár e kevésbé ismert négy évének felelevenítéséhez, elődeink bemutatásához, munkájuk megismertetéséhez.

Németh Mária

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A Tanácsköztársaság időszaka

Bár tárgyalt korszakunknak 1919 az első éve, nem tehetjük meg, hogy az 1918. október 31-én kezdődő polgári demokratikus forradalom két hónapját a könyvtár közösségi életébe bele ne vonjuk. Ez az 1919. augusztus 1-jéig terjedő korszak ui. politikai szempontból egységet alkot.¹

Az 1918 végén bekövetkezett háborús összeomlás nyomán kitört polgári forradalom már csak azért sem okozhatott az intézmény életében nagyobb változást, mert a minden tekintetben tönkrement ország olyan gondokkal küzdött, amelyek általános következményeikkel, és nem egyéni mivoltukban hathattak a kulturális rendszer egészére.

Hogy ez mennyire így volt, milyen nagyfokú zavarodottság és bizonytalanság jellemezte a helyzetet, arra a könyvtár 1918-ról szóló jelentése indirekt bizonyítékokkal szolgált azzal, hogy csupán az elvégzett munka eredményeit foglalta össze (amelyek 1917-hez képest nem romlottak!), és egyetlen szóval sem utalt a külső eseményekre, illetve azok belső hatására.² Mint azt a további beszámolók, összefoglalások igazolják, a polgári demokratikus forradalom eszméi a könyvtár falain belül csupán igen korlátozott területen hatottak.

„Az esztendő [1919] legelején a hivatali szolgálat terén is mutatkozott az az ideiglenes állapot, amely közállapotainknak már 1918 végén jellemző tünete volt. Örökös gyűlésezés, a tisztviselői- és altiszt testületben, bizalmi rendszer, amely a legkisebb hivatali ügy elintézésénél is a szavát hallatta s mely nagyobb bajoknak csak azért nem lett okozója, mert a múzeumi tisztviselői személyzet a bizalmiak kiválasztásánál intelligenciája alapján a legnagyobb körültekintéssel járt el s a bizalmiak a rájuk nézve kényes feladatot a legtapintatosabban végezték, akkor, amikor azt végezniük mindenáron muszáj volt.

A folytonos gyűlésezés a rendes hivatali munkának kétségbevonhatatlanul kárára volt, s bár a hivatali fegyelem szempontjából semmi zavaró incidens a proletárdiktatúra beálltáig a tisztviselői karban azontúl sem volt, mégis a munkamennyiség tekintetében a fenti bizalmi-rendszer hátrányos volt.” – állapította meg az 1919-ről szóló beszámoló.³

Az 1919–1923. évekről közreadott összefoglaló jelentés is csak a bizalmi rendszer üléseinél okozott „állandó izgalmakat” kifogásolta, de részletesebben foglalkozott a külső tényezőkkel, azzal, hogy „az ország sorsának bi-

A Nemzeti Múzeum Szóchényi Orsz. Könyvtárát a Nemzeti Múzeum gyűjteményegységéből kiválasztották, és a könyvtár feletti rendelkezési jogot a közoktatásügyi politikai megbízottak közé tette le. "Ugyanez iratban dr. Sebastyán Gyula igazgató és dr. Róheim Géza ^{szaktudós} ~~szakértő~~ elvtársakat jelenlegi munkahelyük épőgébentartása mellett a Néprajzi osztály állományába helyezte át.

Budapest, 1919. május hó 19.-én

Az Orsz. Széchényi Könyvtár fővezetőjének megbízásából

Melichjans

Safer-Hotay
Dobay-Holman
Moses Andra's.
Pelli Martin
James James
Moray Ferey

Havanna
Vincelk Spulane
~~Vincelk Spulane~~
Pomiel Schmin.
Kint Viron
Madagascar
Bato, mied Coma
Polysaruyi Mura.
Aparatoris
Hammik
Adigme Koffe
Kobley Haman
Wakungu Abine
Kerendjoni
Zinka Famer
Muhandiy Haraoghtimly

A könyvtár „kiszakítása” a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékéből

zonytalansága, majd a vesztébe vezető út jelei lehetetlenné tették a tudományos elmélyedést, komoly munkát. E lelki bajokhoz járultak az anyagi gondok, a rohamos drágulás, a minden téren mutatkozó anyagihiány, s a legszembetűnőbb baj, az épület fűthetetlensége bénítólag hatott a Múzeum minden tagjára.”⁴

1918 decemberétől már csak délelőtt lehetett befűteni a könyvtári helyiségeket, februárban már alig, márciustól pedig – szénhiány miatt – egyáltalán nem tudták a munkához szükséges meleget biztosítani.

A helyzetet súlyosbította az a nagyon sok áldozatot követelő járvány, amely „spanyol nátha” néven 1918 novemberétől tombolt.

* * *

Amíg a polgári forradalom korszakában a könyvtárban, de a múzeumban sem került változtatásokra sor, addig a Tanácsköztársaság művelődéspolitikai reformjai már erősen érintették az intézményt.

A legsúlyosabb rendelkezés a Magyar Nemzeti Múzeum egészére, a MNM „likvidálására” vonatkozott. Ennek végrehajtására Kenczler Hugót, a Magyar Nemzeti Múzeum átszervezésének vezetőjét jelölték ki.⁵

A Múzeumi Direktórium alapelképzelése az volt, hogy elkülöníti a történeti gyűjteményeket a természettudományiakétól, továbbá felvetette azt a gondolatot, hogy a könyvtárat a múzeum szervezetéből kiemeljék.⁶

Ez utóbbira vonatkozóan papíron meg is született a döntés. A könyvtárügyi megbízott (Dienes László) ugyanis május közepén 179/1919. (VIII. 3.) számú iratában arról értesítette a múzeum igazgatóságát, hogy „A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Orsz. Könyvtárát a Nemzeti Múzeumból kiszakítottam és a könyvtár feletti rendelkezési jogot az oktatásügyi politikai megbízottnak kezébe tettem át.”⁷ Ennek a határozott hangú rendeletnek végrehajtására azonban nem került sor, a könyvtár a múzeum keretében folytathatta munkáját.

Személyi tekintetben csak a múzeum felső vezetésében történt változás: Fejérpataky Lászlót július 2-án eltávolították főigazgatói posztjáról,⁸ és helyébe – ki tudja miért – a hozzá hasonló gondolkodású Czákó Elemér került.⁹ Szerencsére Fejérpatakyt meghagyták könyvtári „fővezetői” tisztségében,¹⁰ így az irányítás folyamatossága az OSZK-ban biztosítva volt.

* * *

Az elmondottak előrebocsátása után rátérünk a csak a könyvtárat érintő tervek, kezdeményezések és intézkedések ismertetésére. Először a könyvtárügyi megbízottnak az OSZK-val közvetlenül összefüggő állásfoglalásairól kell képet adnunk.

Dienes László és Kőhalmi Béla 1919 márciusában – addig a Fővárosi Könyvtárban Szabó Ervin mellett dolgozva, de saját elképzeléseiket is kiala-

kítva, ezeket az 1913-ban indított *Könyvtári Szemle* c. folyóirat cikkeiben rögzítve – emberi tisztességgel, hivatástudattal és józan állásponton alapuló programmal fogtak hozzá terveik megvalósításához.¹¹

Hangsúlyozni kell azt, hogy ők egy *teljes könyvtári rendszert* dolgoztak ki, tehát mire átvették a könyvtárügy irányítását, terveik alapján készen voltak. Az országos könyvtárügy szervezetét már március végén megfogalmazták a *Könyvtárügyi program* keretében.¹² Az egész ország könyvtárügyét az Országos Könyvtárügyi Tanács hatáskörébe kívánták volna utalni. Ennek alárendelt szerve az Országos Könyvtárügyi Hivatal lett volna, de az előbbi a 133 nap alatt nem alakult meg, az utóbbi helyett viszont a 22. K. N. sz. rendelettel az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet létrehozásáról intézkedtek, melynek feladatkörébe a magyar nemzeti bibliográfia gondozását is besorolták. Ugyanakkor megszüntették a Múzeumok és Könyvtárak Tanácsát és Főfelügyelőségét. Az új intézmény – mint Kőhalmi Béla később megállapította – „vezérfőnala lett négy hónapi munkánknak.”¹³

* * *

A könyvtári rendszerben „a három nagy könyvtárral” (Országos Széchényi Könyvtár, budapesti Egyetemi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár) foglalkozva együttműködési rendszert kívántak létrehozni, de úgy, hogy a nemzeti könyvtárat különválasztották a másik kettőtől.

„A kérdés magja tehát az volt, hogy az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár állománypolitikáját össze kell hangolni a Széchényi Könyvtár nemzeti anyagot gyűjtő állományszervező munkájával. Foglalkoztunk tehát ... azzal, hogy a anyagával egymást kiegészítő Egyetemi és Akadémiai Könyvtár egymással szorosabb kapcsolatba kerüljön.”¹⁴

Úgy vélték, hogy a mindent – a hazai és a külföldi kiadványok teljességét – gyűjtő feladatot a nemzeti könyvtár nem láthatja el, hanem azt muzeális könyvtárrá kellene fejleszteni. Gyűjtése csak „a magyar nyelvű és magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványokra” szorítkozna nem is elsősorban a jelen, hanem a múlt és a jövő kutatóit segítené. Mint „dokumentumraktár” a gyűjteményét inkább őrizné mint használhatná – szögezte le *Az országos könyvtárügy rendszerének alapelvei* c., március végén készült tervezet.¹⁵

Ebből következik az is, hogy a nemzeti könyvtár praesens jellegét feltétlenül fenn akarták tartani. A február végén – tehát a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – a *Könyvtárügyi program* 14. pontja már megfogalmazta, hogy „A Nemzeti Múzeum Könyvtára meg kell hogy maradjon praesens könyvtárnak...”¹⁶

A fenti cél megvalósításának érdekében a Nemzeti Múzeum épületének egészét a könyvtár számára kívánták volna átengedni, és ezzel a fejlődés feltételeit megteremteni. Itt egy estig nyitva tartó nagy olvasóterem és sok kutatószoba várta volna a látogatókat. Ez a koncepció több elemében is

előremutató volt, több ponton azonban nem számolt a realitásokkal. A Széchényi Könyvtár tiszta hungarikum jellege a kutatási igényeket nem elégítette ki, hiszen ezen kérdéskör feldolgozása háttéranyag nélkül teljesen lehetlenné vált volna. Az az elképzelés, hogy ezeket más könyvtárakban keresse a használó, nemcsak kényelmetlenséget okozott volna számára, hanem a dokumentumok, illetve az azokban foglalt megállapítások összehasonlítását is megnehezítette volna. (Ma a másolatok készítése révén ez már nem okoz problémát, bár mindenre a legjobb másolat sem alkalmas.)

De felvetődik az emberben az a kérdés is, hogy a nemzeti „dokumentumraktár”, a hangsúlyozott *őrzési* funkció miért kívánja meg a jelzett, nagymértékű olvasószolgálatot akkor, amikor egy jelentős szakkönyvtári és népkönyvtári hálózat kiépítése kiemelten jelenik meg minden akkori elképzelésben. A nagyrészt egy példányos, leromlott állapotban levő állomány esetében – az adott helyzetben – nem sérült volna meg éppen a megőrzés kívánalma?

A nemzeti könyvtárat érintő ezen tervek (és a már régebben megfogalmazott elképzelések) részben beleilleszkedtek az intézmény kívánalmai sorába, viszont születtek olyan intézkedések is, amelyekkel a könyvtár akkori vezetősége a legkevésbé sem értett egyet.

Május 15-én adta ki a Köznevelési Népbizottság a 33. K. N. számú rendeletét – feltehetően Niklai Péter levéltári megbízott megfogalmazásában – melynek V. §-a értelmében „A Nemzeti Múzeum, az Akadémia, az Egyetemi Könyvtár és ezekhez hasonló kultúrintézetek levéltárai az Országos Levéltárba bekebelezetnek.” Indoklásként a történettudományi kutatás előmozdítása, és a forráskiadások egységes irányításának érdeke szolgált.¹⁷

Az idézett rendelkezés – amely óriási vitát váltott ki – azonban csak elvi határozat maradt, az éppen elkészült levéltári épület még nem volt alkalmas más állománytestek befogadására.¹⁸

Erre a rendeletre hivatkozva tette fel július 18-án Kenczler Hugó azt a kérdést, hogy a Levéltár áthelyezése során „inkorporáltassék-e az Országos Levéltárba a Nemzeti Múzeum levéltárának kéziratтары része is a maga egészében, vagy bontassék három részre: 1. történelmi, 2. irodalmi, 3. képzőművészeti iratokra. Az első kategória a Levéltárban, a harmadik a Szépművészeti Múzeumban nyerne elhelyezést, és csupán a második csoport maradna meg a könyvtár állományában.”¹⁹

Ez a terv a Szépművészeti Múzeum igényeire alapult, de abszurdítására már a korabeli szakemberek is rámutattak. A Széchényi Könyvtár részéről Holub József, Bártfai Szabó László²⁰ és Rédey Tivadar fejtették ki – már a Tanácsköztársaság legutolsó napjaiban – elutasító véleményüket.²¹ Kenczler még az a gondolat is foglalkoztatta, hogy sort kellene keríteni a néprajzi anyagnak a Néprajzi Múzeum számára történő átadására.²²

Hasonló kezdeményezést tett az OSZK egyes gyűjteménytípusainak bekebelezésére a Munkásmozgalmi Múzeum – későbbi nevén Proletármúzeum – is,

amelynek szervezési, gyűjtési feladatairól egy áprilisban kiadott határozat rendelkezett. A végrehajtással megbízottak vezetője egyik fiatal munkatársát, Révész Mihályt jelölte ki az új múzeum anyaggyűjtésének lebonyolítására, ő pedig az OSZK egész munkásmozgalmi anyagának átadását követelte a születendő intézmény számára.²³ A könyvtár a könyvtárügyi megbízottak hivatalának segítségét kérte.²⁴ Az utóbbiak Révész Mihályhoz intézett levele, mely a kérés törvénybe ütköző voltát fejtette ki, meghozta az eredményt: a Proletármúzeum elállt kérésétől. Az utóbbi két szó azonban nem fedi pontosan a történeteket. Dienes László Fejérpataky Lászlónak címzett, a vita lezárása érdekében írt válasza Révész Mihály intézkedéseit félreértésen alapulónak minősítette: „a Proletármúzeum magánosok és egyesületek anyagából kívánja gyűjteményeit felépíteni, és csak hiányait fogja – *letétként* – más gyűjteményekből [kiemelés a szerzőtől] átvenni. Azok katalóguscédulái viszont az eredeti gyűjteménynél maradnának.” Ezzel a megoldással a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának az az eredeti rendeltetése, hogy a magyar kultúra írott és nyomtatott emlékeit továbbra is teljes egészében megőrizze, megoldható – vélte Dienes László. Ilyen módon ugyan éppen a dokumentumok kerültek volna ki a könyvtár birtokából, de a levelet ezt ellensúlyozó megnyugtató sorai zárták: „A Proletármúzeum szervező és gyűjtő munkájának kezdetén állva ezzel az igénnyel a fenti megállapodás értelmében még fel sem léphet. Kérése ezért barátságosan elhárítandó már formai okokból is, mert a Múzeum Könyvtára dolgába való rendelkezések kiadása csak a mi hivatalunkon keresztül történhetik.”²⁵

Fejérpataky László így köszönő levelében örömmel nyugtázta a könyvtári megbízottak azon véleményét, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak jövőbeni rendeltetése is az lesz, hogy a magyar kultúra írott és nyomtatott emlékeit továbbra is teljes egészében gyűjtse és őrizze.”²⁶

Részt vettek az OSZK tisztviselői „a köztulajdonba veendő értékesebb magángyűjtemények” számbavételében, valamint a könyvkereskedések szocializálásában is.²⁷ A Kpm 268/1919. sz. felszólítására Melich János elkészítette a könyvtár duplumait felmérő beszámolóját (ezt az anyagot nyilván az ország könyvtárai között osztották volna szét), de a nélkülözhető duplumok feldolgozásához kb. 5-6 fő három havi munkájához 25 000 korona, azonkívül 30 000 cédulára való papíros kiutalását is kérte.²⁸ Ezzel az ügy le is zárult.

Dienes László és Kóhalmi Béla kiemelt jelentőségű kérdésnek tartották a könyvtárosok szakmai képzésének megoldását, így már április 24-én megjelentették a Kpm. 66/1919. sz., a Közoktatási Népbiztosság 87745/II. b. sz. rendeletét, amely a szakoktatás mellett könyvtári látogatások, gyakorlatok, és tudományos előadások révén kívánta az első, két hónapos tanfolyam hallgatóit kiképezni. A továbbiakban másféléves tanfolyamok tartását tervezték, sőt egyetemi tagozat létrehozását is.²⁹

A Széchényi Könyvtárban készségesen fogadták – két alkalommal is – a könyvtárosi tanfolyam hallgatóit (összesen 110 főt), akik többórás, előadások-

kal egybekötött látogatásuk alkalmából az intézmény legjobb szakembereitől, Fejérpataky Lászlótól, Bártfai Szabó Lászlótól, Holub Józseftől, Havrán Dánieltől, Madarassy Lászlótól, Kereszty Istvántól kaptak tájékoztatást a nemzeti könyvtár értékeiről és munkájáról.³⁰

Fejérpataky László és Melich János – mint láttuk – bölcs nyugalommal vezették a könyvtárat: az elkerülhetetlen utasításokat tudomásul vették, vitába szálltak, amikor azt szükségesnek ítélték, de tartózkodtak attól, hogy feleslegesen közzöködjének a hatóságokkal.

A könyvtári vezetők elismeréssel támogatták a jó kezdeményezéseket, így elsősorban azt a szigorú hangú felszólítást, amely „A könyvtári könyveket vissza kell adni” mondattal kezdődött, és komoly büntetést – forradalmi törvényszék elé való idézést – helyezett kilátásba azok számára, akik a bármely könyvtárból több mint két hónapja kölcsönvett műveket nem adják vissza.³¹

Nem vitás azonban, hogy a legnagyobb egyetértést az az intézkedés váltotta ki, amely a közalkalmazottak fizetésrendezésére vonatkozott. „Ekkor a szükséges fizetésemelés egyszerű keresztülvitele helyett, úgyszólván mindenki egy fizetési osztállyal előrelépett. Ennek folyományaként alakult ki néhány hónap múlva az altiszti személyzetnek I. és II. osztályú műszaki, kezelői és egyéb altisztekre való tagozódása.”³² E rendszert a normális viszonyok visszaállításával az új kormányzat is megerősítette” írja az 1913–1923-as korszakról szóló jelentés.³³

Melich János már augusztus 14-én úgy foglalta össze a történeteket, hogy a Széchényi Könyvtárat „a proletárdiktatúra alatt tárgyi tekintetben semmi változás nem érte, hiszen a Levéltárra kiadott rendelet nem volt végrehajtható. Más szándékot pedig, amely a könyvtárból könyveket, kéziratokat, hírlapokat akart volna máshova áthelyezni ... a könyvtár vezetősége fölvilágosításaival megakadályozott.”³⁴

Készült azonban egy részletesebb jelentés is, amelynek a könyvtárra vonatkozó fejezetét higgadság és a tárgyilagosságra való törekvés jellemezte. A Magyar Nemzeti Múzeum 882/1919. számú rendelete kötelezte ui. a felügyelete alatt álló intézményeket a Tanácsköztársaság 133 napjának eseményeiről szóló beszámolójuk összeállítására.³⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár jelentését Bajza József, Melich igazgató közei munkatársa fogalmazta meg. Melich csupán néhány betoldással egészítette ki a szöveget.³⁶

Ez a dokumentum a könyvtár akkori személyzetével, szervezetével és állományával kapcsolatos kérdéseket, problémákat taglalta. Figyelmes elolvasása után nyilvánvalóvá válik, hogy a könyvtárat a tárgyalt időszak alatt semmi sérelem sem érte. „Könyvtárunk oly szerencsés volt, hogy a más hivatalokban oly gyakran tapasztalt oda nem való elemek beerőszakolásától teljesen ment maradt” – közölte a jelentés, majd részletesen foglalkozott a szakmailag indokolt személyzeti, beosztásbeli változásokkal. Örömet fejezte

ki afelett, hogy Fejérpataky László főigazgató, akit július 2-án felmentettek ezen beosztása alól, ismét átvehette a könyvtár „fővezetését”.

Elismerte, hogy „üdvös eredményt” hozott a közoktatási népbiztos azon rendelkezése, amely a közkönyvtárakból kölcsönvett munkák sürgős visszaszolgáltatását rendelte el. A „drákói szigort”, amely az előírás megszegőit sújtotta volna, persze elítélte. A könyvtár állományának megvédésével szembeállította a gyűjtemény megcsonkítására tett kísérleteket, de elismerte, hogy „hol a megcsonkítást kívánó hatóságot, hol a politikai megbízottat sikerült a terv káros voltáról meggyőznünk, s amikor egyik sem sikerült teljesen, kivitelre akkor sem került sor.”

A szervezeti változásokkal kapcsolatban már több a kifogás. Fájó pont a Levéltár „kiszakítása” a könyvtárból (amit később a könyvtár maga javasolt), de amelyről objektív okok miatt a könyvtárügyi megbízottak maguk is lemondtak.

Igazságtalanul állapítja meg a jelentés azt, hogy a könyvtári megbízottaknak „nem volt rokonszenves a könyvtár, mert a magyar nemzeti hagyományok letéteményese volt” és „gyengíteni, kisebbiteni” kívánták „azt az erkölcsi tőkét, melyet a könyvtár a nemzet számára jelent”. E fejtegetés folytatásaként azonban azt szögezi le, hogy az illetékesek kénytelenek voltak belátni, „hogy az általános, emberi haladás szempontjából még a bolsevista államnak is szüksége van páratlan hungarikum gyűjteményünkre.” Sőt odáig is elment a beszámoló, hogy idézte a könyvtárügyi megbízottak tervezetének a nemzeti könyvtárra vonatkozó – ma is helytálló – megállapításait. (A gyűjtőkör beszűkítésére ez az összefoglalás nem tért ki.)

A kortársi jelentés ugyan kritikától sem mentes – erre oka is volt – de az kimondható, hogy az adott helyzetben megfontoltabb, az igazságot kevésbé torzító jelentést aligha állíthatott volna össze az intézmény vezetősege.

Az értékelés 1926-ban sem változtat az ismertetett felfogáson. A Magyar Nemzeti Múzeum 1913 és 1923 közti tevékenységéről képet adó beszámoló elismeri, hogy a direktórium múzeumi terveiben több olyan elem volt, ami keresztülvihető, amik régebbi tervekben már szerepeltek, amik megvalósítására sort is kell keríteni. Igaz, hozzáteszi – az előbbi jelentés egy gondolatát fenntartva –, hogy a direktórium elképzeléseiben és intézkedéseiben „a cél a nemzeti gondolatnak, a magyar jellegnek eltörlése volt.”³⁷ Hogy mennyire nem, azt már a következő évek és évtizedek könyvtári kezdeményezései mellett az utókor könyvtárosainak értékelései is bizonyítják. Köztük találjuk Dezsényi Bélát, Havasi Zoltánt és Haraszthy Gyulát is.

Havasi Zoltán felhívta a figyelmet a könyvtárügyet vezető személyiségek meghatározó szerepére: a könyvtári munka társadalmi hatóerővé válik, ha a vezető könyvtárosok olyan szakemberek, „akik személyes súlyukkal, ... tudományos tekintélyükkel befolyást gyakorolnak, gyakorolhatnak a kulturális célkitűzések kialakítására, akik felismerik a könyvtári munkának a művelődés

egész rendszerében elfoglalt helyét”.³⁸ Havasi Zoltán a Tanácsköztársaság idején vezető szerepet betöltő, akkor 30 éves Dienes Lászlót, és a 35 éves Kőhalmi Bélát ezek közé sorolta. Igaza volt-e?

Dienes Lászlót, akik még ismerték és dolgoztak mellette, nagyon tehetséges, igen művelt, széles látókörű, és nagyon tisztességes embernek tartották, akinek szakmai felkészültsége a legmagasabb fokon állt. Kőhalmi Béláról, akit az idősebb generáció tagjai személyes benyomásai alapján jellemezhetnek, ugyancsak a legnagyobb elismeréssel lehet szólni. Tudása imponáló, emberi magatartása és segítőkészsége pedig általánosan elismert volt.³⁹ A két könyvtári megbízott tehát minden tekintetben megfelelt azoknak a követelményeknek, amelyek a felső vezetés szintjén elvárhatók. Természetesen ők is tévedtek, de a hibák java részét azok követték el, akik más területről próbáltak beleszólni terveikbe és gyakorlati munkájukba, és akiknek túlzásait éppen ők ketten igyekeztek visszafogni.

Dienes László és Kőhalmi Béla nézeteinek helyeségét a legkézzelfoghatóbban az elmúlt közel nyolc évtized eredményei bizonyítják. Az Országos Széchényi Könyvtár ma is a nemzet könyvtáraként végzi tevékenységét (igaz: megtartva eredeti gyűjtőkörét); önálló épületben, önálló intézményként működik, a feladatkörébe nem tartozó levéltári funkciók ellátása nélkül. Kiépítette a magyar nemzeti bibliográfia rendszerét; munkatársai egyre nagyobb mértékben rendelkeznek könyvtárosi szakismeretekkel, könyvtárosi egyetemi képesítéssel, és sokan végeznek közülük tudományos tevékenységet is. Kiterphetnénk még más, 1919-es, könyvtári elképzelések beteljesedéséről is, de úgy véljük, hogy ezek felsorolása már felesleges volna.

Országos Széchényi Könyvtár

Jegyzetek

1. A Tanácsköztársaság könyvtárügyére vonatkozó legfontosabb dokumentumok: Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp., 1980. 201–222. l. (Dienes Lászlónak és Kőhalmi Bélának a Tanácsköztársaságot megelőző munkásságát ismerteti. – Kőhalmi Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp., 1959. 258 l. (A továbbiakban: Kőhalmi, i. m.) – *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény.* Közzéteszi, bev. és jegyz. ell. Kőhalmi Béla. Bp., 1959. 212 l. (A továbbiakban: Kőhalmi, *Forrásgyűjtemény.*) – *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. A könyvtárügyi megbízottak hivatalos lapja.* 1919. 1–4. sz. – (OSZKI 107/1919.) – Kőhalmi Béla: *A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* = *Magyar Könyvszemle*, 1959. 149–162. l. Gulyás Pál: *Kommunista könyvtárpolitika.* (Első közlemény) = *Magyar Könyvszemle*, 1920–1921. 1–84. l.; (második befejező közlemény) = uo. 1922. 13–58. l. – Havasi Zoltán: *1919 és a Széchényi Országos Könyvtár.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1978. Bp., 1980. 227–245. l. – Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 124–180. l. Voltaképpen csak a 124–125. lapon foglalkozik a Tanácsköztársaság idejével, de későbbi fejezeteiben többször hivatkozik

- erre a korszakra. – *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról*. Közvetései a Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatósága. Bp., 1926. 72 l. (A továbbiakban: *Jelentés ...1913–1923.*)
2. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1918. évi állapotáról*. = *Magyar Könyvszemle*, 1919. 56–63. l. (A továbbiakban: *Jelentés ...*)
 3. *Jelentés ... 1919*. = *Magyar Könyvszemle*, 1920–1921. 134. l.
 4. *Jelentés ... 1913–1923*. 20–21. l. – *Jelentés ... 1919*. 1. l.
 5. Kenczler Hugó a MNM Régiségtárában dolgozott, onnan került át a Szépművészeti Múzeumba. Március 21-e után a Múzeumi Direktórium tagja.
 6. Ez a gondolat már Szalay Imre igazgatósága alatt is felmerült, 1919-ben Kenczler vetette fel újra. Likvidálási tevékenységére vonatkozóan l. *Jelentés ... 1913–1923*. 20. l. – Kenczler Hugó: *A Nemzeti Múzeum átszervezése* c. írását = *Fáklya* 1919. május 11. 5. l. – Gulyás Pál: i. m. 2. r. 21. l. – A könyvtár önállósításának tervével a könyvtárügyi megbízottak is egyetértettek.
 7. OSZKI 95/1919. A döntést közlő iratot Melich a Könyvtár fővezetője megbízásából adta ki. Tartalmazza ez azt is, hogy Sebestyén Gyula igazgatót és Róheim Géza szakgyakornokot a vonatkozó rendelet „jelenlegi munkahelyük épségben tartása mellett” a múzeum Néprajzi osztályának állományába helyezte át. Oda került még Bátki Zsigmond és Madarassy László is. Átmenetileg ők is megmaradtak munkahelyükön, ugyanúgy mint a leválasztott Levéltár tisztviselői is. (Bátky és Madarassy 1920-tól már nem dolgoztak az OSZK-ban.)
 8. Fejérpataky Lászlót a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. június 18-án kelt, 154.795/1919. (VII. 3.) sz. rendeletével mentette fel múzeumi főigazgatói állásából. (OSZKI 143/1919. július 2.)
 9. Czákó Elemér, a VKM tanácsosa a konzervatívnak nevezett Fejérpatakyhoz hasonló beállítottságú volt.
 10. Fejérpataky 1916-ban történt elnöki kinevezése után is megtartotta könyvtárvezetői tisztét, de 1919-ben történt felmentésekor erre nem tért ki az idézett rendelkezés. Vonatkozó kérdése (OSZKI 146/1919.) és Melich érdeklődése (147/1919.) írásbeli válaszhoz nem vezetett, de a tények bizonyítják, hogy Fejérpataky továbbra is a könyvtár vezetője maradt.
 11. Kinevezésüket Lukács György népbiztoshelyettes aláírásával március 30-i dátummal kapták meg: Dienes László a Könyvtári ügyek megbízottja, Kóhalmi pedig helyettes megbízottja címmel. = *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*, 1919. 1. sz. (máj. 1.)
 12. A könyvtárügyi népbiztosok alapvető elképzelései – a *Könyvtárügyi Program*; *Az országos könyvtárügyi rendelkezések általános alapelvei*; *Az országos könyvtárügy szervezete* – már március végére elkészültek, az *Alaprendelet* április elején jelent meg: *Rendelet a könyvtárak államosításáról és az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállításáról* címmel. Utóbbi szervezeti szabályzata július végén látott napvilágot. (L. az idézett alapforrásokban.) – A Tanácsköztársaság idején Dienes, Kóhalmi és mások is számos cikket írtak, előadásokat tartottak könyvtárügyi elképzeléseikről, ezekről Kóhalmi *Forrásgyűjteménynek* Repertórium és kronológia c. fejezete ad részletes felsorolást.
 13. Kóhalmi, i. m. 53. l. – Itt meg kell jegyezni, hogy részletes tervek készültek még „a ma kisebb, de nagyobb építendő szakkönyvtárak egész sorá”-nak létrehozására, mind a társadalomtudományi, mind a természettudományi hálózatra, valamint a nagyon elhanyagolt állapotban levő közművelődési könyvtárrendszer kiépítésére is.
 14. Kóhalmi, i. m. 59., 61. l. L. még a gyarapítást bemutató fejezet gyűjtőköréről szóló alfejezetét.
 15. E tervekről Kóhalmi Béla minden írásában kifejti véleményét. – Az alapelvekről való idézet: i. m. 223. l.
 16. *Könyvtárügyi Program*. 14. pont. = Kóhalmi i. m. 220. l.
 17. OSZKI 96/1919. A levéltárak rendezéséről szóló rendelet. = *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* 1919. 2–3. sz. (OSZKI 107/1919) – L. még Kóhalmi i. m. 65. l. – Gulyás Pál i. m. 2. r. 21–24., 27. l. – A Levéltár áthelyezésének közlését l. OSZKI 66/1919. Az anyag a helyén marad, de a Levéltár létszámába áthelyezték Baróti Szabó Lászlót, Jakubovich Emilt, Tóth Lászlót és Madarassy Pált.
 18. Kóhalmi Béla i. m. 173. l. (4. sz. jegyzet.)

19. A Művészeti és Múzeumi Direktórium 407. sz. irata. (OSZKI 174/1919.)
20. Bártfai Szabó László nevét több változatban is használta: Szabó László, bártfai Szabó László. Neve közlésekor a később rendszeresen használt Bártfai Szabó László elnevezést tüntetjük fel.
21. Az első véleményt Holub József fogalmazta meg (OSZKI 137/1919.), de ezt – mivel Kenczler kiegészítő javaslatára nem tért ki – a nevezett direktórium nem tartotta kielégítőnek. Miután az elutasító levél megérkezett Holub nem volt itthon, Bártfai Szabó és Rédey Tivadar állították össze külön-külön a megvalósítást ellenző érvelésüket. (OSZKI 174/1919.). – Beszámolókról l. a személyzetéről szóló fejezetet.
22. Kenczler Hugó: *A Magyar Nemzeti Múzeum átszervezése.* = *Fáklya*, 1919. máj. 11. 5. l. és Gulyás i. m. 2. r. 23. l.
23. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-án hozott 35/1919. sz. határozata (OSZKI 104/1919.). A Proletármúzeum – előző nevén Munkásmozgalmi Múzeum – létrehozására Dienes Dénes (marxista író), Krejsi Rezső (az Iparkamara volt főtitkára) és Révész Mihály (a Népszava munkatársa, a kormányzótanács jegyzője) kaptak megbízatást. A Nemzeti Múzeummal kapcsolatos ügyekkel csak Révész foglalkozott. Az új gyűjtemény a Baross utcai Wenckheim-palotában került felállításra. Könyvtári dokumentumainak sorsáról l. a következő fejezetet. – L. még az F. K. június 21-i 119. sz. rendeletét.
24. Kóhalmi Béla: i. m. 66. l.
25. OSZKI 134/1919. – A Proletármúzeummal kapcsolatos történet nem rekonstruálható teljes hitelességgel. Másként ír erről Gulyás: a könyvtárügyi megbízott és Révész Mihály közti megbeszélésről szól, Kóhalmi egy Révészhez intézett levélről tudósít, amelyben „kifejtette a kérés teljesítésének törvénybe és tudományos kutatás érdekébe fűződő voltát.”
26. OSZKI 135/1919.
27. A Kpm. rövidítés a könyvtárügyi politikai megbízottak rendelkezésein, levelein található jelzés. – A Tanácsköztársaság első heteiben a szocialista átalakítástól való félelem könyvfelvásárlásra, magánkönyvtáraik eladására késztetett sokakat. Többek között ezt a folyamatot akarták a könyvtárügyi megbízottak a könyvkiadók és kereskedők leltárkészítéséről, az államosításról, valamint a veszélyeztetett, ill. eladó könyvtárak kényszerfelajánlásáról kiadott rendeletekkel megakadályozni. Az ún. szocializálás során hozták létre a szellemi termékek előállításával, kiadásával foglalkozó szervezetet, a Szellemi Termékek Országos Tanácsát (K. N. 9. sz. rendelet). E testület „hivatása a szellemi termelésnek központosított ellátása, és a szellemi termékek technikai előállításának és terjesztésének irányítása” volt. (= *Tanácsköztársaság* 1. sz. 5. l.) – A további rendeleteket l. Kóhalmi: *Forrásgyűjteményében.* – Az OSZK-nak az ismert magángyűjtőkről kellett pl. jegyzéket összeállítani. (OSZKI 68/1919.). L. még Kóhalmi i. m. 144–149. l. és Gulyás i. m. 2. r. 13–40. l.
28. OSZKI 131/1919.
29. A tanfolyamokról bővebben szól Kóhalmi i. m. 177–193. lapjain, és Gulyás – nagyon elfogultan és igazságtalanul – i. m. 2. r. 42–50. oldalain. A tanfolyamra szóló felhívást l. *A Tanácsköztársaság Könyvtáruge* 1. sz., tanrendje Kóhalmi i. művében olvasható: 183–187. l.
30. Az OSZK-ban tartott látogatásokról és az ott elhangzott előadásokról Kóhalmi i. m. 191–193. oldalain szól, nem fukarkodva az elismerő szavakkal. A könyvtár beszámol a tanfolyamról: OSZKI 126/1919., 152/1919.
31. OSZKI 64/1919. – A Tanácsköztársaság Könyvtáruge. 1. sz. A rendelettel az OSZK vezetői egyetértettek, és a következő években, elsősorban 1921 első hónapjaiban a felszólító levelek sokaságát küldték ki az érintett kölcsönzőknek. A felhívás különben a hírlapokban is megjelent.
32. A Kormányzótanács CXXXI. sz. rendelete a „közalkalmazott munkások bérének rendezéséről.” (OSZKI 179/1919.). – *A Tanácsköztársaság* c. hivatalos lap 101. sz. júl. 25. – L. még: *Jelentés ... 1919–1923.* 7–8. l. – Dezsényi i. m. (139. l.) szerint a Tanácsköztársaság bukása után ezt a rendeletet is eltörölték, és a régi rend állt helyre. Így az altisztek – akiket hivatalsegédnek neveztek el, újra altisztek lettek és fizetésük is az előző szintre csökkent.

Az előbb idézett jelentés (7. l.) viszont arról szól, hogy „Ennek folyamányaként alakult ki néhány hónap múlva az altisztí személyzetnek I. és II. osztályú műszaki, kezelői és egyéb altisztekre való tagozódása. E rendszert a normális viszonyok visszaálltával az új kormányzat is megerősítette.”

33. *Jelentés ... 1913–1923.* 7–8. l.

34. OSZKI 197/1919. aug. 14.

35. OSZKI 221/1919.

36. OSZKI 238/1919.

37. *Jelentés ... 1913–1923.* 21. l. Dezsényi Béla i. művének 125. lapján így ír: „... az Országos Széchényi Könyvtár a forradalmakkal nem állt szemben: kapcsolata azokkal még negatívnak sem mondható; valamiféle békés – vagy legfeljebb itt-ott zúgolódó – megférése, amely néhány esetben, főleg ha tudományos-művelődési kérdésekről van szó (szakelődés, szakmai tanfolyam, könyvtárvezetés s hasonló) mérsékelt szimpátiává is tud fokozódni ...” De Dezsényi több utalásából még az is kiderül, hogy sajnálja a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának elvetését. Példaként álljon itt ugyanezen mű 127. lapjáról való megállapítása: „A Könyvtár történetének új szakasza... a forradalmakkal való frázisos szembenállás, a minisztériumi gyámság és a tömegekkel szemben a közelebből meg nem határozott intelligencia jegyében kezdődik. Alapja az az országos politika elvét is képviselő fikció, amely a Tanácsköztársaság minden intézkedését, minden megnyilatkozását érvénytelennek és semmisnek minősíti.” L. még Havasi i. m. 240. l. – Haraszthy i. m. 202–210. l.

38. Havasi Zoltán i. m. 241. l.

39. Remete László: *Dienes László 1889–1953.* = Remete László–Révész Ferenc: *Könyvtárosportrék.* Bp., 1979. 35–79. l. Haraszthy Gyula: *Kőhalmi Béla.* = *A Könyvtáros,* 1956. 245–247. l. – Mátrai László: *Kőhalmi Béla.* = *Magyar Könyvszemle,* 1964. 289–291. l. Révész Ferenc: *Kőhalmi Béla 1884–1970.* = Remete László–Révész Ferenc: *Könyvtárosportrék.* Bp., 1979. 113–119. l. – Szentmihályi János: *Kőhalmi Béla. Egy könyvtárosi életpálya és tanulmányai.* (Előadás.) Bp., 1980. jan. 14. gépirat (KMK Szaktudományi szakkönyvtár) 11. l. Szentmihályi szerint „Dienes László sok irányú forradalmi tevékenysége következtében kevés időt tudott szentelni a könyvtári direktórium vezetésére, így ez a munka úgyszólván teljesen Kőhalmi Bélára hárult.” (4. l.)

Országos Széchényi Könyvtár

A román megszállás alatti események

A Tanácsköztársaság bukását követően a fővárost augusztus 4-én megszálló román katonaság vezérkarának és úgynevezett Evakuáló Bizottságának¹ – melynek élén Serbescu tábornok állt – követeléseivel kellett a múzeumnak és benne a könyvtárnak is szembenéznie.²

A múzeum vezetői már augusztus 6-án kérték gyűjteményeik védelmét az antanthatalmak magyarországi képviselőitől. Az angol misszió azonnal jelezte, hogy a tudományos és művészeti intézmények anyagának megvédése érdekében mindent el fog követni, de csak akkor léphet fel, ha ezeket veszély fenyegeti. Segítségüket ígérték az amerikai misszió tagjai is. A múzeum segélykérésre eljutott Romanelli olasz ügyvivőhöz is.

A múzeum előzetes védelemkeresését, a román katonai fellépéstől való félelmét a bekövetkezett események teljes mértékben igazolták. A megszállók augusztus 16-án már katonai őrséget állítottak az épület kapujába, hogy onnan semmit se lehessen kivinni. A hónap végén pedig megkezdődött a múzeumban őrzött, Erdélyhez és a Partium történetéhez kapcsolódó – kapcsolható műkincsek, könyvtári dokumentumok számbavétele, szeptember 8-án pedig a jelzett anyag elvitelét is végre akarták hajtani. A könyvtár gyűjteményéből az „enciklopédikus munkákat, lexikonokat, statisztikai, etnográfiai munkákat, alapítványokra vonatkozó műveket, kiválasztandó napilapokat 1912-től kezdve, a háborúra vonatkozó könyvanyagból is többet.” Így a Régi Magyar Könyvtárból a Szászsebesen, Gyulafehérvárott és másutt megjelent XVI–XVIII. századi ószláv–román egyházi könyveket, amelyek a könyvtár legnagyobb ritkaságai közé tartoztak. Ezenkívül kéziratári és levéltári anyagot is magukkal akartak vinni.

A románok szeptember 10-én ismét megjelentek a múzeumban és Fejérpatakyl főigazgató tiltakozása ellenére is helyszíni szemlét tartottak a Régiség-tárban, majd teherautókon ládákat, csomagolóanyagot, és a munkák elvégzésére hadifoglyokat is szállítottak az épületbe. A magyar hatóságok részéről Czákó Elemér miniszteri tanácsos emelt óvást az eljárás ellen, ugyanakkor a múzeum részéről Gerevich Tibor igazgatóőr az olasz misszió segítségét kérte, és kapta meg. Mombelli tábornoknak, a misszió vezetőjének közbelépésére a román akció végrehajtását felfüggesztették.

4. kép

Hary Hill Bandholtz amerikai tábornok szobra az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetsége mellett

*This door sealed by Order
Inter Allied Military Mission*

*W. Bandholtz
Pres. of the day.
5 October 1919*

5. kép

A múzeumi raktári ajtók lezárásához használt papírszalag

Serbescu azonban nem nyugodott bele a kudarcba. Követeléseiknek tartalmi körét még ki is szélesítette az Erdélyből, illetve az általuk megszállt területről a háború alatt a múzeumba szállított és ott letétként őrzött anyagra is. További próbálkozásait azonban rövid időre a szeptember 17-én kiadott párizsi legfelsőbb tanácsi rendelet akadályozta meg, amelynek értelmében a múzeumból semmit sem lehetett kivinni.

Eközben megalakult az a vegyes bizottság, amely az antanthatalmak képviselőiből, a román és a magyar küldöttekből állt. Tárgyalásaik szeptember 27-től 30-ig folytak.

Megbeszéléseiken a könyvtárat érintő fő témát az képezte, hogy volt-e a könyvtárnak 1916 és 1918 közötti romániai eredetű gyarapodása. Bár a könyvtár bizonyítani tudta, hogy 1918-ban szabályszerű vásárlás révén jutott hozzá egy kb. 850 kötetnyi, főleg 19. századi művekből álló gyűjteményhez, mégis hajlandó volt ezt az anyagot a románoknak átengedni. Erre október 5-én a szövetséges hatalmak képviselőjének jelenlétében került sor.

Alig zajlott le a könyvek átadása, Serbescu ismét megjelent katonai teherautókkal és megfelelő katonai, valamint hadifogoly-kísérettel együtt az erdélyi múzeumokból származó letétek elszállítására. Ezt a kísérletet az erőteljes magyar tiltakozás (Czakó Elemér, a menekített tárgyak miniszteri biztosa, Domonvsky Sándor egyetemi tanár, Pekár Gyula miniszter, Fejérpataky László) akadályozta meg. Ezzel egyidőben Pekár Gyula megbízásából Czakó Elemér egy összefoglalót írt a történetekről, a szövetséges hatalmak képviselői számára. De már aznap este megjelent a helyszínen Bandholtz amerikai tábornok is, a szövetségesek közös bizottságának elnöke, Lovry amerikai ezredes és egy kapitány kíséretében.³ Elrendelte a raktárak három ajtajának lepecsételését, kulcsaikat bezárta az őrzésükre szolgáló szekrénybe, majd ennek kulcsát magához vette.⁴

Október 17. és november 5. között a román őrsg elvonult az épületből és 14-én Bandholtz tábornok átadta a múzeum főigazgatójának az október 6-án magához vett szekrénykulcsot. Harry Hill Bandholtz szerepe kevésbé ismert még a volt múzeumi intézményekben is, holott rendkívüli nemzeti kincsek megmentését köszönhetjük erélyes fellépésének. A volt múzeumi könyvtár mindenkori munkatársai is hálával és tisztelettel kell adózzanak a kiváló amerikai tábornok emlékének.

Az elmondottak kommentár nélkül is bizonyítják azt a helytállást, gyors cselekvőképességet, amelynek köszönhetően a nemzeti értékeket sikerült az ország számára megmenteni. Ahogy azt a múzeumnak az 1913–1923. évről szóló beszámolója megállapította: „egy pillanatnyi elernyedés vagy lényegtelennek látszó engedékenység óriási anyagi és helyrehozhatatlan erkölcsi kárt eredményezhetett volna.”⁵

A románok nem tudtak belenyugodni abba, hogy a múzeumban őrzött erdélyi leleteket az intézmény közvetlenül adja vissza jogos tulajdonosaiknak. A jóvátételi bizottság útján – a készülő trianoni szerződés 175–176. paragrafusaira hivatkozva – elérték, hogy ők adják át a menekített anyagot az illetékes intézményeknek. Ezt a döntést Czákó Elemér 1920. április 10-én közölte a múzeummal. Másnap már meg is indult az átvétellel összefüggő gyakorlati munka: a letétbe helyezett ládák anyagának számbavétele és jegyzékbe foglalása. A június közepén befejeződött ellenőrzést követően az immár Romániához tartozó Aradon június 21-én történt meg a 72 ládányi állomány átadása. Ezután került sor arra, hogy az eredeti elismervényeket visszajuttassák Budapestre. Ezt a kötelezettségüket azonban csak 42 ládára szorítkozva teljesítették az átvevő hatóságok.⁶

OSZK SZÁRMI KÖNYV

Jegyzetek

1. Az Evakuáló Bizottság (Comisiunea centrale de evacuari), később magyarul: Központi Gazdasági Bizottság. Őket természetesen a román nagyvezérkar is támogatta.
2. A román megszállás teljes eredeti anyaga sajnos nem áll rendelkezésre. Ezek a múzeum iratanyagával együtt 1945-ben megsemmisültek. Az 1919. évi jelentés alig érintette a történeteket, utalt azonban arra, hogy a múzeum külön jelentésben számolt be a megszállás alatti eseményekről. Ez a dokumentum is elpusztult, de a *Jelentés ... 1913–1923. c.* kiadvány igen részletesen – az akkori hitles jelentések és „pro memoriák” alapján számol be a történetekről. (21–32. l.) Ezek egy része az OSZK Irattárában is fellelhető a következő számon: 194/1919., 204/1919., 208/1919., 209/1919., 215/1919., 227/1919. A román megszállásról szóló részben – tekintve, hogy az idézett jelentés tartalma az irattári anyaggal pontosan megegyezik – ezekre az iratokra külön nem hivatkozunk.
3. Bandholtz odahívása Domanovszky Sándor érdeme. Miután a múzeumi ügyekkel megbízott amerikai kapitányt, vasárnap délután lévén, nem találta már a helyén, Pekár Gyulát próbálta megkeresni, aki viszont közben már a múzeumba érkezett. De Pekár Gyulánénak sikerült széles ismerettségi köre lévén „távbeszélőn” Bandholtz tábornokkal kapcsolatot teremteni.
4. Erre az időszakra rendkívül érdekes és értékes adatokat tartalmaz Harry Hill Bandholtz amerikai tábornok: *Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon c.* kötete. (Utószó: Juhász Gyula.) (Bp., Magyar Világ K., 1993. 248 l.) Eredeti címe: *Un diplomatic diary.* New York, Columbia Univ. Press, 1933.)
5. *Jelentés ... 1913–1923.* 32. l.
6. L. az előző jegyzetét.

A status quo helyreállítása

1919. augusztus elsején – a Forradalmi Munkástanács lemondása után – megalakult az ún. szakszervezeti kormány – egy napig Peidl Gyula, majd Friedrich István vezetése alatt. A sebtében összeállított kormánynak semmi hatalma sem volt, a győztes államok nem ismerték el, nem támogatták, cselekvőképességét pedig megbénították a román királyi haderő csapatai, melyek a Tiszántúl megszállása után augusztus 4-én és 5-én Budapestre bevonultak.

Ennek ellenére a megszakított, de szellemiségében régi állapot a Széchényi Könyvtár életében már augusztus első napjaiban visszaállt.

A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői kara augusztus 5-én a kormányhoz fordult, kérve, hogy „a nemzeti művelődés és a nemzeti tudomány ápolása végett a nemzet egyetemének akaratán nyugvó alkotmányos államhatalom részére kijelölt helyen szolgálatát folytathassa...”¹

Ennek érdekében szükségesnek látta:

- a múzeum likvidálására kirendelt bizottság azonnali felosztatását, a „likvidáció” beszüntetését,
- az 1919. március 21-e előtti helyzet visszaállítást (beleértve az azóta történt kinevezések hatálytalanítását is),
- valamint vizsgálat megindítását azok ellen, akik a 133 nap alatt a nemzeti gondolattal és az ezeket képviselő munkatársaikkal szembe helyezkedtek. Ennek megtörténteig is függesszék fel hivatali működésüket.

Augusztus 8-án Imre Sándor ügyvivő közoktatásügyi miniszter feloszlatta a Kenczler Hugó vezetése alatt álló bizottságot.² Elrendelte, hogy a múzeum egész szervezete mind személyi, mind tárgyi tekintetben a március 21-ét megelőző állapotba kerüljön, és hatályon kívül helyezte az azóta történt személyi változtatásokat, áthelyezéseket is. Így Fejérpataky László is újra átvette a múzeum egészének főigazgatói tisztét.³

Fejérpataky augusztus 13-án vette kezébe az ügyek irányítását. Felkérte az osztályok március 31-e előtti vezetőit, hogy folytassák munkájukat. Jelenést kért tőlük a személyi állományban és a gyűjteményi tárgyakban történt változásokról.⁴

Az első feladatok közé tartozott az eltelt 133 nap történetének elemzésén kívül az intézményben dolgozók magatartásának vizsgálata is. A könyvtár beszámolóját Bajza József állította össze, Melich János egyetlen mondattal egészítette ki a szöveget.⁵ A jelentés nyugodt hangon ismertette a történeteket arra a konklúzióra jutva, hogy „az általános rombolás korszakát mi majdnem semmi veszteséggel éltük át, s ... alig akadt személyzetünkől olyan, ki egy percre is megingott volna azon hagyományok tisztelőjében, melyek letéteményesének érezte magát könyvtárunk mindenkoron.”

Azt, hogy a könyvtárban a Tanácsköztársaság idején is a korábban megszokott mederben folyt az élet, bizonyítja az is, hogy az ennek nyomán elrendelt fegyelmi eljárás a könyvtárnak csupán két munkatársát érintette, Róheim Géza szakdíjnokot és egy műszaki altisztet. Róheim – a később világtekintélyt szerzett, és az 1930-as évek végén az USA-ban letelepedett etnográfus és etnológus – lemondott állásáról, és ezzel ügyének tisztázása is elmaradt.⁶ Enyhe ítélettel zárult a másik eljárás is.

A Tanácsköztársaság idejében négy új tisztviselő kinevezésére került sor. Közülük ketten el sem foglalták állásukat, a harmadik augusztus elején távozott, viszont Tóth Lászlónak, a kitűnő történésznek kinevezését ideiglenesen megerősítették.⁷

Az 1919. évi jelentés visszafogottan szólt az adott év eseményeiről, csupán néhány rövid bekezdésben emlékezett meg a történetekről. A „mi lett volna, ha...” eszmefuttatás mellett szólt a tisztviselők testi-lelki szenvedéseiről, a munkateljesítményeknek a rém- és a valódi hírek, a megélhetési gondok okozta csökkenéséről, amely a proletárdiktatúra megszűnte után – a román megszállás ellenére is – lassan helyreállt, az év utolsó hónapjaira pedig már teljes mértékben visszatért a régi munkakedv.

A beszámoló a könyvtárban dolgozóknak a jövőre vonatkozó aggodalmát is elárulja. Szembe kellett nézni a szétdarabolt ország helyzetével: „Hogyan fogjuk megvalósítani a jövőbeni könyvtárunk nagy feladatát, hogy továbbra is az összes magyar szellemi termék gyűjtőhelye legyen?” – tette fel a kérdést a jelentés. „Anyagiak terén is súlyos feladat megoldása vár reánk. A munkabérek óriási emelkedése folytán hírlap- és könyvkötésünk ügye súlyos probléma előtt áll, míg magyar vonatkozású, külföldön megjelent művek vásárlását a külföldi valuta teszi ránk nézve úgyszólván lehetetlenné,”⁸

Az 1913–1923-as összefoglaló jelentés – bár bővebben szólt a román megszállás alatt történetekről – nem utalt a könyvtár munkatársainak 1919. évi érzelmi megnyilvánulásaira.⁹

Érdekes, ahogyan Dezsényi Béla 1967-ben az akkori helyzetet értékelte.¹⁰ Gondolatai nyilván a korszakot a Széchenyi Könyvtárban átélt idősebb kollégái élményének elmondásából adódtak, és a tanulmányai megírásakor érezhető baloldali rokonszenvéből fakadtak. „A Tanácsköztársaság bukása utáni pillanatnyi ellenforradalmi hang meg az ellenállás képzelt érdemeinek fitogtatása

őszintetlenségével nem a Könyvtárat és annak tisztviselőit jellemezte, hanem az általános politikai irányt, amelyet szerettek idegen szóval kurzusnak nevezni. Szívből vagy színleg a Horthy-korszaknak, különösen az első, már a hírhedt különítményektől zaklatott fázisának stílusát, frazeológiáját vette át az intézmény, amely végre is az akkori szervezetében az egyik kormányzati ágnek, a kulturális igazgatásnak volt közvetlen adminisztratív úton alárendelve. A minisztérium első irányítói pedig az ellenforradalom iránt mindenestül elkötelezett Haller István, Huszár Károly és Vass József voltak.” Utalt Dezsényi arra is, hogy a „középosztály” számára rokonszenvesek lehettek azok az ígéretek és fogadkozások is, amelyek az intelligencia vezető szerepére vonatkoztak.

Ezek után elmarasztalta a könyvtárat amiatt, hogy 1919. évi beszámolójában „a távolabbi célok nem nyertek elvszerű megfogalmazást. Igaz, hogy az országos kultúrpolitika nem volt világosan körvonalazva, nacionalista és fajvédő-irredenta szempontokon kívül mást nem tartalmazott. ... A könyvtár történetének új szakasza tehát a forradalmakkal való szembenállás, a minisztériumi gyámság és a tömegekkel szemben a közelebből meg nem határozott intelligencia szolgálatának jegyében kezdődött. Alapja az az akkori országos politikai elvet is képező fikció, amely a Tanácsköztársaság minden rendelkezését, minden megnyilatkozását érvénytelennek és semmisnek minősíti” – foglalta össze az átmeneti időszakról alkotott véleményét Dezsényi.

Megállapításai alapján helytállóak, részben azonban túlzásoknak tűnnek.

Teljesen igaza van abban, hogy az „ellenforradalmi hang” nem a könyvtárat jellemezte, hiszen egyetlen kivételtől eltekintve (Gulyás Pál tanulmánya) a Széchényi Könyvtár egyik korabeli jelentése (l. az éves beszámolókat és az 1913–1923-as ciklusról szóló jelentést) sem tartalmaz ideológiai kitéltet vagy politikai ítéletet.

Az a véleménye, mely szerint az intézmény átvette a Horthy-korszak elejének „zaklatott stílusát”, már erősen megkérdőjelezhető, mert sem a „kulturális igazgatás”, sem az OSZK részéről nem lelhető fel olyan dokumentum, amely ezt a stílust bizonyítaná. Éppen a tárgyilagos és visszafogott fogalmazás jellemzi a korszak iratváltásait.

Dezsényi Béla maga is menti azt az észrevételét, amelyben elmarasztalja a könyvtárat amiatt, hogy 1919-ről szóló beszámolójában nem fogalmazták meg az intézmény tevékenységének távolabbi céljait. De mivel jól ismerte az akkori helyzetet, és a következő évek történéseit, nem érthető, miként várhatta el, hogy éppen abban az évben fogalmaznak meg egy ún. „távlati terv”-et.

Az a tétele, mely szerint a könyvtár történetének új szakasza „a meghatározott intelligencia szolgálatának jegyében kezdődik”, és ennek alapján a Tanácsköztársaság minden intézkedését és tervét elvető országos fikció képezi, szintén vitatható, hiszen 133 nap alatt a könyvtárosok túlnyomó részének gondolkodását nem lehetett „átállítani”, különösen nem a 120 éves hagyományaira támaszkodó nemzeti könyvtár tisztviselőinek valóban konzervatív szemléletét.

Mi befejezésként azt hangsúlyozzuk, hogy a Széchényi Könyvtár ezekben az években nem politizált, nem is állt politikai befolyás alatt, hanem mint a nemzet könyvtára végezte a dolgát, és mindent elkövetett az új helyzetből adódó feladatainak megoldása érdekében. Tette ezt megfeszített erővel, a rendkívül súlyos gazdasági körülmények közepette is tiszteletreméltó eredményességgel.

Jegyzetek

1. OSZKI szám nélkül megvan. – MNM 768/1919.
2. MNM 791/1919. aug. 14. – A VKM 174961. sz. rendelete, amely hatályon kívül helyezte a Tanácsköztársaság alatt hozott valamennyi rendeletet. (Aug. 5.) – (OSZKI 184/1919.)
3. Fejérpataky László közli, hogy augusztus 13-án átvette a MNM igazgatói teendőit. (791/MNM. aug. 14.) és felkéri az osztályok vezetőit, hogy munkájukat a régi beosztásukban folytassák.
4. Augusztus 14-én Fejérpataky értesíti az OSZK-t a változásokról, a személyzeti állapotok helyreállításáról. Kimutatást kér a március 21-e óta bekövetkezett személyi, valamint a gyűjteménytárgyakban történt változásokról. (OSZKI 196/1919.)
5. OSZKI 238/1919. szept. 22. A lényeges iratokat nagyrészt Bajza József fogalmazta meg, többségükön Melich János alig változtatott.
6. Róheim Géza csak rövid ideig állt a Múzeum szolgálatában. A Tanácsköztársaság idején a Néprajzi osztály állományába helyezték át, tehát nem is tartozott az OSZK kötelékébe.
7. OSZKI 197/1919., 232/1919., 238/1919.
8. *Jelentés ... 1919. = Magyar Könyvszemle, 1920–1921. i. r. 138. l.*
9. *Jelentés 1913–1923. 20. l.* A körülmények (beleértve a fűtetlenséget, anyagihiányt és minden más állapotot) „bénítólag” hatottak a múzeum minden tagjára.
10. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1967. Bp., 1969. 124–180. l.*

Háborús jóvátétel

A múzeumoknak és – ahol szervezetükben könyvtárak működtek, ezeknek is – szembe kellett nézniük a háborús jóvátétel, pontosabban a külföldről, illetve a trianoni határon kívüli területekről származó kulturális tárgyak, kiadványok visszaszolgáltatásának kötelezettségével.

Az olasz kormány Magyarországon tartózkodó két megbízottja révén az Olaszországból (Modenából) származó két Corvin-kódex kiszolgáltatását kérte 1920 decemberében. A döntést megelőző javaslatlételre a vallás- és közoktatásügyi miniszter „a béketárgyalások megkezdése előtt sürgős állásfoglalásra lévén szükség”, bizottságot nevezett ki Gerevich Tibor igazgatóőr elnöketével. A már másnap megtartott értekezlet elutasító határozatot hozott ugyan, de a miniszter a muzeális és a jogi szakértők, valamint a magyar békedelegáció vezetőjének véleménye alapján a két kódex átadására hozott határozatot. „A Magyar Nemzeti Múzeum ragaszkodván a két modenai codex visszaadását illetően azon állásponthoz, melyet az 1919. december 21-én tartott bizottsági értekezleten elfoglalt, a két codexet alulírottak Fejérpataky László és Melich János tiltakozása kíséretében adták át a magyar kormány megbízottjának”, Pekár Gyula államtitkárnak.¹

A trianoni békekötést követően az olasz misszió egy igen pontos jegyzéket küldött a bécsi kormánynak azon tárgyakról, amelyek visszaadását országa követelte. A magyar kormány valószínűnek tartotta, hogy majd Magyarország is hasonló jegyzéket kénytelen átvenni, ezért a bizalmas miniszterelnöki, illetve miniszteri átirat arra szólította fel az intézményeket, hogy amennyiben ilyen tárgyak gyűjteményükbe kerültek volna, azokat helyezték megfelelő módon biztonságba. Ez a könyvtárnak nem okozott gondot, az illetékesek egyértelműen jelentették, hogy Olaszországból származó anyag a gyűjteményben nincs.²

A trianoni békeszerződés értelmében, annak 177. és 191. cikkei alapján Magyarország bizonyos kulturális követelésekkel léphetett fel Ausztriával szemben. A könyvtárak, pontosabban a Széchényi Könyvtár elfogadta azt a szerkezettervezetet, amelyet Károlyi Árpád akadémiai r. tag állított össze a kérések csoportosítására.³ Ez az „Attekintés” az anyagot három kategóriába sorolta, és az igényeket ennek alapján állította össze.

Az első kategóriában azokat a dokumentumokat tüntették fel, amelyeket Magyarország a 177. cikkben kifejezett *szellemi tulajdon* jogcímen kívánt megkapni.

A második kategóriába tartozott az az anyag, amelyet Magyarország a 191. cikk alapján „a közös osztatlan birtokból mint társulajdonos ... a maga részére kiszakítani” óhajtott.

A harmadik kategóriába sorolták azokat a dokumentumokat, amelyek *mindkét országra* vonatkoznak. „Ezekre mint továbbra is osztatlan vagyona, Magyarország fenntartotta társulajdonjogát, amelynek gyakorlása, érvényesítése módját megszabni” a későbbiekre halasztotta.

A bécsi udvari könyvtár állománya Magyarország és Ausztria közös osztatlan vagyona, ezért ebből Magyarország kéréseit a megállapított három kategóriába sorolva terjesztették elő. Azonos alapon összegezte az OSZK a császári és kir. Hitbizományi Könyvtár, a volt Közös Külügyminisztérium, illetve a Konzuli Akadémia Könyv- és kéziratára és az Udvari és Állami Levéltár Könyvtára, a Hadikönyvtár, a volt Belügyminisztérium dependenciáinak gyűjteményeiből, a Műtörténeti Múzeum, valamint az osztrák minisztériumok könyvtáraiból származó érintett dokumentumtípusokra fennálló igényeit.

Az OSZK Irattárában a következő öt évben semmi nyoma sincs a további fejleményeknek. Az Országos Levéltárban sem lelhető fel erre vonatkozó anyag, így az ügy folytatásáról nem tudunk számot adni.

1920 márciusában „a szerb szákmányügyi bizottság”-nak adott át egy 10 oldalra terjedő jegyzéket a könyvtár, amely 451 darab nyomtatvány címét sorolja fel a következő cím alatt: „1916. VI.ik évi növedék napló második része 126. száma: a./ ajándék folyószám 126. Varjú Elemér belgrádi gyűjtése,”. Tülnyomó részük szerbhorvát nyelvű kiadvány, amelyeket Melich János záradéka szerint a könyvtár már katalogizált. Korszakunkban ennek az ügynek sem volt folytatása, a levéllel az le is zárult.⁴

Jegyzetek

1. A modenai két Corvin-kódex visszaadásának iratait l. OSZKI 279/1919.
2. MNM 735/1920. – OSZKI 400/1920.
3. A Wlassics Gyula államtitkár előkötetével működő Kultúrjavak Bizottságának határozata értelmében a budapesti múzeumok vezetőinek saját hatáskörükben kellett a bécsi múkin-csekre vonatkozó jogigényeiknek konkretizálását és lajstromát elkészíteni. Fejérpataky vezetésével albizottságot alakítottak. (1922. júl. 8.) Az említett „Áttekintés” alapján Melich János kisebb javításoktól eltekintve az eredeti szöveget terjesztette Fejérpataky elé. (OSZKI 364/1922.) Ezen a számon található az ügyre vonatkozó minden irat.)
4. OSZKI 140/1920., 159/1920. Az előzményeket nem ismerjük, a szerb bizottság valószínűleg ellenőrizni akarta, hogy nem hadizsákmányként kerültek-e a könyvek az OSZK birtokába.

Hatósági feladatok

A Tanácsköztársaság bukása utáni áttekinthetetlen körülmények között az országban őrzött muzeális értékek védelemre szorultak. Ennek érdekében született meg még 1919. augusztus 22-én az a rendelet, amely mindennemű, e kategóriába tartozó tárgy külföldre történő kivitelének ellenőrzését, illetve megakadályozását célozta.¹ Ezek közé tartoztak a kéziratok, a nyomtatványok és az oklevelek is. Kiviteli engedélyüket – hasonlóan más intézmények érintett anyagához – az illetékes állami múzeumok igazgatóinak állásfoglalására a pénzügyminiszter adta meg. A már említett könyvtári dokumentumok szakmai véleményezésére az Országos Széchényi Könyvtár kapott megbízást.²

A rendelet módosítására már 1920-ban sor került, ez az OSZK kompetenciáját az előző rendeletben foglaltakon nem változtatta meg, de meghatározta az eljárási módot, illetve a szakértői díjak nagyságát is.³

Melich János azonnal kidolgozta a könyvtár e munka ellátására szóló tervezetét,⁴ de májusban már jelezte a főigazgatónak azokat a nehézségeket, amelyekkel a gyakorlati végrehajtás során szembekerültek. Elsősorban a rendeletben található pontatlanságokra hívta fel a figyelmet: a „nyomtatványok” megjelölést túl általánosnak vélte, szükségesnek tartotta e fogalom *minden nyomtatványra* való módosítását. Érvei között szerepelt pl. az, hogy a külföldre kikerült egyetemi hallgatók igen sok tankönyvet magukkal visznek, noha itthon ezekhez nem lehet hozzájutni.⁵

Az eljárási módot mindenki túl bonyolultnak ítélte, az előírt technikai rendelkezéseket a könyvkereskedők, de a Magyar Könyvkereskedők Országos Egyesülete is nehezményezte. Igen nagy terheket rótt az anyag engedélyezése, csomagolása, lepecsételése stb. a könyvtárra is. Így Melich János könnyítéseket javasolt az adminisztrációt illetően.⁶

Nyilván ennek eredményeként született meg az a közlemény,⁷ amely szerint változatlanul az OSZK-hoz kellett minden kiviteli ügyben fordulni, de a könyvkereskedők és a könyvkiadók igényeiket a Magyar Könyvkereskedők Egylete útján is benyújthatták. A könyvtár ezzel nem vesztett semmit, hiszen elsőrendű célja: a gyűjteményében hiányzó könyvek pótlásának lehetősége így is biztosított volt. Felszólította pl. a Révai-testvérek könyvkiadóhivatalát,⁸ hogy azokat a könyveket, amelyeket egy kiviteli jegyzéken felso-

rott, de amelyek a könyvtárba nem érkeztek meg, sürgősen szolgáltatassák be. Ha erre nem volt lehetőség, akkor visszatartotta a maga számára a hiányzó műveket.

Kádár Jolán, akit a nemzeti bibliográfiai munkálatok megindításával bízott meg igazgatója, ugyancsak panaszos levéllel fordult Melich Jánoshoz,⁹ melyben leírta, hogy a hatóságok nem tartják be a rendelet előírásait, a posta pedig 5 kg-ig „simán” felveszi, és továbbítja a külföldre menő könyveket. Így számos mű kijuthat a könyvtár tudta nélkül az ország határain túlra.

Fitos Vilmos – a könyvkiviteli ügyek vezetője – év végi jelentésében¹⁰ 585 kiviteli kéirésről számolt be, arra azonban nincs adat, hogy az engedélyezést hány esetben, illetve hány műre vonatkozóan tagadták meg. Azt azonban tudjuk, hogy 1920-ban 379 művet szerzett meg a könyvtár ezen az úton, 1921-ben pedig 214 darabot.¹¹ Fitos megjegyezte, hogy a felek, a körülményes eljárás miatt, sok esetben lemondtak könyveik kiküldéséről, és jobb időkre halasztották azok kijuttatását. Azt is közölte Fitos, hogy az egész folyamat lebonyolítása neki és 2-3 munkatársának teljes munkaidejét igénybe vette. 1921-ben mégis 1070, 1922-ben pedig 107 esetben került sor szakértői szemle elvégzésére.¹²

Melich ezek után már a miniszterhez fordult, beszámolva a rendelet végrehajtásáról és kérte azt, hogy a vidéki igények esetében – nyilván anyagi okokból is – az ottani közeli könyvtár vagy múzeum, esetleg iskolaigazgató járhasson el a technikai lebonyolítás ellenőrzésében (a csomag lezárása, pecsételések stb.) de csak azután, hogy az OSZK beküldött jegyzékeik alapján az elvi döntést meghozta, hozzájárulását megadta.¹³

A könyvtár vezetői 1921 folyamán megakadályozták Simonyi Zsigmond egyetemi tanár könyvtárának külföldi értékesítését – vegye meg azt egy hazai könyvtár – javasolták, 1922-ben Schütz Ágoston egyetemi tanár matematikai könyvtárának kivitelére mondtak nemet, és nem engedélyezték Szilády Áron páratlan értékű hungarikum és orientalisztikai gyűjteményének kivitelét sem.¹²

A kérdések azonban továbbra sem csillapodtak le a kiviteli engedélyek ügye körül. Egymás után jelentkeztek a budapesti, a szegedi, a debreceni kereskedelmi és iparkamarák, mert úgy érezték, hogy az előírások gátolják őket tevékenységükben.¹⁵ Feljegyzéseiket Melich János Fejérpataky főigazgató útján eljuttatta a miniszterhez is, kérve, hogy a következő rendelet kiadásánál vegye figyelembe e testületek véleményét. Ugyanakkor hozzáfűzte ezekhez saját megjegyzéseit is.¹⁶

A megkeresések nyomán – amelyek közül főleg a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének előterjesztése esett a legsúlyosabban latba – az OSZK, a minisztérium, a pénzügyminisztérium képviselőinek jelenlétében Fejérpataky László elnökletével értekezletet tartottak az 1920. évi rendelet módosítása, esetleg új szabályozás kiadása érdekében.¹⁷ Ezen – mint már

előzőleg is – Melich János a „muzeális érték” fogalmát kívánta elsősorban tisztázni, kifejtve, hogy ez nem a régi könyvek kategóriáját fedi, hiszen egy régi kiadású mű is lehet teljesen értéktelen, viszont egy újonnan megjelent mű – bizonyos szempontból – éppúgy muzeális értékűnek tekinthető. Hivatkozott arra, hogy vannak olyan, 10–15 éve megjelent munkák, amelyeket a Trianon utáni Magyarország közműveltsége érdekében nem szabad az országból kiengedni. Abban viszont engedett, hogy a hangjegyes nyomtatványok 1860-tól, az egyéb kiadványok pedig 1921-től engedély nélkül kivihetők legyenek.

A megbeszélés lényegét abban az ellentétben lehet összefoglalni, amely szükségszerűen alakult ki az OSZK és a pénzügyi szempontokat előtérbe helyezők között. Éppen Melich volt az, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a könyvkereskedők túlságosan magas árakat szabnak ki a megszállt területekre kivitt könyvekre. Ennek okát a Könyvkereskedők Egyesületének monopolizált helyzetében és árszabályozásának érvényesítésében kell keresni – fűzte hozzá. Erre természetesen a gazdasági körülmények nehézségeinek ecsetelésével feleltek a pénzügyi szakemberek.¹⁸

Melichnek a miniszterhez 1922. január 26-án intézett újabb előterjesztése azonban már arról szólt, hogy „Miként a pénzügyi politikánál, amelynek a kiviteli rendelet pénzünk javításának egyik eszköze volt, változás történt, azonképpen tett tapasztalatok alapján változnia kell egy- és más szempontnak a könyvkivitelnél is. E tekintetben a könyv (és kézirat) kivitt két csoportba osztom: 1. A magánosok ügyei és 2. a könyvkereskedelem kivitele.”¹⁹

Melich ezen javaslatát Vass József miniszter módosító, illetve kiegészítő rendeletében el is fogadta, a következő utasításokat fogalmazva meg:²⁰

„*Magánfelek* számára nyomtatványok, kéziratok és oklevelek kivitelére továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára bizonylata alapján adja meg a pénzügyminiszter az engedélyt. *Könyvkereskedők* számára kizárólag zenei hangjegyeket tartalmazó zenei kiadványokra nézve, amennyiben azok az 1886-ik évtől fogva készültek, minden egyéb kiadványra nézve, mely az 1921-ik évtől fogva nyomattatott a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára véleménye és *bizonylata nélkül* adja meg a pénzügyminiszter a kiviteli engedélyt.

Oklevelekre és kéziratokra nézve minden esetben a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára javaslata alapján adja meg a kiviteli engedélyt a pénzügyminiszter.

Tekintettel a nagy horderejű kulturális érdekekre, amelyek a hazai könyv-, oklevél- és kéziratanyagnak lehetőleg Magyarországon maradásához fűződik, a kivitel körül nagyobb enyhítéseket nem volt módomban eszközölhetni.

Az egyes kereskedelmi és iparkamaráknak az engedélyezés decentralizálására vonatkozó kérelme nem volt ez idő szerint teljesíthető. Az ellenőrzés decentralizálása a budapesti szállítmányoknak vidéki fórumokhoz való átté-

telét idézhetné elő, ettől eltekintve a könyvanyagnak két kategóriába való osztása a muzeális szempontból értékes könyvek kivitelének ellenőrzését illuzórikussá tenné.

A vidéki könyvkiviteli ügyek elintézésének könnyítésére eddig is volt megoldás, amennyiben ilyen esetekben az illető községben, vagy annak közelében levő múzeum- vagy iskolaigazgatóság kéretett fel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárát képviselje a könyvek becsomagolásánál és saját intézetének pecsétjével zárja le a csomagokat. Ezzel a felek nagyobb költségektől is megkíméltettek...”

Ez a rendelet is ellenkezést váltott ki a kereskedelmi és iparkamarák, a Szabadalmi Bíróság, Móra Ferenc, Kner Imre (és Izidor) stb. részéről. Nyilván kifogásaikra akart reagálni az a két – azonos tartalmú – fogalmazvány, amely az említett iratok mellett található, de a „Tárgytalanná vált” feliratot viseli.²¹

A Bajza József által fogalmazott levéltervezetek ismét arra a vitára utalnak, amelyek a Pénzügyminisztérium álláspontja (szabad kivitel), és az OSZK felfogása (az engedélyezés fenntartása) között kibontakoztak.

Az ügyirat továbbítása már elvesztette aktualitását, mert időközben megszületett a döntés az 1923-ban működését megkezdő Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ felállításáról és a hatósági feladatoknak az új intézmény keretébe történő helyezéséről.

* * *

Tévedés azt hinni, hogy a Könyvtár tisztviselői anyagi okok miatt kívánták volna a kivittel összefüggő feladatokat vállalni. E munkák díjazása oly csekély volt, hogy még ezekben a nehéz években sem érte meg senkinek a többletmunkáért járó filléres ellenszolgáltatás.²² Az OSZK-t azonban alapkötelezettségei teljesítésében segítette ennek elvégzése:

- az eljárás révén megakadályozhatták a gyűjteményből hiányzó művek kiszállítását;
- ellenőrizhették a köteleespéldányok beszolgáltatását, és megszerezhették a nyomdák be nem küldött dokumentumait;
- ezáltal biztosabb alapra helyezhették a nemzeti bibliográfiai munkálatokat.

A rendkívüli munkát tehát hivatástudatból teljesítették.

A hatósági feladatok körébe tartozott még a hitelesítések és másolatok szolgáltatása is. Hitelesítéseket nem adtak ki, ellenben a levéltári anyagra vonatkozó 1914-ben megjelent 78077. sz. VKM rendeletre alapozva, amely a másolatokat hiteles bizonylatoknak tekintette, ezekkel elégitette ki a kérelmezők igényeit.²³ Ezt a rendelkezést az 1922. évi XIX. tc. 11. §-ának 1. pontja is megerősítette, sőt kiterjesztette a lehetőséget minden más könyvtári dokumentum másolatának hitelesként való elfogadására is.

Jegyzetek

1. 2923/1919. M. E. rendelet. – OSZKI 203/1919. – A hatósági feladatokról I. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 169–172. l.
2. Dezsényi: i. m. 169–172. l.
3. VKM 32.085–1920. sz. – OSZKI 218/1920.
4. L. az előző számon (március 10. és május 13.).
5. Egy 1923-ból származó adat szerint – amelyet Dezsényi Béla is idéz – a Magyarországon 300 koronáért árusított tankönyveket Csehszlovákiában 5–7000 koronának megfelelő cseh valutáért értékesítették. (OSZKI/ 71/1923.)
6. Melich levele mellett a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Orsz. Egyesületének tiltakozó levele is megtalálható. (OSZKI 218/1920.)
7. OSZKI 497/1920.
8. OSZKI 615/1920. – „Hoffmann E. T.: Ördög elixírje; Náday: Az iparművészet Magyarországon; Forró: Bíborhullám; Dosztojevszkij: Sztjepancsikov herceg.”
9. OSZKI 275/1920.
10. OSZKI 55/1921. – L. még az éves jelentéseket is.
11. OSZKI 113/1922.
12. L. az éves jelentéseket.
13. OSZKI 123/1921. (VKM 67.070–1921. sz.) Ezen a számon található a miniszteri jóváhagyás, azzal kiegészítve, hogy „fenntartom magamnak azt a jogot, hogy a könyvtár intézkedését fellebbezés esetén felülbíráljam s a felülbírlat alapján döntsek”. –
14. OSZKI 154/1921. (Simonyi); 74/1922. (Scholtz) – Ez az információ akkor igaz volt, Dezsényi Béla is elfogadta, de mint az a 288/1922-es iratcsomó egy fogalmazványából kiderül, e két könyvtárat sikerült az örökösöknek az akkori miniszter engedélyével külföldön eladni. 1922-ben már csak a Szilády-hagyaték sorsa volt bizonytalan (végül is itthon maradt). Simonyi Zsigmond könyvtárára két menekült egyetem is igényt tartott volna. Scholtz Ágoston matematikai szakgyűjteményét a kolozsvári egyetem szerette volna koronáért megvenni, de ezt azonos áron eladták egy német cégnek – márkáért. Pedig a budapesti Műegyetem is tiltakozott az OSZK-nál az eljárás ellen.
15. OSZKI 236/1921., 607/1921., 669/1921. – A 607/1921. sz. iratban található Melich-levél jelezte Fejérfataknak, hogy a vidék problémái már megoldódtak. Hangsúlyozottan szövelt az ellenőrzés decentralizálása ellen, a budapesti szállítmányok vidéki intézményekben történő elbírálását nem tartotta kívánatosnak.
16. Már 1921-ben felmerült az a szempont, hogy a hazai könyveknek az elcsatolt területekre való eljuttatása – ami magyar kulturális érdek – ne váljék lehetetlenné, ugyanakkor vigyázni kell arra, hogy az irredenta ihletésű könyvek ne kerülhessenek ki a szomszéd országokba. Ez ui. retorzióval járna. Egyetlen ilyen mű kivitele több tízezer másét akadályozta volna meg. (OSZKI 538/1921., 142/1923.) Az 1921-es levélben Melich azt indítványozta a főigazgatónak, hogy az 1914-től megjelent művek szabad kivitelét ne engedélyezzék, mert így megakadályozható a bolsevista művek külföldre kerülése.
17. OSZKI 37/1922.
18. OSZKI 282/1922. Összefoglaló szám, több irat található benne.
19. OSZKI 42/1922.
20. VKM 14811–1922. sz. III/b. – OSZKI 282/1922.
21. OSZKI 282/1922. Benne a Bajza-féle levéltervezet is.
22. Dezsényi Béla i. m. 171. l.
23. VKM 78077. sz. rendelet 9. pont. L. Dezsényi Béla i. m. 169. l.

Költségvetés

Már a bevezetésben szoltunk arról, hogy könyvtártörténeti összefoglalónk nem lesz minden tekintetben teljes, minden témakör feltárásában egyenletes. Különösen érvényesül ez a szaggatottság az 1919 és 1922 közötti gazdasági problémák felvázolásában. Ennek oka egyrészt az alaphelyzet rendezetlenségében, áttekinthetetlenségében rejlik, másrészt az igen hiányosan fennmaradt dokumentumok össze nem vethető adatszolgáltatásában. Apróbb ügyekről részletes levelezések állnak rendelkezésre, ugyanakkor az alapvető költségvetési helyzetet csak egy-egy tervezet vagy kérés, kivételesen az erre érkezett válasz világítja meg. Itt tehát a tények leírása helyett inkább az elképzelések érzékeltetésére tettünk kísérletet, annak bemutatására, hogy a könyvtár – a múzeum segítségével – milyen irányban próbált előrelépni, illetve melyek voltak azok a források, amelyekből csurrant-cseppent számára valamelyes anyagi segítség.¹

Itt említjük meg, hogy a rendelkezésre álló anyag hiányossága részben abban leli magyarázatát, hogy a könyvtár gazdasági ügyeit a múzeumi igazgató (főigazgató) mellett működő titkár, majd 1920-tól – Schiller Rudolf vezetésével – az újonnan felállított, az egész intézmény gazdasági ügyeivel foglalkozó Gazdasági hivatal kezelte.² Ez a központi egység az egyes múzeumi osztályok költségvetési és egyéb bevételi keretéből teljesítette a kifizetéseket. (Az utalványozási jog az egyes osztályok vezetőit illette meg.)

* * *

Mindezt előljáróban azért kellett elmondani, mert az intézmények működésének alapvető meghatározója a költségvetés, az az összeg, amelyre legalább a következő évre (átmenő évre) is biztosan számíthat.

Erre a mindenkor érvényes tényre csak azért kellett itt rámutatni, mert az egyértelmű elv a tárgyalt korszakban a legkevésbé sem érvényesült. Az államnak 1919/1920-ra nem volt költségvetése, és a következőknek vajmi kevés közük volt a realitásokhoz. Az ok az ország katasztrofálissá vált helyzete, és az emiatti valutaromlásban keresendő, amely – mint főleg a gyarapítás esetében látjuk majd – súlyosan gátolta a könyvtár feladatai ellátásában.

Az OSZK vezetősége természetesen összeállította éves (átmenő évre szóló) költségvetési terveit. Közülük egy 1919-ben készült tervezet maradt

meg, valamint az 1918/1919-es és az 1922/1923-as évekre szólóak. Mindegyik természetesen tartalmazza az elvégezni kívánt munkákra, dologi kiadásokra vonatkozó költségkihatásokat, de ezekre – már csak az elszámolások hiánya miatt – nem érdemes sok figyelmet fordítani. Sokkal érdekesebbek az indoklási részek, amelyekből a könyvtár szándékai, tervei válnak világossá.

Bár nem tartozik a hivatalos előterjesztések közé, nem mulaszthatjuk el, hogy ne szóljunk arról a költségvetési elképzelésről,³ amely 1919-ben vagy a Tanácsköztársaság idején, vagy az őszi hónapokban készült.⁴ A meghatározó cím és aláírás nélküli összeállítás egy borítékban található, amely „A M. N. Múzeum orsz. Széchényi Könyvtárának tervezete (Proletár diktatúra)” feliratot viseli.

Szerzője, Enyvvári Jenő a Tanácsköztársaság idején a Tudományos könyvtárak osztályának vezetője volt, aki megbízást kapott a „M. Nemzeti Múzeum költségvetésének átvizsgálására és átszervezésének tanulmányozására.”⁵

Az iratból a következő elképzelés bontakozik ki:

Szervezetében az intézmény négy nagy osztályán kívül a fővezető mellett alakult volna ki egy olyan egység, amit ma igazgatási osztálynak, illetve gazdasági részlegnek neveznénk. A *Nyomtatványi osztály*, élén egy csoportvezetővel, 9 alegységre tagolódott volna: a/ vásárlási, b/ kötelespéldányok és bibliográfiai, c/ katalogizálási és hadigyűjtemények, d/ könyvkötési, e/ ősnymtatványok, régi magyar könyvek, kiemelt könyvek (editio princeps), f/ zenei, g/ térkép, h/ könyvkölcsönzés, olvasótermi és felvilágosító, i/ duplumnyilvántartási osztályokra. A következő nagy egység, a *Hírlaptár* ugyancsak egy csoportvezető irányításával a hírlapok, illetve a folyóiratok alosztályára oszlott volna a tervezet értelmében. A *Kézirattár* szintén egy csoportvezetővel az élén egy történelmi, illetve irodalomtörténeti alosztályra bomlott volna. A *Levéltár* csoportvezetői felügyelettel működő vásárlási alosztálya a középkori, illetve az újkori anyag különálló egységei mellett az 1848/49-es és a világháborús, valamint a fénykép- és a pecsétgyűjteményt foglalta volna magában.

Személyi vonatkozásban a „központi vezetés” 13, a *Nyomtatványi osztály* 42, a *Hírlaptár* 12, a *Kézirattár* 5, a *Levéltár* 24 munkatárssal dolgozott volna, tehát összesen 103 fővel számolt az előterjesztés a háború végén ott dolgozók 34-35 fős együttesével szemben.⁶

Anyagi tekintetben sem fukarkodott a tervezet összeállítója: a személyi, a dologi, a rendkívüli kiadások, az alapítványi illetékek figyelembevételével 2 360 326 koronát képzelt el a könyvtár költségeinek fedezésére.

A „központi” dologi kiadások a fejlesztés tervezett irányára érdekes fényt vetnek. A legmagasabb összeget (az egész keret egynegyedét) kiadványokra szánta, de nem csekély anyagi erőket igényelt könyvtári tanulmányutakra, tudományos előadások tartására, külföldi gyűjtemények költségeire, nyomtatott katalógusokra – és több beruházási tétel között – a fényképezési laboratóriumra is.

Ennek ellenére nem tehetünk mást, mint hogy ezt a tervezetet a vágyál-mok kategóriájába soroljuk.

* * *

Az 1918. év elején összeállított, az 1918/1919-es átmenő évre szóló terve-zet „Rendes kiadások” c. első fejezete indoklási részében már reális problémá-kat kívánt megoldani.⁷ Részletesen megindokolta a gyarapítás elvi, és az ehhez szükséges személyi kívánalmait, a másodpéldányok beszerzésének nélkülözhe-tetlenségét mind a használat, mind pedig az állományvédelem érdekében. (Utóbbira külön osztályt tervezve.) Kiállt a könyvtár zenei- és térképosztálya fejlesztésének szükségessége mellett is.

Mindezek teljesítéséhez az addigi 25 000 korona helyett (amelyből eddig a kézirattári és a levéltári vásárlásokat is fizették) most 50 000 korona en-gedélyezését kérte a nyomtatványtári anyag beszerzésére – felhíva a figyel-met a könyvárak emelkedésére.

A Hírlaptár (Hírlapkönyvtár) gyarapítására az előző évi 4000 korona helyett 6000 koronát kért, s indoklásul a másodpéldányok megvételeét, vala-mint a külföldi lapok előfizetésének fontosságát jelölte meg.

A könyvkötésben mutatkozó nagymérvű lemaradás miatt az eddig kapott 10 000 koronának a duplájára való felemelését tartotta szükségesnek.

A könyvtár irodai és rendezési költségeit is jelentősen: 2000 koronáról 6000-re kívánta növelni, részben az osztályozó rendszer megújítása, részben pedig a „karthotéka rendszerre” való áttérés érdekében.

Az útidíjak, napidíjak összegére, amely a könyvtári tisztviselők beszerzési céljait szolgálja, 5000 koronát irányzott elő a felterjesztés.

Az 1922/1923-ra benyújtott igény a Nyomtatványi osztály vételi kiadá-saira 425 000 koronát terjesztett elő (25 000 a hazai, 200-200 ezer a megszállt területi, illetve a külföldi nyomtatványok beszerzésére), a Hírlaptár 50 000 koronát igényelt a megszállt területen megjelenő folyóiratok és ugyanennyit a külföldi folyóiratok előfizetésére.⁸ (A kézirattár 40 000, a Levéltár 60 000 koronával szerepel az előterjesztésben.)

Az indoklási részben a kért összegeket „szüksős”-nek minősítették a kötelezettségekkel szemben.⁹

A házi könyvkötészet céljára 240 000, a külső könyvkötészeti munkákra pedig 180 000 korona a benyújtott igény. Kisebb bútorok beszerzésére pedig 40 000 koronát terjesztettek elő.

A rendkívüli kiadások között kiemelt helyet foglalt el a Festetich-palotá-ban elhelyezett anyag vissztelepítése (50 000 korona), a könyvanyag revízió-jára és a Nyomtatványi osztály cédulakatalógusának revíziójára és leírására 50-50 ezer korona költséget szántak. A háborús évek alatt elmaradt kötések pótlá-sára 100 000 koronát, gyűjtő és tanulmányutakra pedig 100 000+60 000 koro-nára szólt a könyvtár igénye.

A rendkívüli kiadások között a „dolgozótermek” (olvasó- és munkahelyek, raktárhelyiségek) átalakítása állt az első helyen – több éven át tartó munkaként feltüntetve.

Létszámfejlesztésre Melich János öt főt kért, két igazgatóőri, két őri és egy segédőri állás létesítését. Mindezt minimális igényként tüntette fel. A laboránsi és a szolgai állások átszervezése és két új szolgai állás szervezése is szerepelt kérései között, valamint két szolgai állás laboránsivá való átalakítása.

A könyvtár igénye összesítve: rendes kiadásokra 1 095 000; rendkívüli kiadásokra: 350 000; gyűjtő- és tanulmányutakra: 160 000; együttesen 1 605 000 korona volt.

A *múzeumi összesítő táblázatban* a rendes kiadások között megjelentek a zenei gyűjteményre fordítandó felszerelési költségek (fonográf, hengerek, gépek stb.) 50 000 koronányi összeggel, a délutáni nyitva tartás költségeire szolt 5000 korona, a „halotti gyűjtemény” rendezésére 1500 korona is.

1920-ban és 1921-ben a könyvtár bevétele összesen 450 000 korona, kiadása ugyanennyi volt. Arról nincs tudomásunk, hogy az adott összeget mire fordították, és milyen megosztásban használták fel.

Egyetlen töredékadat áll még rendelkezésre 1922 második feléből,¹⁰ ekkor az intézmény rendelkezésére álló összeg 225 000 korona volt. Elszámolási adatunk, amelyből a kiadások megosztására fény derülne, korszakunk egyik évéből sincs. Valószínű, hogy az 1922-es keret megfelelt az előző évinek, annál is inkább, mert a költségvetési pénzeket átmenő évekre kapták meg az intézmények

* * *

Néhány rendkívüli segélyről azonban még számot tudunk adni anélkül, hogy ezek pontos összegét minden esetben meg tudnánk határozni, és a felhasználási területet sikerülne megjelölni. Az sem kizárt, hogy bizonyos összegek folyósításáról az Irattár hiányossága miatt tudomást sem szerezhettünk.

1919-ben különmunkák végzésére szerzett támogatást a Könyvtár, de ennek sem az összegét, sem a rendeltetését nem ismerjük.¹¹

1920-ban az OSZK a VKM részéről 15 000 koronát kapott könyv- és hírlapköltetési elmaradásainak felszámolására.¹²

Ugyanebben az évben még egy nagyobb összeghez is hozzájutott az OSZK, ugyancsak a VKM jóvoltából. Az előzmények 1917-re nyúlnak vissza, amikor is a múzeum 500 000 koronát igényelt sürgősen szükséges átszervezési munkák elvégzésére. Ezt meg is kapta, de 1918-ban ebből az összegből csak 60 000-et költött el. 1920-ban a múzeum igényt nyújtott be a megmaradt 440 000 korona kifizetésére, és kérését a VKM az év szeptemberében jóváhagyta.¹³

A könyvtár kiemelt összeggel részesült ebből a keretből, a költségvetésből törölt revízió kiadásaira 25 000 koronát kapott, ezen felül átszervezési munkákra további 115 000-et fordíthatott.

Melich előterjesztésében az utóbbi összegből 71 000 koronát kívánt személyi kiadásokra, és 44 000-et dologi költségekre fordítani.¹⁴

1922 közepén a vallás- és közoktatásügyi miniszter 120 000 koronát utalt ki a múzeum hat osztályának a háború alatt elmaradt külföldi beszerzések részleges pótlására,¹⁵ ebből az összegből a könyvtár 20 000 koronát kapott. (L. még a Külföldi kiadványok beszerzése c. fejezetet.)

A külső segélyforrásokról, amelyek nem közvetlen állami forrásokból származtak, és elsősorban a hungarikumok beszerzését támogatták, a gyaráptási fejezetben szólunk.

* * *

A költségvetésből és az egyéb állami juttatásokból rendelkezésre bocsátott összegek – csakúgy mint az egész gazdaság területén – egyre kevesebbet értek. Azért, hogy ezt a folyamatot érzékeltessük, szólunk kell a hazai fizetőeszköz önmagában vett, és a külföldi valutákhoz viszonyított folyamatos értékvesztéséről.¹⁶ A korona fizetőereje 1919 nyarán a háború előtti szintnek 15%-án állt, 1920 februárjában pedig az 1919. évi nyári színvonalának is 1/8-ára esett le. 1921-ben ugyan történtek próbálkozások stabilizálására, de ezek kudarcba fulladtak. Az infláció újra felgyorsult: 1921 nyarán 17,3 milliárd korona volt forgalomban, ez 1923-ra megháromszorozódott. Más oldalról bemutatva a helyzetet: 1922 közepén a korona árfolyama 0,51, az év végén pedig már csak 0,275 svájci frank volt.

Mindezek tükrében vetítsük ki a költségvetési tervezeteink „rendes kiadások” rovatának három alapadatát az OSZK riasztó gazdasági állapotának érzékeltetésére.¹⁷

	<i>Nyomtatványi osztály</i>	<i>Hírlaptár</i>	<i>Könyvkötés</i>
1914/1915	25 000 K	4 000 K	10 000 K <i>jutott</i>
1918/1919	50 000 K	6 000 K	20 000 K <i>az igény</i>
1922/1923	425 000 K	100 000 K	42 000 K <i>az igény</i>

Ezekhez a számokhoz nyilván semmiféle kommentárt sem szükséges hozzáfűzni.

Jegyzetek

1. Haraszthy Gyula átnézte az Országos Levéltárban a Nemzeti Múzeum Gazdasági hivatalának tárgymutatóit is; nincs a felsorolásban olyan iratcím, amely hasznavehető dokumentumra utalna. – A költségvetéssel összefüggő kérdéseket l. még Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 152–158. l.
2. OSZKI 474/1920.
3. OSZKI 256/1919.
4. Dezsényi, i. m. 157. l. – A tervezet valóban októberben került az Irattárba, de az akkori irattári elhelyezés nem volt naprakész, tehát a tervezet elkészültének időpontját ez önmagában nem határozza meg. Dezsényi úgy vélte, hogy a terv valószínűleg 1919 hátralevő félévére és 1920 első félévére szólt volna. (L. 115. jegyzetét.)
5. Gulyás szerint Enyvvári Jenő, ahogy az „összefoglaló jelentésből kiderül” megbízatásának a proletárdiktatúra alatt vagy nem akart, vagy nem tudott eleget tenni. De akkor miért készítette el a tervet utólag? L. Gulyás Pál: *Kommunista könyvtárpolitika.* (Első közlemény.) = *Magyar Könyvszemle*, 1920–1921. 1–84. l. i. r. 18. l. L. még Kóhalmi: *Forrásgyűjtemény c. összeállítását*, 146–147. l.
6. Feltűnő, hogy a tervezet kizárólag tisztviselőket, gyakornokokat és altiszteket említ, az ún. segédszemélyzet egyáltalán nem jelenik meg a felsorolásban. Tehát az altiszti munkakör kivételével minden feladat megoldása a magasabb szakképzettséggel rendelkezőkre hárult volna.
7. OSZKI 27/1918.
8. OSZKI 208/1922.
9. Az OSZK helyzetét a múzeumon belül még az a több mint két évtizedes múltra visszatekintő fikció is megnehezítette, mely szerint a könyvtár 1897 óta kötelespéldányokat kap, ezért költségvetését csak a külföldi, 1919 óta az elszakított részekben megjelent magyar vonatkozású anyag, és a régi munkák kiegészítésének költségei terhelik. – Dezsényi Béla i. m. 158. l.
10. OSZKI 171/1922. – *Jelentés ... 1923.* = *Magyar Könyvszemle*, 1924. 1–2. l.
11. OSZKI 269/1919. Ebben Fejérfataky elmarasztalta Melichet a pénzügyi vizsgálatnál felfedezett szabálytalanságok miatt. Ekkor feltehetően egyes állományrészek rendezésére, átdolgozására került sor.
12. OSZKI 62/1920.
13. OSZKI 343/1920., 437/1920.; a VKM 90.594/1920. IVb. sz. leirata alapján.
14. OSZKI 392/1920.
15. OSZKI 354/1922.
16. Dezsényi Béla adatai: i. m. 158. l. és 119. jegyzet, valamint egy kézzel írt kis cédula. – L. még Berend T. Iván: *Válságos évtizedek.* 3. bőv. kiad. 267. l.
17. A korszakunk előtti adatokat l. Szabadné Szegő Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tükrében 1867–1918.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp., 1980. 135. l.

Szervezet

Korszakunkban az Országos Széchényi Könyvtár – mint azelőtt is – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alatt álló Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozott, annak egyik önálló osztályaként működött. (Ezekben az években az Érem- és Régiségtár, az Állattár, a Növénytár–Őslénytár, a Néprajztár és a királyi vár krisztinavárosi szárnyában elhelyezett Erzsébet Királyné Emlékmúzeum fejtette ki tevékenységét a központi anyaintézmény elvi és gazdasági irányításával.)

A könyvtár működését az 1909-ben kiadott múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat tervezete határozta meg,¹ újabb rendelkezés az első világháború végéig, sőt azután sem került megfogalmazásra. Az érvényben levő szabályzat alaptételeire – mivel tárgyalt éveinkben ezek voltak hatályban – röviden utalunk.

A könyvtár – régi hagyományai alapján – négy osztályra tagolódott, úgy mint a Nyomtatványi osztályra (más szóhasználat: Nyomtatványosztály, Nyomtatványtár), Hírlaptárra, Kézirattárra és Levéltári osztályra. Ezekhez 1916 és 1920 között átmenetileg – külön szervezeti egységként – az ún. Világháborús gyűjtemény is csatlakozott.

A Nyomtatványi osztályról – mint különféle gyűjtemények és munkafolyamatok gyűjtőhelyéről bővebben kell szólni, már csak azért is, mert ebből a nagy egységből vált ki a későbbiek folyamán a különálló részlegek sokasága, és önállósult több, itt „elnyomott helyzetben” tengődő munkaterület is.

Korszakunkban az osztály *minden nyomtatvány* őrzőjeként és kezelőjeként funkcionált, itt találjuk az ősnymtatványokat, a régi könyveket, az RMK-gyűjteményt, a teljes könyvanyagot, az egy hónapnál ritkábban megjelenő folyóiratokat és egyéb periodikumokat, valamint az aprónymtatványokat, a háborús-, illetve a proletárgyűjteményt, valamint a térképek és a zeneművek csoportját.

Ez az osztály felügyelte saját illetékességi körének raktárait, mivel ebben az időben az OSZK-nak külön raktári osztálya nem volt. Ennek következtében a könyvek, és az egyéb itt tárolt dokumentumok köttetésének elvi és gyakorlati feladatai is erre a részlegre hárultak.

A könyvek olvasószolgálatának ellátása – önálló olvasószolgálati osztály hiányában – ugyancsak a Nyomtatványi osztály ügykörébe tartozott.

Tehát ez a furcsa szervezeti képződmény magában hordozta a gyarapító és feldolgozó (valamint a velük kapcsolatban álló kurrens nemzeti bibliográfiai) tevékenység mellett az akkor már kiválásra készülődő zenei és térképosztályt, továbbá a szinte valamennyi, előbb-utóbb különgyűjteménnyé alakult, vagy a könyvtár egyéb gyűjteményeibe átkerült, illetve beleolvadt állományrészt.

De szervezeti keretéből szakadt ki később az önálló olvasószolgálat, és a könyvraktár is.

A Hírlaptárral szoros munkakapcsolatai voltak (ezek később folyamatosan felszámolódtak), a Kézirattárral – kisebb területen – úgyszintén.

Ez a „szervezeti felállás” – mint azt a továbbiakban tapasztalni fogjuk – megnehezítette az itt összezsúfolt munkák ellátását.

* * *

A Tanácsköztársaság idején – mint már említettük – születtek ugyan tervek a múzeumon és a könyvtáron belüli átszervezésre, de ezek az OSZK-t csak papíron érintették.²

1919 augusztusában, amikor a régi rend helyreállt, Imre Sándor ügyvivő közoktatásügyi miniszter felkérte Fejérpataky Lászlót, a múzeum igazgatóját, és a mellé rendelt Czakó Elemér miniszteri tanácsost az intézmény és az egyes osztályok szervezetének korszerűsítésére, valamint a további zavartalan és eredményes működés érdekében teendő javaslatok, intézkedések kidolgozására.³ Ezt a munkát a két vezető nyilván el is végezte, de arról, hogy milyen változtatásokat eszközöltek volna, nem tudunk számot adni, e dokumentumnak ui. nem sikerült nyomára bukkanni.

* * *

Még korszakunk előtt, a háború kitörését követően került sor – az akkor még a könyvtár szervezeti keretébe tartozó Levéltárban – az ún. Háborús gyűjtemény felállítására és erőteljes gyarapítására.⁴ 1916-ban ebből az elkülönítetten kezelt állományrészből külön osztályt szerveztek. 1920-ban a Magyar Külügyi Társaság kezdeményezésére és Melich János „legmelegebb” pártfogását élvezve felmerült az a gondolat, hogy a meglevő anyagra alapozva politikai és nemzetközi jogi, illetve viszonylati könyvtárat kellene létrehozni, a szervezetileg már amúgy is önálló Háborús gyűjtemény továbbfejlesztéseként.⁵ Ezt a tervet nem sikerült megvalósítani, a gyűjtemény – elsősorban súlyos anyagi nehézségei miatt – lassan leépült, elsorvadt és még 1920-ban elvesztve önállóságát, beleolvadt a Nyomtatványi osztályba.

Már 1917-ben foglalkoztatta Fejérpataky Lászlót és Melich Jánost a Hírlaptár Hírlap- és folyóirattárrá való átszervezésének kérdése. Pontosabban: ennek előmunkálatai akkor meg is indultak, sőt 1918 áprilisában Melich János már azt jelezte, hogy „a Hírlaptár e hó folyamán a folyóirattárral bővült

ki, amennyiben ide megy át a könyvvásárló osztályból dr. Bajza József őr, hogy jól ismert programját megvalósítsa.”⁶ Hogy az egyesítést a könyvtár mennyire fontosnak tartotta, azt Kereszty István, Borzsák István, Goriupp Alisz és Bajza József Melich Jánoshoz intézett beadványa igazolja, melyben nevezettek a legsúlyosabb gondokkal küzdő Hírlaptár problémáival foglalkoztak, illetve azok megoldási módjait felsorolva a hírlapok és a folyóiratok közös osztályban történő kezelését alapvetően fontosnak tartották.⁷ „Kíváncsinos azon eddigi megkülönböztetés megszüntetése, mely az ún. hírlapok és ún. folyóiratok között volt. E megkülönböztetés egész önkényesen a megjelenés mikéntjét, sűrűbb vagy ritkább voltát tűzte ki, mely örökre zavarokra vezet – nem szólván ezen elválasztás képtelenségéről, s egyéb következményeiről” – érveltek az illetékes könyvtárosok.

Melich változatlanul küzdött az egyesítésért, pénzt kért rá, de erőfeszítéseit nem koronázta siker, amint azt Borzsák István 1922 júniusában „A hírlaptár és folyóirattár részére beérkező kötelespéldányok együttes kezelése” c. feljegyzése igazolja. „Folyóirattár tulajdonképpen nincs, mert az oda sorozott, s ott ideiglenesen kezelt lapok a nyomtatványi osztályban nyernék végleges elhelyezést.”⁸

Melich János már 1918 óta emlegette a Nyomtatványtár belső átszervezésének szükségességét. Két alosztály létesítését javasolta, ezek közül az egyik – önálló részlegként – kizárólag a könyvvásárlásokkal foglalkozna, a másik pedig a kötelespéldányok külön helyiségében ellenőrizné, hogy megkapta-e a könyvtár a hazai műveket a beszolgáltatási kötelezettség révén. Melich arra hivatkozott, hogy a könyvvásárló *alosztályt* – kísérletképpen – már egy éve „berendezte”. 1918 elején még csak egy munkatársat keresett hozzá, de áprilisban már a „kötelespéldányok osztályáról esett szó.”⁹

A Könyvvásárló osztály és a Kötelespéldány osztály használatával a későbbiekben is találkozunk – holott ezek csak a Nyomtatványi osztályon belüli alegységek lehettek. Erre mutat a költségvetési tervben előforduló „Térkép-osztály” elnevezés is.

A Zenei osztály felállításának kívánalma már régen foglalkoztatta a könyvtár vezetőjét, Fejérpataky László akkori osztályigazgatót.¹⁰ 1904-ben, amikor a múzeum Erkel Ferenc irodalmi hagyatékát megszerezte, történt meg az első lépés a zenei dokumentumok egyesítésére, a „Musica” szaknak a Kézirattárban való elhelyezésével. Ez a gyűjteményrész ún. „hangjegyekből” és levelekből állt. De a Nyomtatványi osztály is őrzött zenei anyagot: „hangjegyeket” és szakkönyveket. E kettősség megszüntetése késztette Fejérpatakyt arra, hogy Haraszi Emil reáliskolai tanár, egyetemi magántanár szabad-ságolását kérje, hogy vele a Zenei osztály megalakításának feltételeit kidolgoztassa. Erre az 1918/1919-es tanévben került sor, az önálló részleg szervezeti megvalósítása azonban nem történhetett meg. Melich János az 1918–1919-re szóló költségvetési, és még több más előterjesztésében is kért pénzt erre a célra,

1918 elejétől kezdve még a minisztérium egyetértő határozataira is hivatkozva. Ennek folyósítására azonban az egyre romló gazdasági viszonyok között nem kerülhetett sor. Megindult viszont a zenei anyag szakértői feldolgozása, és ezzel az osztályá szerveződés alapkövetétele.

A Térképtár létrehozásáról már 1918-ban szó esett, sőt Melich a jelzett időpontban már működő részlegként emlegette.¹¹ Azonban itt sem történt más, mint a gyűjtemény feldolgozásának megkezdése.

A Melich-korszak végén merült fel egy, a könyvtár szervezeti keretébe tartozó Balkáni könyvtár megalapításának gondolata. Kezdeményezője Bajza József volt,¹² aki Melich János és a VKM jóváhagyásával még pénzügyi támogatást is kapott erre a célra. Melich Jánost az igazgatói poszton felváltó Hóman Bálint azonban egyéb fejlesztéseket fontosabbnak tartva véget vetett ennek a törekvésnek.¹³

A házi könyvkötészetnek, a könyvtár első műhelyének megszervezése – mint annyi más alapvető kezdeményezése – Melich Jánosnak köszönhető.¹⁴ Ennek jelentőségét utóda, Hóman Bálint, elődje korszakát méltató 1923. évi jelentésében ki is emelte. Bár a munkák megindítására egy külső céggel együttműködve került sor, 1922 végére ez az új szervezeti egység teljesen önállósult. (Bővebben l. a raktárról és az állományvédelemről szóló fejezetben.)

Jegyzetek

1. Farkas László: *Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig. 1867–1918. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971. Bp., 1973. 93. l. – Jelentés ... 1913–1923. 39. l.*
2. L. a Tanácsköztársaság c. fejezetet.
3. OSZKI 184/1919.
4. Jelentés ... 1913–1923. 42–43. l.
5. A kortörténeti könyvtár létesítésére vonatkozó iratokat l. OSZKI 467/1920. sz. alatt. Azt, hogy a terv miért nem realizálódott, nem tudjuk. Az ötlet az említett társaság ügyvezető igazgatóhelyettesétől származott.
6. OSZKI 27/1918., 171/1918. 53/1920. Melich előterjesztése Fejérpatakyhoz a hírlaptári problémák ügyében.
7. OSZKI 333/1919.
8. OSZKI 53/1920., 274/1922. Borzsák javaslata.
9. OSZKI 27/1918., 171/1918.
10. A Zenei osztály megszervezésére szóló dokumentumok: *Jelentés ... 1913–1923. 45–46. l.*, OSZKI 27/1918., 149/1918., 217/1919. szept. 4. Melich „Pro memoriá”-ja.
11. Melich Fejérpatakyhoz intézett előterjesztésében a „máris működő térképosztály” számára kér személyzetet. (4 tisztviselőt és 4 szolgaszemélyzetet. OSZKI 171/1918.)
12. A Balkán könyvtár létrehozására való törekvést egy 1920-as rendkívüli segély felhasználásának indoklásáról szóló iratból értjük meg (OSZKI 392/1920). „... a Turc. szakban eddig helyet foglalt valamennyi mű, amely a mai balkán államokat történelmi, jogi, etnográfiai

szempontból tárgyalja. Ezt a szakot a mai viszonyoknak megfelelően teljesen át kell szervezni” nyilván – tesszük ezt hozzá – a balkáni könyvtár keretében, az innen kiemelt dokumentumokkal egyesítve. – L. még a Gyarapítás c. fejezet külföldi gyarapításról szóló alfejezetét.

13. Hóman Bálint Majovszky Pál miniszteri tanácsoshoz intézett levele. Ezt az összeget „azon elsőrendű hazafias és kulturális cél megvalósítására fordítanám, amelyre rendes évi javadalmunkból nem telik, t.i. a megszállt területek sajtótermékeinek beszerzésére.” (OSZKI 43/1923. jan. 17.)
14. Dezsényi Béla: *Szervezet, igazgatás és ügyvitel az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 148–149. l. – Németh Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár állományvédelmi tervei és tevékenysége a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983.* Bp., 1984. 144–145. l. L. még a raktárról és az állományvédelemről szóló fejezetet.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Személyzet

Korszakunk kezdetén Fejérpataky László töltötte be a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói (1920-tól főigazgatói) posztját, és 1919 októberig a könyvtárvezetői állást is.

Fejérpataky László (1857–1923) az oklevéltan egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja 1882 óta állt az Országos Széchényi Könyvtár szolgálatában, és mint osztályigazgató 1893. december végén nyerte el könyvtárvezetői (fővezetői) beosztását.¹ 1916-ban a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává nevezték ki, de nem mondott le könyvtárvezetői tiszteréről sem. Ekkor a Kézirattár és a Levéltár Sebestyén Gyula, a Nyomtatványtár és a Hírlaptár Melich János osztályigazgató vezetése alá került.

A Tanácsköztársaság idején Fejérpataky Lászlót múzeumi igazgatói állásából felmentették, és helyébe Czakó Elemér miniszteri tanácsost nevezték ki. Könyvtári „fővezetői” funkciójában azonban meghagyták. A Tanácsköztársaság bukása után, augusztus 5-én a minisztérium újra megerősítette múzeumigazgatói minőségében. Október 3-án az OSZK vezetését Melich János osztályigazgatónak adta át. 1923. február 6-án h. államtitkári címmel és jelleggel tüntették ki, ezután éppen egy hónappal, március 6-án elhunyt. Halála után – Hóman Bálint 1922 végén történt főigazgatói kinevezéséig – Horváth Gyula, ideiglenes igazgató-helyettesként vezette az intézményt, a könyvtárból nézve szinte nyomot sem hagyva maga után.

Melich János (1872–1963) a neves szlavista, a budapesti egyetem nyilvános rendkívüli, majd 1921-től nyilvános rendes tanára volt, aki 1943–1947-ig újból könyvtári területen dolgozott, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának főkönyvtárnokaként (vezetőjeként) tevékenykedett.

1896-ban került a Széchényi Könyvtárba. Kiváló könyvtári munkájának köszönhetően 1911-ben a Nyomtatványi osztály vezetésére kapott megbízást, majd 1916-ban a Hírlaptáréra is. 1918. január elsejével múzeumi igazgatói kinevezést kapott, 1919. október 3-án pedig őt bízta meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter az Országos Széchényi Könyvtár igazgatásával.² Ez alól a tisztsége alól – saját kérésére – 1922. december 22-én mentették fel.³

A háborút követő évek könyvtári vezetését tehát Fejérpataky László és Melich János neve fémjelezte. Melich volt a meghatározóbb, hiszen Fejérpa-

taky László igazgatása alatt is az ő megfogalmazásában, illetve a munkatársai által írt, de az ő javításával kiegészített iratok kerültek az egész könyvtárat érintő kérdésekben is a múzeum igazgatója elé.⁴

A könyvtárban 1920-ban az igazgatót is beleértve 21 tisztviselő, két adminisztrátor, 11 berendelt személy és (1919-es adat alapján) 12 altiszt, napibéres és szegődményes dolgozott. A személyzet számában – főleg a berendelték (elsősorban gimnáziumi tanárok és tanítók) átmeneti ittléte miatt – gyakori ingadozások tapasztalhatók. (Az ún. berendelték – más helyen rokkantak – túlnyomórészt a megszállt területekről menekült értelmiségiek voltak, de talá-lunk köztük kezdő fiatalokat is. A VKM próbálta segíteni a munka és megélhetési forrás nélkül maradt embereket, így átmenetileg beosztotta őket a hazai kulturális intézményekhez, ahol speciális szakértelem hiányában kevesen feleltek meg az ottani kívánalmaknak.)

Melich János mellett kiemelt ranggal, múzeumi igazgatóórként Bajza József látta el – mai kifejezéssel élve – az igazgatóhelyettesi-teendőket. Főnökével a lehető legharmonikusabban működött együtt, így nagy veszteséget jelentett az igazgató számára Bajzának a Külügyminisztériumba való berendelése (1919. november vége), és közel nyolc hónapnyi távolléte, amelyet a békettárgyalásokat előkészítő munkákban délszláv szakértőként való részvétele indokolt. (1923-ban Bajza is távozott a könyvtárból, tudományos pályáját a budapesti egyetem horvát nyelv- és irodalmi tanszékén folytatva.) Osztályvezetői munkakörben „osztályigazgatóként” Havrán József (Nyomtatványi osztály), Fitos Vilmos (az előbbi szervezeti egységen belüli alosztálynak nevezhető részleg munkájának irányítója), Bajza József (Hírlaptár), Holub József (Kéz-irattár) és Bártfai Szabó László (Levéltár) dolgoztak a könyvtárban. A Hírlaptárat 1920-ig Kereszty István vezette, őt – a jelek szerint – nem tartották alkalmasnak e feladatkör betöltésére.⁵

Rajtuk kívül az érdemi munkatársak közül Sulica Szilárdot, Holub Józsefet, Jakubovich Emilt, Rédey Tivadart, Rédeyné Hoffmann Máriát, Sikabonyi Antalt, Pánity Vukoszavát, Zsinka Ferencet, Némethné Sebestyén Irént, Borzsák Istvánt, Tóth Lászlót, Bartoniek Emmát és Goriupp Aliszt sorolja fel a hivatalos kimutatás. A berendelték között találkozunk még Kádár Jolán (később Pukánszky Béláné), Grexa Gyula, Garda Samu, Hajnal István, Lutter János, Lavotta Rezső nevével is.⁶

1920-ban a Nyomtatványtárban hét kinevezett és nyolc berendelt tisztviselő dolgozott, a Hírlaptárban két, a Kézirattárban szintén két, a Levéltárban pedig négy állandó és három berendelt szakember fejtett ki érdemi tevékenységet. A részben változó számú és rangú berendelték az esetek többségében csak segédmunkákat láttak el. (Sajnos ezek közül többet jól képzett gyakorlott tisztviselőkre kellett volna bízni.)

A személyzet összetétele nemcsak emiatt volt kedvezőtlen, hanem a segédszemélyzet teljes hiánya miatt is. Az igazgató mellett dolgozott ugyan

egy, a titkári funkciókat ellátó munkatárs, de a valóbani szakterületen minden – felsőfokú képzettséget egyáltalán nem kívánó – tevékenység a tudós könyvtárosokra maradt. Ez részben elvette idejüket feladataik teljesítésétől, másrészt csökkentette a könyvtári munka iránti lelkesedésüket is. Igaz, hogy a tudományos pályára vágyók elhelyezkedési lehetőségei ekkor igencsak korlátozottak voltak, így maguk sem szorgalmazták a segéderők alkalmazását, hiszen ezzel számukra jutott volna kevesebb munkahely.

Korszakunk végén 24 tisztviselő, 8 egyéb alkalmazott és 8 szolga tartozott a könyvtár létszámába.

Az állások betöltése általában ajánlással történt, az egyetemi oktatók hívták fel a figyelmet kiváló – és tudományos munkára alkalmasnak tartott – tanítványaikra. Az alkalmazásoknál szempontként érvényesült az is, hogy a könyvtár szakterületei lehetőleg személyileg is lefedettek legyenek.

A személyzeti politikának ezekben az években még érvényesült két, belülről meghatározott alapelve is:

a) Nem vitatható, hogy a könyvtár vezetősége az ideiglenesen odahe-lyezett munkaerőket (általában menekülteket) nem fogadta igazán szívesen. Melich igazgató véleménye szerint a szakmai munkára káros arányok alakul- tak ki, hiszen a középiskolai tanárok (tanítók) könyvtári ismeretekkel egyál- talán nem rendelkeztek, s ahhoz, hogy ők a megfelelő szaktudást úgy-ahogy elsajátítsák, egy-két esztendőnek is el kellett volna telnie. Felhívta a figyelmet azokra a másfajta ellentétekre is, amelyek a könyvtárosok és a tanárok között feszültséget okoznak: utóbbiak magasabb fizetést élveznek, ötvenkénti ta- nári pótlékot kapnak, hosszabb szabadsággal rendelkeznek.⁷

* * *

Itt ki kell térni Melich könyvtárosi szakmai igényeire. Az elmondot- takból ui. világos, hogy ő nem gondolt a képzés valamely szervezett formá- jára, hanem nyilván arra az útra, amit a könyvtárba bekerülő fiatal meg- tett – ő maga is – és így munka közben elsajátította a szükséges ismereteket. Másutt viszont utalt arra, hogy „mint minden tudományos foglalkozásban, a könyvtárszakiban is szükség van olyan ismeretekre, amelyek nélkül könyv- tárnoki teendőket végezni nem lehet. E könyvtártudományi, bibliográfiai és adminisztratív ismereteket” az egyetemen is meg lehet szerezni, ahol egy magántanár (Gulyás Pál) tart e tárgykörből előadásokat. Hangsúlyozni kell, hogy igen nagy jelentőséget tulajdonított a képzésben a tanulmányutaknak is. Erről így szólt egyik előterjesztésében: „A könyvtár fejlődésének egyik leghasznosabb biztosítéka, ha a könyvtár tisztviselői állandóan külföldi könyvtári viszonyok tanulmányozására küldetnek ki hajlamuk és tudásuk szerint. Ez a nyugati nagy könyvtárak és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának annyira kívánatos kontaktusának fenntartásához is szüksé- ges.”⁸

b) Tény az is, hogy a könyvtár vezetősége nem kívánt baloldali gondolkodásúakat az intézménybe befogadni. Melich arra hivatkozott, hogy „A hivatalos köröknek ma az a nézete, hogy sok tanár a proletárdiktatúra alatti viselkedése miatt nem alkalmas a nemzeti nevelésre, múzeumokban, könyvtárakban azonban hasznos szolgálatot végezhet. Amennyiben e felfogás a M. N. Múzeumra és annak könyvtárára is vonatkozik, helyessége ellen a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára nevében a leghatározottabban tiltakozom.” Azzal érvelt, hogy a múzeum minden tára a nemzeti gondolatot fejezi ki, hiszen ez hozta létre egyes részlegeit is, és „az fogja időtlen időig nagyobbra növelni.” Ha tehát ide „magukról megfélemezett tanárok” kerülnek be, úgy azok az intézménynek csak kárára válnának.⁹

A két világháború közötti korszakban – köztudottan – kutatóintézetek alapítására alig került sor, a háborút közvetlenül megelőző években erre egyáltalán nem adódott lehetőség. A tudományos munka bázisát az egyetemi tanszékek alkották, ezekbe a kis létszámú közösségekbe csak eredményekkel bizonyított, igazolt alkalmasság révén sikerült bejutni. A kutatói ambícióval rendelkező fiatalok többsége könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban, esetleg tanári pályán helyezkedett el, akár a fizetéstelenséget is vállalva.¹⁰ Ezen munkahelyeken éveket, sőt néha évtizedeket eltöltve kerülhettek végül is a tudományterületük kiemelt pozícióiba. De voltak köztük többen, akik pályájuk végéig is kitarítottak a könyvtáros-tudós kettősség mellett.

Ezekben az években – amikor a könyvtárak tudatosan vállalták a tudósutánképzés feladatát – a könyvtári tisztviselők csak napi négy órát dolgoztak. (9-től 13-ig, illetve az olvasótermi felügyeletet ellátók eseténként 12–16 óráig álltak szolgálatban.) A könyvtár tudományos rangjának emelése, és a minél több tudós szárnyra bocsátása érdekében azonban még e négy órából is egyet egyéni kutatásra fordíthattak. Ez éppen annyira kívánatos volt, mint a hivatali teendők ellátása.¹¹

„A tisztviselői kar tudományos tekintetben magas színvonalat képviselt” – idézte Dezsényi Béla hivatkozott cikkében Goriupp Alizt, aki Holub József, Jakubovich Emil és Bajza József nevét emelte ki a tisztviselők közül. Dezsényi kiegészítette e névsort Sikabonyi Antal, Bartoniek Emma, Pukánszky Kádár Jolán, Némethné Sebestyén Irén, Gulyás Pál és Fitos Vilmos nevét említve.

Közülük kevesen maradtak könyvtárosok: így a nyelvészeti karierről lemondott Goriupp Alisz, Bartoniek Emma (aki 1945-ben volt kénytelen megválni az OSZK-tól), Sikabonyi Antal könyvtárigazgatóként maradt a pályán, és ezt a szép szakmát szolgálta élete végéig Gulyás Pál is. Pukánszky Kádár Jolán, a kiváló színháztörténész, 1938-ban került át az Országos Levéltárba, szakmájába tartozó anyag feldolgozására.

Ha nem is voltak tudósok, de még sokáig a könyvtárban dolgoztak Pánity Vukoszava (az Aprónyomtatványtár érdemi megalapozója), Eperjesy János a katalógusok gondozója és Sáfár István laboráns, aki az altisztek között kiemelkedő szerephez jutott.

Természetesen vetődik fel a kérdés, hogy a tudományos tevékenységet folytató, a könyvtárat átmeneti szállásnak tekintő tisztviselők mennyire állták meg helyüket mint könyvtárosok.

Ilyen szaktudással – Gulyás Pált kivéve – nem rendelkeztek, könyv- és könyvtárismerettel és gyakorlattal már inkább.¹² Amellett művelt emberek voltak, maguk is könyvtárhasználók, akik ebből a szemszögből nézve tudták, hogy mire van szüksége egy kutatónak. Tudták, de mert az őket szolgáló gépezet részei is voltak, csak a gyarapítás tartalmi részét tekintették meghatározónak, ebben lelkesen közreműködtek, a feldolgozás stb. már kevésbé érdekelte őket. Tisztességes magyar emberekként viszont nem csupán saját szakterületükön kívánták gyarapítani az állományt, hanem szívvel-lélekkel fáradoztak a viharos idők hazai s határon túli hungarikumainak megszerzésén is.

* * *

A személyzetről szólván feltétlenül beszélnünk kell az akkori altisztek együtteséről is, létszámuk korszakunkban 10-12 volt. A legmagasabb beosztásúak a laboránsok voltak, akik közül a legkiválóbb gyakorolt felügyeletet a többiek felett.¹³

1919-ben két I. osztályú, négy II. osztályú altisztből, három napibéresből, és egy szegődményes ruhatárosból állt a technikai segéderők csoportja. Ezt a kis csapatot a kiváló Sáfár István laboráns irányította – nem kevés sikerrel. A könyvtárosok és az olvasók egyaránt meg voltak elégedve teljesítményükkel és magatartásukkal is. Udvariasak és készségesek voltak, nagy helyismerettel rendelkeztek, és a szinte áttekinthetetlen raktári viszonyok között is megtalálták a kért műveket.

Melich – mint velük kapcsolatos előterjesztéseikből kiderül – nagyon megbecsülte őket. Már 1918-ban javasolta, hogy két új szolgálai állás létesítésére adjanak lehetőséget, és a meglevők közül három altiszti állást laboránsivá szeretett volna átalakítani. (A laboránsok még németül is tudnak – érvelt mellettük előterjesztésében.) Sáfár Istvánt pedig általános tisztelet övezte, Melich minden lehetőséget megragadott, hogy teljesítményéért jutalomban részesíthesse.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tisztviselők és az altisztek is – mint sokan az országban – alapvető megélhetési gondokkal küzdöttek. Nem lehetett tőlük azt a teljesítményt elvárni, mint „a boldog békeidőkben”. Tucátjával találjuk az Irattárban a segélykérő iratokat, azon akcióról hírt adó bizonylatokat, amelyek révén a legfontosabb élelmiszereket próbálták a múzeumi személyzet számára előteremteni,¹⁴ illetve némi ruhanemű kiutalásával kísérelték meg az alkalmazottakat a telek hidegétől, a fűtetlenségtől megóvni. Nem lehet

itt ebbe a témába belemerülni, de könyvtári szempontból is szívfájdító az a kérdés, amelyben a raktárakban dolgozó személyzet a szétrongyolódott papírbátók helyett tartósabb védőöltözetet kér.¹⁵

A fizetések értékét nem lehet visszamenőlegesen meghatározni – állapítja meg Dezsényi Béla –, mert az emelkedő árakat nem a törzsfizetések emelésével, hanem különféle pótlékokkal, előlegekkel (amelyeket nem kellett visszafizetni) egyenlítették ki, amellet a pénz értékét minden esetben a korona éppen érvényes árfolyamához kellene viszonyítani.¹⁶

Fizetési listák nemigen lelhetők fel. Egy dokumentumot azonban idézhünk: 1922 júniusában egy napibéres könyvtári altiszt havi fizetése a következőképpen alakult:¹⁷

fizetés	167,40 korona
háborús segély	600,00 korona
pótlék	50,00 korona
átmeneti segély	2200,00 korona
összesen	3017,40 korona

Hogy ez az adott napon mit ért, azt az infláció miatt nem tudjuk pontosan meghatározni. A fizetés értékét (167 korona) egy hétköznapi példával lehet érzékeltetni: a legtöbbet olvasott Pesti Hírlap egy számának ekkor 5 koronás árát figyelembe véve a jelzett összeg 33 újságszám megvásárlására volt elegendő. A háborús és az átmeneti segély már jelentősebb összegnek látszik, de nincs adat arra, hogy egyszeri juttatás-e, illetve, hogy mennyi időre szólt. Az viszont egyértelmű, hogy hiába igyekezett a pénzügyi kormányzat drágasági pótlékkal, élelmiszerjegyekkel, ruha-, anyag-, cipő-, tüzelőutaltványokkal a fizetésből élőkn segíteni, a nyomort alig tudták enyhíteni.

Melich János 1919-ben különmunkák díjazásával próbált beosztottjai súlyos anyagi helyzetén javítani, ami miatt a jövőbeni éberebb körültekintésre intették.¹⁸ Később a VKM került abba a helyzetbe, hogy a tömegesen érkező segély-, illetve fizetési előlegigényléseket nem tudta már vállalni.¹⁹

A munkaidőn túli megfizetett tevékenységet az alacsony díjazás miatt többen már fenntartással – 1920-ban az előző évben érvényes díjazás miatt²⁰ – csak próbaidőre vállalták. (1919-ben a „szolgaszemélyzet” túlórapénze óránként 3 korona, a laboránsoké pedig 4 korona volt.)²¹

* * *

Nyilván a keserves közállapotok is hozzájárultak ahhoz, hogy többek munkafegyelme nem volt kielégítő. Melich János 1919. szeptember végén mind a tisztviselőket, mind pedig az altiszteket felkérte, hogy a hivatalos időt pontosan tartsák be. Ezt a figyelmeztetést 1922-ben is kénytelen volt megismételni.²² Ekkor már – éppen a tisztviselőkkel szemben – erélyesebb hangot használt. Felszólította „mindazokat, akiket illet, hogy a hivatalba ponto-

san járjanak be, mert ismétlődés esetén kénytelen leszek felettes hatóságomnál az illetők ellen a legkomolyabb lépéseket tenni.”

Egy másik jelenséggel is szembe kellett a könyvtár vezetőinek nézni. Nagyon sokan kérték szabadságuk meghosszabbítását akár magánügyek intézésére is (a tisztviselőknek ekkor 4–6 hét, az altisztnek 2–3 hét járt a törvények értelmében), mások viszont bármilyen orvostól származó igazolásra maradtak hetekig-hónapokig távol a munkahelyükről.²³ Mindezek hátterében részben valós ok (lakáshiány, fűtésihiány, ellátási ellehetetlenülés stb.), másrészt önző egyéni érdek húzódnak meg.

Egyéb jele is volt annak, hogy a munkafegyelem kívánnivalókat hagyott maga után. Melich János ui. bevezette a tisztviselők havi teljesítményének feljegyzését, és azokat maga is ellenőrizte.²⁴

A kimutatások, jelentések egy része megmaradt az Irattárban. Általában túl rövidek ezek a beszámolók, s ha tartalmaznak is számszerű adatokat, nem jelenthetik a munkaidővel való elszámolást, hiszen mindenki több területen dolgozott, emiatt szinte lehetetlen az időfelhasználásról megnyugtató képet nyerni. Közel 80 év távlatából ezek fegyelmező erejéről, hasznáról felelőtlenség volna véleményt mondani.

Jegyzetek

1. Mindezekről az 1913–1923-as jelentés ad számot: 6–7. l.
2. Melich János igazgatói kinevezésekor vetélytársként jelentkezett Sebestyén Gyula, a Folklore osztály vezetője, aki osztályát be akarta volna olvasztani az OSZK szervezeti keretébe, ő maga pedig az OSZK igazgatója szeretett volna lenni. Melich és a Múzeumi Tanács azonban tiltakozott e megoldás ellen. E „sötét ügy” aktaszámain feleslegesnek tartjuk közölni. (Sebestyén különben 1920-ban elkerült a múzeumból.)
3. Eltávozása nemcsak már előbb megtörtént egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezésével függött össze, hanem azzal is, hogy – mint az a Gyűjteményegyetem előzetes koncepciójához fűzött megjegyzéseiből kiderül – a Klebelsberg-féle elképzeléssel egyáltalán nem értett egyet.
4. A legfontosabbakat – ha nem maga fogalmazta – Bajza József bízta, igénybe vette, különösen Bajza távollétében az osztályigazgatók segítségét is, de a jól fogalmazó fiatalokat is bevonta az egyszerűbb levelek megírásába.
5. Kereszty István túl liberális kölcsönzési gyakorlata miatt váltották le. Mivel kitűnően képzett zenész volt, ezért nyugdíjba meneteléig a zenei gyűjtemény rendezésében működött közre. (OSZKI 455/1920.) – 1922-ben ment nyugdíjba, ekkor távozott a könyvtárból Némethné Sebestyén Irén is.
6. OSZKI 343/1920. A felsorolás az akkori besorolást követi, természetesen felülről lefelé tartó sorrendben. A kiemelt (több könyvtári osztályt vezető) osztályigazgatók a legmagasabb múzeumi igazgatói címet viselték, őket követték az osztályigazgatók, vagy osztályőrök, az őrök, segédőrök, illetve a fizetéstelen segédőrök. Az ún. adminisztratív személyzet két tagja közül az egyik napidíjas „titkár”, a másik pedig „kezelő tisztviselő”.
7. OSZKI 332/1919. Melich elzárkózott Földessy Gyula főreáliskolai tanárnak a könyvtárba történő elhelyezése elől. (Földessy a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartása miatt megintásban részesült.) (OSZKI 87/1920.) A könyvtárban eléggé menekült, illetve újonnan

- kinevezett munkatárs van, több „rokkantat” (= menekültet) nem kérek – közli Melich a VKM megkeresésére. – (OSZKI 113/1920., 356/1920.) A VKM végül is elfogadta Melich érvelését.
8. OSZKI 208/1922. Erre a célra 60 000 koronát igényelt. – Előzőleg 1920-ban és 1921-ben öt tisztviselő járt külföldön, de közülük négyen egyéni kutatóként. 1922-ben már ötven jutottak ki Ausztriába, ill. Németországba.
 9. L. a 7. sz. jegyzetet.
 10. Ezt a kérdéskört részletesen kifejti Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején* c. tanulmányának Tudományos és nem tudományos személyzet c. fejezete. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967*. Bp., 1969. 131–136. l.
 11. A szerző csak egy családi példán szeretné az akkori helyzetet érzékeltetni. Édesapja, aki korszakunk kezdetén kb. három hónapig az OSZK-ban dolgozott (katalogizált!) norma szerint tevékenykedett, napi 15 művet dolgozott fel. Ha könnyű anyagot kapott (példája: Nagy János: *Versek*. Baja, Kiss ny. 1918. 35 l.), akkor egy óra alatt teljesítette feladatát és a következő kettőben már egyéni tudományos munkájával foglalkozhatott. Ha azonban testületi kiadványok is voltak a kiadott könyvek között (tűzoltósági beszámolók stb.), akkor a leírás módján gondolkoznia kellett, két cédulát is meg kellett írnia, így nem takarított meg tudományos munkája számára hivatali időt.
 12. Ezekben az években szervezett könyvtárosképzés nem volt, egyedül Gulyás Pál tartott 1914-től egyetemi magántanárként könyvtárosi előadásokat. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején rövid tanfolyamokat szerveztek a könyvtárosok számára, de ennél több nem történt.
 13. Az altisztekre vonatkozó adatok nagyrészt a Melich által rögzített, órákra beosztott munkarendből származnak. A rájuk vonatkozó iratok: OSZKI 27/1918., 243/1919., 56/1920., 82/1920., 370/1920., 461/1923.
 14. Az élelmiszer-beszerzés az altisztek vidéki rokonainak segítségével folyt, igen szűk választékban. Liszt, kukoricaliszt, krumplicsír, cukor szerepeltek a kapható cikkek között.
 15. OSZKI 218/1922. Az altisztek szolgálati vászonkabátot kértek a papírkabát helyett.
 16. Dezsényi Béla i. m. 136. l.
 17. OSZKI 244/1922.
 18. OSZKI 269/1919.
 19. OSZKI 36/1920.
 20. OSZKI 362/1920. A túlóra és a más irányú hivatali magánmunka vállalására, illetve díjazására több múzeumi vagy miniszteri utasítás született: OSZKI 577/1920., 136/1922, 217/1922. stb.
 21. OSZKI 300/1919.
 22. OSZKI 243/1919., 245/1919., 86/1922.
 23. OSZKI 262/1920., 283/1920., 356/1921.
 24. OSZKI 441/1920., 240/1922. 473/1922.

Épület, elhelyezés

Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése, már megalapításától kezdve sem volt soha valóban megoldott, és a helyhiány egyre csak fokozódott. A helyzet ellehetetlenülésére már a múlt század hetvenes éveiben felfigyelt az ország, a század elején tervek is születtek a könyvtár megfelelő elhelyezésére, ezekből azonban nem lett, nem lehetett semmi.¹

Így aztán 1912-ben arra kényszerült az intézmény, hogy hírlapanyagának kevésbé használt részét és duplumait a Szentkirályi utca 7. szám alatt, az Erzsébet Népakadémia épületében levő földszinti részen helyezze el. Innen viszont 1919 májusában ki kellett költöznie, a nevezett dokumentumok raktározására a Nemzeti Múzeum mögötti Festetich-palota istállójában és egy-két szobájában kapott kb. 700 négyzetméternyi anyagának helyet.²

Korszakunk elején a Széchényi Könyvtár az Érem- és Régiségtárral, az Állattárral, Növénytárral, az Ásvány- és őslénytárral együtt szorongott és nyomorgott a Múzeum épületében.³

Állományának csupán egy része fért el az állványokon, a többit asztalokon, szekrények tetején, sőt a földön is „tárolták”. Az új gyarapodás elhelyezésére semmi lehetőség sem adódott, a raktározási helyzet folyamatosan rosszabbodott.

1919 végén felvetődött az a gondolat, hogy a könyvtár elhelyezési gondjait a főváros tulajdonában levő Sándor utcai volt képviselőház rendelkezésre bocsátása megoldaná, de az ott működő Népjóléti Központ máshová költöztetése esetén is a saját céljaira használta volna fel ezt az épületet a város vezetősége.⁴

Ugyanebben az évben Krenner József osztályigazgató a múzeumban levő lakásából két helyiséget önként átengedett – duplumok elhelyezésére – a könyvtárnak, de az alaphelyzetten ez sem segített.⁵

1920-ban került sor a Todoreszku–Horváth könyvtár átvételére, és az épület földszintjén levő ideiglenes helyiségben való felállítására.⁶ Ekkor kellett az újonnan megszervezett könyvkötészet számára is helyet teremteni.

1922 végéig nincs hiteles adatunk a könyvtár számára rendelkezésre álló helyiségekről, illetve az osztályok elhelyezéséről, az egyes termekben dolgozókról. Ekkor került Nyireő István az OSZK-ba azzal a feladattal megbízva,

hogy a csődbe fulladó elhelyezésen új tervek kidolgozásával javítson. Akkori leírása és tervei alapján a következő kép tárul elénk:⁷

A földszinten, az épület nyugati oldalán a Todorcszku–Horváth könyvtár kapott helyet, a keleti oldalon (a palotasorral szemben) pedig egyetlen szoba állt az intézmény rendelkezésére; ez a kötelespéldányok átvevőhelyeként szolgált. Az első emeleten a lépcsőházi pihenőtér, az emeleti előtér, a bejárat, ún. hosszú folyosó dél felé vezető része mellett az épületnek a bejáratától nyugatra, északra és keletre fekvő része volt a könyvtáré. A nyugati – a Múzeum körútra néző két nagy teremben a Levéltár és a Kézirattár nyert elhelyezést, az északnyugati sarkon fekvő Széchényi-terem mellett – ez az igazgató szobája volt, de „mellesleg” a kódexek kiállítóhelyeként is szolgált – a Zenei osztály működött. Az északi szárny középső nagy termében a katalógusszekrények álltak (címtár, szakcímtár), az ablak előtti részek pedig munkahelyként szolgáltak. E termeket kelet felé a kölcsönző- és kutatóterem követte, majd az északkeleti sarokszoza a „nagyolvasó” feladatát töltötte be. Benne – egy rácsfallal elkülönített területen – a „főtudósok” számára teremtettek helyet. Itt folyt a kölcsönzés is. Az emelet keleti oldalán, a raktárak sorakoztak.

E lehetetlenül túlszűfolt elhelyezésben a könyvtár tisztviselői szekrények, asztalok segítségével alakítottak ki maguknak a nagyobb termeken belül munkatípusok szerinti elkülönített kuckókat.

* * *

A legtöbb gondot az ide-oda hurcolt hírlapanyag helyzete okozta a könyvtár számára. 1919 decemberében Melich János igazgató Borzsák Istvánt bízta meg azzal, hogy a súlyos gondokkal küzdő Hírlaptár kihelyezett állományáról, annak állapotáról „a restaurálás munkájának első lépése gyanánt” felmérést készítsen.⁸ Borzsák ennek alapján drámai képet festett az új raktárról: „Dohos, fűledt levegőjű, sötét és távolról sem ilyen célra, de még nem is emberi tartózkodásra épített helyiség, hol kötött és kötetlen hírlapjaink nagyrészt rendezetlenül összezsúfolva, a folytonos pusztulásnak vannak kitéve.” A nyirkos helyiségekben penészgomba lepi el a pótolhatatlan anyagot, és a megfelelőbb elhelyezésre nincsen mód. „Így válik a helykérdés a Hírlaptárnak szinte létkérdésévé, hiszen ezen állományrész állaga napról napra romlik.”

Miután a palota a Tanácsköztársaság bukása után visszakerült Festetich Tassiló herceg tulajdonába, kérdésessé vált e raktárak használata. A tulajdonos ui. csak két évre engedte át a helyiségeket,⁹ és 1921 elején már világossá vált, hogy ez idő alatt a lakásínség a fővárosban nem csökkent, ezért a könyvtár nem tud főépülete közelében megfelelő raktárhelyiséget szerezni. Melich János levelére, amelyben Festetich herceget a raktár ottmaradásának engedélyezésére kérte, Kövess Béla ügyvédől, Festetich jogtanácsosától elutasító válasz érkezett.¹⁰ Melich ekkor a Múzeum főigazgatójának segítségét vette igénybe, aki Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult

a könyvtár e súlyos problémájának megoldása érdekében. Festetich Tasziló ugyan hajthatatlan maradt: az istállóra igényt tartott, mert lovait egy bérelt helyiségben kellett elhelyeznie, de annyi engedményt tett, hogy 1922 tavaszáig meghosszabbította a kiköltözés határidejét.¹¹

A VKM Fejérpataky László főigazgató felterjesztése nyomán felkérte a múzeum vezetőjét, hogy dolgozzon ki tervet az intézmény összes gyűjteményének elhelyezésére.¹² Melich előterjesztésének realitására jellemző, hogy javaslatában – az adott gazdasági körülmények között – nem vetette el az önálló épület tervét, de nem vázolt fel „ideális programot” sem, csupán azon kívánalmait fogalmazta meg, amelyek teljesítése nélkül a könyvtár feladatainak ellátására képtelenné válnék.

Alapállása az volt, hogy a könyvtár „helyes elhelyezése” csak a múzeum épületében képzelhető el. Javasolta, hogy a „természeti táakat” másutt, önálló természettudományi múzeumot létesítve helyezték el, és a felszabadult területet a könyvtár és a Régiségtár között osszák fel.

A legsürgősebb teendőnek a Festetich-palotában tárolt hírlapanyagnak a főépületbe való visszahozatalát jelölte meg. A helyhiányt azonban sem az egészében felszabadítandó Krenner-lakás, sem pedig a hírlap-adminisztráció termékének karzatokkal való beépítése nem oldaná meg. Az anyagnak a múzeum főbejáratánál, a ruhatári helyiség mögötti felállítása pedig a főbejárat harmóniájának elrontása mellett a kezelést és a felügyeletet is szinte lehetetlenné tenné.

Az elhelyezési kérdések „minimális igényei” között helyet kapott az előterjesztésben a Kézirattár és a Levéltár külön kutatótermének berendezése, valamint a hírlap- és folyóirattári olvasóterem felállítása. Szüksége lenne egy olyan helyiségre is, ahol a használók számára a közönség részére szükséges katalógusokat elhelyezhetnék. Melich János utalt arra is, hogy a jelentősen megszorodott családi levéltárak elhelyezése lehetetlenné vált, pedig közöttük „páratlan becsú” gyűjtemények találhatók.

Nyilván nem véletlen, hogy az előterjesztés végén megemlíti egy másik terjeszkedési lehetőséget is: valamelyik múzeumi udvar betelepítése egy nagy olvasóterem és a vele kapcsolatos egyéb helyiségek céljaira.

Melich János igazgatása idején e tervekből semmi sem valósult meg. Sőt még az a kísérlet is kudarcba fulladt, amely három terem bebútorozására irányult.¹³ A könyvtár már 1918 májusában árajánlatot kért e munkák elvégzésére a Michl cégtől, az akkor közölt összeg 1919. októberére 45%-kal megemelkedett. Ez érthetővé teszi, hogy Melich előterjesztésére „A bútorozási kérdés bizonytalan ideig elhalasztandó” megjegyzés került.

1922-ben Szinnyei József kétszobás volt lakásában, amelyben 1915 őszéig tartózkodott, és később a menekített tárgyak raktára lett, utóbb pedig az állami múzeumok és színházak beszerzési csoportjának elárusítóhelyeként szolgált, Széchenyi István magánkönyvtárát, mint a grófi család letétjét, és az 1920-ban

örökletétként átadott Rákóczi–Aspremont család levéltárát helyezték el. (1923-tól az akkor alakult Könyvtárügyi és Bibliográfiai Központ is itt kezdte meg működését!)¹⁴

A szűkös anyagi lehetőségek miatt igen szerény egyéb igényeket sem lehetett kielégíteni. Jellemző a körülményekre, hogy egy könyvtári póttálvány beállításához még 1922 végén is főigazgatói engedélyt kellett kérni.¹⁵ Így aztán nem csoda, ha a belső berendezés is csupán néhány darabbal bővült.

„Sikerként” könyvelhető el viszont, hogy az OSZK 1919-ben egy új telefonfőállomást és három mellékállomást kapott a Posta Távbeszélő Üzemétől.¹⁶ Igaz, egy év múlva már panaszt tett az intézmény miatt, hogy a könyvtárból, illetve a könyvtárral „a legtöbb esetben nem lehet, vagy csak hosszú fáradozás után sikerül” kapcsolatot teremteni.

E szerény „eredmény” zárja korszakunkat, amelyet jobb évek követtek. 1923-ban már megkezdődött a lehetetlen helyzet feloldására vonatkozó tervek összeállítása, és ezek nyomán a húszas évek derekán – ha átmenetileg is – de javulás következett be az állomány elhelyezésében, a munkahelyek kibővítésében.

* * *

Bár írásunkban a Gyűjteményegyetem év végi megalakulásával csak röviden foglalkozunk (működésének hatása 1923-tól érvényesült), mégis idézzük Klebelsberg Kuno miniszternek az 1922. november 22-i megnyitó ülésen elhangzott beszédrészletét, amely a Tanácsköztársaság idején született határozatot nagymértékben alátámasztja, mondván: „a természetes folyamat az lett volna, hogy a Nemzeti Múzeumból fokozatosan ki kellett volna válnia a régiség- és éremtárnak, mely az Iparművészeti Múzeum egy részével Művelődéstörténeti Múzeummá alakulna, továbbá a Néprajzi Múzeumnak, meg az ásvány- és állattárnak. Ez esetben Pollák (sic!) gyönyörű palotája teljesen az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére maradt volna, mely célra az épület megfelelő belső átalakítással teljesen alkalmas lenne.”¹⁷

Jegyzetek

1. Az előző korszak épület- és elhelyezési kérdéseiről l. Somkuti Gabriellának *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1867–1919 között* c. tanulmányát = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1986–1990. Bp., 1994. 169–196. l. Az első világháború utáni helyzetről Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezéséről 1919–1958.* c. tanulmánya szől. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1986–1990. i. r. 198. l. Az előzményekkel is foglalkozik, de főleg az 1923 utáni helyzetet ismerteti Tombor Tibor: *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után (1920–1929).* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1967. Bp., 1969. 182–226. l. i. r. 182–189. l.
2. *Jelentés ... 1913–1923.* 35. l. – OSZKI 101/1919., 176/1919.

3. A múzeum épületében az említett táracon kívül néhány lakás is volt. Fejérvataky László még 1916-ban kiköltözött hivatali lakásából, hogy a háború idején a könyvtárba menekített anyagot el lehessen helyezni, ezek visszaszolgáltatása után a helyiséget a Régiségtár kapta meg. Krenner István osztályigazgató szintén bent lakott, halála után csak 1924-ben sikerült özvegye számára lakást szerezni, és a felszabaduló helyiségeket a könyvtárnak átadni. (OSZKI 521/1922.)
4. OSZKI 365/1919.
5. *Jelentés ... 1913–1923.* 35. l.
6. L. az előző jegyzetet 45. l.
7. Dr. Nyireő István (1893–1977) a kolozsvári, majd 1919-től a pozsonyi egyetemi könyvtár munkatársa volt. 1920-tól a Múzeumok és Könyvtárak Felügyelőségén dolgozott, onnan 1923-ban helyezték át az OSZK-ba. Visszaemlékezéseiből Wittek Lászlóné: *Az Országos Széchényi Könyvtár reformtörekvései a húszas években* c. tanulmánya = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 227–235. l. i. r. 229–230. lapjain közli a vonatkozó részleteket.
8. OSZKI 23/1920., 363/1920. Borzsák István felmérése a Festetich-palotában elhelyezett anyagról, ill. jelentése az állomány pusztulásáról. Ehhez kapcsolódva Kereszty István, Goriupp Alisz, Bajza József és Borzsák István a legfontosabb teendőkről külön feljegyzést is intézett az igazgatóhoz, amelyben a hírlapok költetésének megkezdésére, a hírlaptári helyiségek bővítésére tettek – többek között javaslatot. (OSZKI 333/1919.) Ezek alapján Melich János a főigazgatóhoz fordult segítségért (OSZKI 53/1920.) Eredményt az adott körülmények között nem lehetett elérni, illetve a költetésre sikerült szerény összegű rendkívüli segítyt kapni.
9. OSZKI 610/1921.
10. OSZKI 227/1921. A Festetich-palotával kapcsolatos dokumentumok ebben az aktacsomóban találhatóak meg.
11. Csak 1926-ban sikerült a hírlapokat a múzeumi épület II. emeletén ideiglenesen elhelyezni. (*Jelentés 1913–1923.* 35. l. – Tombor Tibor i. m. 191. l.)
12. OSZKI 156/1922. – VKM 14818/III. b. – Ezen a számon található Melich János előterjesztése is.
13. OSZKI 265/1919.
14. *Jelentés ... 1913–1923.* 35. l.
15. OSZKI 606/1922. Az engedélyt bizonytalan időre felfüggesztették.
16. OSZKI 161/1919. A telefonvonalat július 11-én, tehát még a Tanácsköztársaság idején igényelte a könyvtár, a beszerelésre az év végén került sor. OSZKI 315/1919., 681/1921.
17. *Az Országos magyar gyűjteményegyetem 1922. évi november 18-iki alakuló ülésén mondott elnöki megnyitóbeszéd.* 114–129. l. i. r. 127. l. = *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai.* Bp., 1927. 687 l.

A tárgyalt időszak gyarápítási tevékenysége a háborút közvetlenül követő évek minden kuszaságát tükrözi. Az ország megszállásával kezdődő, a trianoni békében rögzített új határok véglegessé válásáig tartó kétéves időszak rendkívüli állapotot teremtett az országban. De nem volt könnyebb a következő két és fél esztendő sem, hiszen a történelmi Magyarország területeinek nagymértékű elvesztése szinte mindent érintő, alapvető változásokhoz vezetett. Az OSZK-ban bonyodalmat okozott az egymást követő politikai rendszerekből adódó más-más kíváncsóság jelentkezése, az egyre fokozódó szegénység, amelyet a Széchényi Könyvtárban még egy – az ún. háborús gyűjteményre fordított kiadásokból eredő – súlyos adósság is terhelt.

Ilyen körülmények között klasszikus keretekben bonyolított gyarápítási tevékenységet nem lehetett folytatni, a hazai, a hungarikum és a valóbani külföldi beszerzés egymásba folyt, mind az egyes területeket, mind pedig a beszerzési módokat illetően. Előre kell tehát bocsátanunk azt, hogy a szokásostól eltérően nem a köteleespéldány, vétel, ajándék stb. alapján csoportosítottuk mondanivalónkat, ebben a négy évben – a rendkívüli körülmények miatt – csak a gyűjtés *tartalmi irányultságát* szem előtt tartva lehetett az anyagot tagolni.

Nehezítette feladatunkat az a körülmény – amelyre már utaltunk –, hogy a könyvtárnak ez időben nem volt meghatározott költségvetése, s a gyarápítás területén is csak máról holnapra élt. 1922 második felében mutatkozott a helyzet javulása, ettől kezdve különféle juttatások révén lehetett némileg tudatosabb beszerzési politikát folytatni.¹ A rendkívüli segélyekből megszerzett művek azonban javarészt csupán a következő évben érkeztek be az intézménybe.

De hiába is lett volna stabil vásárlási kerete a könyvtárnak, az eleve összeomlásra lett volna ítélve. Az OSZK – a köteleespéldányok ingyenes beérkezésére történő hivatkozással – mindig csökkentett összeget kapott állománya fejlesztésére, és most, hogy a történelmi események következtében a beszerzési rendszer csődöt mondott, a kevés pénz éppen ezen anyag begyűjtésére, illetve a határokon túl megjelent kiadványok megszerzésére kellett fordítania.

A helyzet lehetetlenné válását még a korona elértéktelenedése is nagymértékben fokozta. „Pénzünk vásárlóértéke 1920-ra Amerikában, Angliában,

Svájcban a 40-ed részére, Franciaországban a 20-ad részére, Németországban 1/5-öd részére, általában tehát tizedrészére süllyedt. Ezzel szemben az államilag fenntartott vagy segélyezett könyvtárak dotációja semmivel sem emelkedett” – szögezte le egy 1920. évi előterjesztés.²

De jól mutatja az értékvesztést egy másik kimutatás is, amely szerint egy aranykorona 1919. augusztus elsején 8,98; 1920. szeptember 30-án 137,00; 1922. december 30-án 500,000 papírkoronával volt egyenlő.³

Hozzátéve azt, hogy időszakunk végén a győztes országokban kb. 100%-os könyv- és folyóirat-drágulás következett be, és tudva, hogy a hazai könyvárok is jelentősen emelkedtek 1918-hoz képest,⁴ akkor érzékelhetjük, mennyire ingoványos talajon állunk, és milyen gyatrán lehet a gyarapítás gazdasági lehetőségeit bemutatni, értékelni.

Írásunk bevezetésében már szoltunk a rendelkezésre álló dokumentumok hiányosságáról. Most a meglévő kimutatások laza kezelésére kell utalnunk, így a Széchényi Könyvtár szerzeményi-könyveinek pontatlanságaira. Az egyes tételek bevezetésekor gyakran nem jelezték azt a forrást, ahonnan a dokumentumok származtak (1919-ben pl. a 132. tétel számos orosz, lengyel és bolgár kiadvány beérkezéséről tanúskodik, csak a személyt vagy intézményt felejtí el közölni akitől vagy amelytől a dokumentum származott, és a beszerzés módjára sem tér ki.) Máskor ismerjük a gyarapítási forrást, csak az anyag jellegére nincs utalás, illetve az olyan általános, hogy nem szolgálhat támpontként. Egy-két esetben felmerülhet az a gyanú, hogy a hiányos számbavétel nem véletlenül történt.

Ezért a következő fejezetekbe tartozó típusokat nem lehet elkülöníteni (magyar nyelvű–idegen nyelvű stb.). E bizonytalanságok miatt elsősorban az Irattárban is dokumentált, illetve a gyarapítási naplókban megnyugtató formában közölt példákra hivatkozunk a további alfejezetekben.

Mindezek ellenére a következőkben megpróbáljuk a tárgyalt négy év gyarapítási területeit, tendenciáit és problémáit az utókor számára bemutatni.

Jegyzetek

1. Erről a külföldi beszerzéseket ismertető fejezetben külön is szoltunk.
2. A könyvtárigazgatók 1920-ban a VKM részére összeállított emlékiratában jelent meg. (OSZKI 295/1920.)
3. Buday László: Magyarország küzdelmes évei. Bp., 1923. i. r. 178–179. l.
4. Megpróbáltuk a hazai könyvárok alakulását nyomon követni, de ezzel nem boldogultunk. „... az árak emelkedése éppen nem egyöntetű s aligha igazodik kizárólag a valuta romlásához, vagy a kereslet mértékéhez, hanem sok része van benne az eladó önkényének is” állapítja meg egy szerző nélküli közlemény, számos példát hozva ennek bizonyítására. „A könyvárok emelkedéséről...” szavakkal kezdődő írás a *Magyar Könyvszemle*, 1920–1921. évi kötetéből. 229–230. l.

E fejezet közzététele némileg felelőtlen vállalkozás, hiszen a könyvtár statisztikai kimutatásai túl „sokszínűek” ahhoz, hogy a gyarapodásról számot adjanak. A „darab” és a „mű” nem hozható egy nevezőre, de nehéz a hírlaptári gyűjtemény egységesítése is, ezek számszerű nyilvántartásában ui. három egység: a szám, az évfolyam és a kötet vegyül egymással anélkül, hogy kapcsolataikat az éves jelentések egyértelműen kifejeznék. A rendelkezésre álló adatokkal tehát csak nagyságrendekre lehet utalni, de egyetlen mérőegységgel (pl. a leggyakrabban használt „szám” jelöléssel) nem lehet a kötetbe foglalt egységeket kifejezni. Bizonytalan az évfolyamokban történő meghatározás is, mint azt az 1920. évi „átvétel” rovat: egy évf. = 1 szám mutatja. Ezért a továbbiakban csak a szám és a kötet megjelölést tüntetjük fel.

Hasonló vagy még rosszabb a helyzet a Kézirattár esetében, ahol a csomagok, hagyatékok, darabok, kötegek száma keveredik egymással. Itt még megközelítő adatokat sem lehet közölni.

* * *

A könyvtár állományának egészéről az 1918. december 31-i helyzetet rögzítő hivatalos statisztikai adatszolgáltatás szolgál felvilágosítással. E szerint a gyűjtemény 702 414 nyomtatványt (ebből mintegy 352 377 aprónyomtatványt, 3153 térképet, 3459 lap kéziratot és 39 236 kötet hírlapot foglalt magában.)¹

Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a folyóiratokat a könyvekkel együttesen, azoktól szét nem választhatóan kezelték és vették nyilvántartásba. 1917-ig ui. a Hírlaptárba csak az egyhavi időköznel gyakrabban megjelent periodikumok kerültek, minden más nyomtatott dokumentum – ősnymtatványtól a térképig – a Nyomtatványi osztály állományába jutott, és a nyomtatványok kategóriáját növelte.²

A Nyomtatványi osztály összes gyarapodása 1919-től 1922 végéig 38 204 darabnyi volt; aprónyomtatványként 1920 és 1922 között 26 180 dokumentum érkezett be kötelespéldány-szolgáltatás révén. (1919-ről nincs jelentés.) A hírlapok gyarapodását a 118 778-as szám és a 124 kötet érzékelteti.³

Az állomány egészéről 1922-re szólóan információkkal nem rendelkezünk. Egy-két részadatról tudjuk, hogy a világháborús gyűjtemény állománya 176 751 darabra növekedett, továbbá azt is, hogy a proletárdiktatúra-anyag növedéknaplója szerint 14 139 vegyes dokumentum tartozott 1922 végére ebbe a csoportba.⁴ (Az utóbbi két gyűjteményrészt külön-külön naplóban tartották nyilván.)

A nyomtatványtári állomány többi részére csak úgy következtethetünk, hogy az 1918-as állomány és a négy év gyarapodási adatait összeadjuk. Ha az 1918. évi nyomtatványtári állományszámból, 702 404 darabból levonjuk az

aprónyomtatványok számát (352 377), akkor a többire 350 043 darab jut. Ebben benne foglaltatik – mint láttuk – kb. 45 848 térkép, kéziratlap és hírlapkötet is. Ezt tudomásul véve mégis az alapszámhoz kell a gyarapodást hozzáadni, hiszen fogalmunk sincs arról, hogy a gyarapítás milyen dokumentumfajtákra terjed ki. Így a 350 043-hoz 38 204-et tehetünk hozzá, és feltételezhetjük, hogy a Nyomtatványi osztály állománya korszakunk zárultakor kb. 388 247 egységet foglalt magában (plusz az aprónyomtatványokat és a két, már említett gyűjtemény anyagát).

Ezt az adatot némiképpen alátámasztja az az 1922. április 11-ről származó adatszolgáltatás, amely a könyvtár 1921 végi legfontosabb mutatóit rögzíti.⁵ E szerint az „állag” az év elején 314 763 mű volt. A kötettség nincs feltüntetve, és más dokumentumra vonatkozó adat sem található a kitöltött űrlapon. Az állag szó valószínűleg a könyv- és folyóiratállományra vonatkozik; az 1918-as „darab”-bal mindenesetre nehezen vethető össze.

Ennél többet nem tudunk kideríteni, s a már elmondottak miatt a többi gyűjtemény esetében még feltevésekre sem merünk vállalkozni.

Érdemes a felsorolt négy évre szóló számadatokat az egyik békeév megfelelő adataival összehasonlítani. 1912-ben a Nyomtatványtár összegyarapodása 16 265 darab,⁶ az 1919-től 1922 végéig terjedő korszakban pedig együtt 38 204 egységnyi volt. Az aprónyomtatványoknál az 1912. évi 27 504 áll szemben a négy esztendő 26 180-as adatával. A Hírlaptárba 1912-ben beérkezett 87 149-es szám mellett eltörpül a tárgyalt periódus 118 778 számnyi nagyságrendje.

* * *

Megtaláljuk viszont a jelentésekben a gyarapításra fordított összegeket. 1919-ben pl. a Nyomtatványi osztályban 3791 koronát, 173 márkát és 14 frankot fordítottak vásárlásra. Emellett a háborús gyűjteményre további 7918 koronát és 280 márkát költöttek el. Ugyanebben az évben a Hírlaptár 631, a Kézirattár 6605 koronáért vásárolt új dokumentumokat. 1922-ben a Nyomtatványi osztály 266 720 koronát, 1194 márkát, 87 700 osztrák koronát fordított az állomány gyarapítására. A Hírlaptár 521, a Kézirattár 86 700 koronát és 1060 márkát adott ki erre a célra.

Jegyzetek

1. OSZKI 308/1919.
2. 1923-ban kezdődött meg a folyóiratok átirányítása a Hírlaptárba, a katalógusokat 1933 végére egyesítették. Ettől kezdve a Hírlaptár kezelte a folyóiratokat, de az anyag jelentékeny része a müncheni szakrendben felállított könyvek között maradt.
3. L. még az Összesítés c. gyarapítási alfejezetet.
4. L. az előző alfejezet 3. jegyzetét.
5. OSZKI 171/1922. Kérdőív az ország összes közkönyvtárához az 1921/1922. évre. A mellékelt levélből derül ki, hogy az adatok az 1921-es évre vonatkoznak.
6. *Jelentés ... 1912.* = *Magyar Könyvszemle*, 1913. 135. l.

Az 1909. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat tervezete szerint „Az Országos Széchényi Könyvtár hivatása Magyarországon megjelent minden nyomtatványnak, valamint ama külföldi nyomtatványoknak felkutatása és gyűjtése, amelyek Magyarországra bármi tekintetben vonatkoznak; célja továbbá a hasonló természetű kéziratok, oklevelek és egyéb irományok felkutatása és eredetiben, vagy hű másolatban való megszerzése. A könyvtár feladata minden anyagot a kutatás számára használható állapotba helyezni s e célból a szükséges segédkönyveket is megszerezni.”¹

Szűkebb korszakunkra szólnak az 1913–1923-as jelentés így fogalmazott: „A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának munkája kettős célú. Először könyvmúzeum, mely a magyar szellemi élet megnyilvánulásainak írott és nyomtatott termékeit megőrizni kívánja. Másodszor e termékeket az okulni vágyóknak külföldi magyar vonatkozású, s ezen felül az általánosan elismert értékű művekkel együtt használatra kívánja bocsátani.”²

A gyűjtés a háború kezdetétől fogva – végső soron az előzőleg lefektetett elvek alapján – az akkor felállított ún. háborús gyűjtemény külföldi anyagával bővült, hiszen Magyarország részt vett a háborúban, és az ilyen megfontolásból beszerzett művek beillettek a hungarikum-kategóriába. Ennek hazai és külföldi anyaga három főcsoportra oszlott: újságokra, folyóiratokra és újságkivágatokra, könyvekre – minden területen maximalista elképzelésekre építve.³ 1918-tól kezdődően – gazdasági okok miatt – leépült, majd 1919-től meg is szűnt a külföldi művek beszerzésének lehetősége. A háborús gyűjtemény vonatkozó hazai kiadványokat korszakunk végéig, sőt még azon túl is állományába iktatott.

Melich János 1918 elején megfogalmazta saját gyűjtőköri koncepcióját,⁴ természetesen a külföldről beszerzendő, a kötelespéldány-szolgáltatás körén kívül eső gyarapításra helyezve a hangsúlyt. „A könyvtár hagyományos kötelessége mindent elkövetni, hogy elsősorban a magyar (magyarországi) vagy magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok, nevezetesen azok, amelyek a legtágabb értelemben érdeklik a magyar kultúrát és tudományt, beleértve a politikát, közgazdaságot stb. is (osztrák, német, cseh, orosz, lengyel, balkáni, török stb.) lehetőség szerint egybe gyűjtessenek, de másfelől kötelessége az is, hogy egyetemes tudományos feladatának megfelelően az idevonatkozó külföldi szakirodalom válogatott termékeit is megszerezze. E termékek között jelentős helyet foglalnak el a folyóiratok, a mai tudományosság haladásának felmérői, és munkásságának letéteményesei. Ezeket éppen az egyetemes feladat szempontjából az eddiginél kiterjedtebb gondozásban kell részesítenünk. Szinte felesleges mondanom, hogy a mai világháború tanulságai ezenfelül tudományos téren is számtalan olyan kíváncsalmat támasztanak könyvtárunk iránt (szociológiai irodalom), amely elől kitérnünk nem lehet.”

A hírlaptári anyag gyűjtésében pedig az osztrák, balkáni, de különösen a horvátországi nevezetesebb napilapok, heti, kétheti szemlék megszerzésének fontosságát emelte ki. A gyűjtés körét tehát meglehetősen tágra nyitva határozta meg.

Az a tervzetet, amelyet 1919-ben, közvetlenül a Tanácsköztársaság időszaka előtt fogalmaztak meg a későbbi könyvtári megbízottak, módosította a könyvtár érvényben levő gyűjtőköri koncepcióját.⁵ Azt tartalmazta, hogy „a Múzeum könyvtára nagy muzeális könyvtárrá volna kifejelesztendő”, tehát „a magyar nyelvű és magyar vonatkozású dokumentumok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze.” Ez az elgondolás abból az alapelvből fakadt, amely a három nagy budapesti könyvtár gyűjtési területét úgy határozta meg, hogy a külföldi irodalmat az Akadémiai, illetve az Egyetemi Könyvtárba irányította, összpontosította volna. A könyvtárügyi megbízottak tehát erősen korlátozni kívánták a nemzeti könyvtár gyűjtőkörét, a legszembetűnőbbben és leg súlyosabban azzal, hogy elhagyták a magyar és magyar vonatkozású irodalom tanulmányozásához szükséges művek, segédletek beszerzésének kívánalmát.

E tervzetet végrehajtására a 133 napon belül természetesen nem kerülhetett sor, a gyűjtőköri elvek szükségszerű módosítására az 1918. évi összeomlást, majd az 1920-ban létrejött trianoni békeszerződést követően kényszerült a könyvtár. Melich János sem tehetett mást, mint hogy a gyűjtés területét szűkítse, s csak azokat a tudományos műveket és folyóiratokat kívánta külföldről megszerezni, amelyek a szellemi tudományokkal („Geisteswissenschaften”) foglalkoznak.⁶

* * *

A világháborús gyűjtemény építéséhez kevéssel a háború kitörése után fogott a könyvtár. Magyarország részvétele a háborúban szükségessé tette, hogy a könyvtár „kezdetttől igyekezzék a világháború irodalmának s az azzal kapcsolatos magán- és hivatalos jellegű apró nyomtatványoknak a lehető teljességben birtokába jutni.”⁷ A gyűjtés széles területre vonatkozott: a hazai, a szövetséges és a semleges országok e körbe tartozó irodalmán kívül még az ellenséges országok kiadványai is beletartoztak. Ezen akció véghezvitele során a könyvtár nyugati cégeknél hatalmas adósságot halmozott fel, aminckifizetése később igen nagy gondot okozott. (L. a külföldi gyarapításról szóló alfejezet végét.)

* * *

A gyűjtés alapelveiről Dezsényi Béla azt állapította meg, hogy „1919 előtt és után egyaránt valami spontán magától értetődés határozta meg nemzeti könyvtárunk gyűjtőkörét.” Ez Fitz József 1937-es megfogalmazásában úgy szólt, hogy „gyűjti a magyar nyelvű és a magyarországi és külföldi magyar vo-

natkozású irodalmat és az annak tanulmányozásához szükséges külföldi segéd-műveket.”⁸ Ebből az derül ki, hogy a gyűjtőkori koncepciótól a Könyvtár a későbbiekben sem tért el, töretlenül hű maradt hagyományaihoz.

Az elmondottakat végiggondolva, ezen elvi meghatározás érvényesülése egyértelműnek látszanék, ha a történelmi események időszakosan nem módosították volna részleteiben az átfogó előírást. Módosították – hangsúlyozzuk, de nem változtatták meg a lényegét. Bajza József egy 1920-ban megfogalmazott levelében ezt így fejezte ki: „... százados tradíciótól a magyar nemzeti kultúra érdekében a könyvtár semmiféle újabb alakulások kedvéért el nem térhet és abba nem egyezhet bele, hogy gyűjtésének köre bármely irányban szűkíttessék, sem abba, hogy meglevő anyaga ... bármiképpen megcsonkíttassék.”⁹ Nem tette ezt akkor sem, amikor a háború során tönkretett, koldusszegény országban szinte lehetetlen helyzet alakult ki, minden erejével küzdött azért, hogy kötelességeinek eleget tehessen. Ezt a következőkben bizonyítani tudjuk.

1922-ben viszont ugyanő a gyűjtés kiterjesztését szorgalmazta: egy akkori iratból derül ki, hogy a Népművelő Filmipari Rt. igazgatósága értesítette Melich Jánost, hogy „a jövőben készséggel támogatják az Országos Széchényi Könyvtárat fejlesztésében”, és a Bajza József által kezdeményezett Balkáni könyvtár megalapozásában.¹⁰

Jegyzetek

1. OSZKI 729/909. A szabályzat értékelését I. Farkas László: *Szervezeti, ügyviteli és olvasó-szolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig, 1867–1918.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971.* Bp., 1973. 271–296. l. i. r. 293. l.
2. *Jelentés ... 1913–1923.* 51. l.
3. *Jelentés ... 1914.* = *Magyar Könyvszemle*, 1915. 140–141. l. – Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár világháborús és proletárdiktatúra-gyűjteménye.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 263–276. l. A tanulmány értékelő leírást ad mindkét gyűjteményről.
4. 27/1918. OSZKI
5. A Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottjainak elképzelései Kóhalmi Béla szinte minden művében fellelhetők. L. a Tanácsköztársaságról szóló fejezetet.
6. OSZKI 13/1921. – Melich megfogalmazása 1922-ben: „a könyvtár egyik alapvető feladata a magyar vonatkozású külföldi tudományos művek és folyóiratok biztosítása...” (OSZKI 228/1922.).
7. *Jelentés ... 1913–1923.* i. r. 42–43. l. L. még a 3. sz. jegyzetet. – Háborús gyűjtemény felállítására több országban is sor került, a háború alatti és utáni tanulmányutak is részben ezek megismerését célozták. – Holub József: *Az Országos Széchényi Könyvtár háborús gyűjteménye.* = *Magyar Könyvszemle*, 1915. 99–101. l.
8. Fitz József: *A könyvtár gyűjtőköre.* = *Magyar Könyvszemle*, 1937. 274–297. l. i. r. 293. l.
9. OSZKI 569/1920.
10. OSZKI 336/1922., 443/1922., 43/1923.

A Kötelesspéldány-szolgáltatás és problémái

Az első magyar jogszabály, amely a kötelesspéldányok beszolgáltatását minden vonatkozásban rendezte, az 1897-es XLI. törvénycikk volt.¹ Korszakunk egészére ez lett volna a meghatározó jogi szabályozás, de ennek előírásait a tárgyalt zavaros években nem lehetett megfelelő mértékben érvényre juttatni.

Az 1897. november 25-én kihirdetett törvénycikk szerint a kiadók a nyomtatott vagy sokszorosított nyomdatermékeikből egy példányt a Magyar Nemzeti Múzeumnak, és ugyancsak egy példányt a Magyar Tudományos Akadémiának tartoztak tudományos célokra rendelkezésre bocsátani.²

A törvénycikk 2. §-a pontosan meghatározta, hogy a múzeum számára mit kell beszolgáltatni. Ennek megfelelően minden műből kellett példányt kapnia az intézménynek, illetve könyvtárának, függetlenül attól, hogy az árusításra, terjesztésre készült-e. Így a kéziratként kiadott művekre, az időszaki sajtó, a ponyvairódalom, a statisztikai kimutatások, az iskolai értesítők, a név- és a naptárak mellett a gépi sokszorosítás minden ágában előállított dokumentumokra (föld- és térkép, képes kiadványok) is kiterjedt a beszolgáltatás kötelezettsége, akár szöveggel, akár anélkül, vagy egy nyomtatvány kiegészítő részeként jelentek meg.

A törvény kihágásnak minősítette a beszolgáltatás elmulasztását, és ennek megfelelően a kötelezettséget nem teljesítőkkal szemben – szankcióként – 100 forintig terjedhető pénzbüntetést írt elő.

A törvénycikk 36. §-a hat pontban sorolja fel azokat a kategóriákat, amelyek *nem kerülnek* a Nemzeti Múzeumba. Ezek az értékpapírok, a hivatali ügykezelési nyomtatványok, a vonalazott űrlapok és könyvek, a magánhasználatra készült nyomtatványok, a gépi sokszorosítással másolt kéziratok, fényképek. De *kivételt képeznek* és beszolgáltatandók a hivatali, az ipari és a kereskedelmi vállalatok éves jelentései, továbbá a falragaszok, a színlapok, a műsorok és a gyászjelentések, végül a tudományos célból készített, a tankönyveket helyettesítő tanári előadások jegyzetei és a nyomatos hírlapok.

Az új rendelkezés, melynek itt csak a legfontosabb, az OSZK-t is érintő előírásait ismertettük, nagymértékű javulást eredményezett a beszolgáltatási morálban, de teljesen rendezett helyzetet még a békés években sem teremtett.

* * *

1918-ban, a polgári forradalom idején, egészen a Tanácsköztársaság 1919-ben történt kikiáltásáig a felszínen semmiféle változás sem történt. Csak azok az előkészítő munkálatok folytak fokozott erővel, amelyeken a majdani könyvtárügyi megbízottak, illetve munkatársaik dolgoztak.³

Így a Tanácsköztársaság megalakulását megelőzően, 1919. február végén, készült el az a *Könyvtárügyi program*, amelyben az addig kialakult elvek – Dienes László és Kőhalmi Béla közös munkájának eredményeként – megfogalmazója

Dienes László volt – már szó esett a kötelespéldányok beszolgáltatásáról rendelkező törvényről. Ez a régi rendelet átalakításával a könyvek célszerűbb felhasználását volt hivatva biztosítani „a közművelődési könyvtárak érdekében, továbbá a hiánytalan nemzeti bibliográfia érdekében ...” Már e dokumentumban is említés történt a Központi Bibliográfiai Intézetről, amely minden, e területen tartozó munkát elvégezné.⁴

A koncepció tehát már ebben az előzetes tervezetben is a *könyvtári rendszer* megvalósítására alapozódott, és ezt a felfogást tükrözték a 133 nap alatt kiadott egyéb rendelkezések is.

1919-ben, a Tanácsköztársaság idején jelent meg a Közoktatásügyi Népbiztosság 60. K. N. sz. rendelete „A nyomdai termékek könyvtári megőrzése, bibliográfiai és statisztikai feldolgozása és a könyvtári szükséglet biztosítása” címen.⁵

Ez hatálytalanította ugyan a kötelespéldány beszolgáltatására vonatkozó 1897-es törvénycikket, de sok mindent megtartott annak alapvető előírásaiból. Így például a beszolgáltatandó nyomdatermékek körét csak néhány ponton részletezte bővebben, megemlítve a műlapokat és az alkalmi nyomtatványokat is.

Viszont az eddigi egy helyett négy példányt irányított a Széchényi Könyvtárba, minden nyomtatvány havi beküldését írva elő.

A múzeumi könyvtár kötelessége lett volna – a kiadványok átvétele után – a nyomdák által összeállított kísérőjegyzéket a 22. K. N. sz. rendelettel létrehozott Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetnek átadni. Ez utóbbi gondoskodott volna a beszolgáltatott példányoknak a nagy könyvtárak közötti célszerű szétosztásáról, bibliográfiai és statisztikai feldolgozásáról.

A gyakorlatban nem érvényesült a rendeletnek a nyomdák igen szigorú ellenőrzését előíró intézkedése sem. Ezt a Szellemi Termékek Országos Tanácsára kívánták rábízni. A beszolgáltatás elmulasztását a 4. § bűncselekménynek minősítette, amelyet a Forradalmi Törvényszék bírált volna el.

Egy ki nem próbált rendelet hatékonyságát nehéz meghatározni. Az azonban tény, hogy előremutató elemeket tartalmazott, olyan intézkedések csíráit hordta magában, amelyek később valamilyen módon megvalósultak. A kötelespéldány-szolgáltatás ellenőrzésének megszigorítása, a mulasztások erőteljesebb szankcionálása mellett ekkor megjelent a központi feldolgozás gondolata is.

A rendeleten érződik, hogy sebtében készült, megfogalmazása felületes, és több tétele – indoklás hiányában – érthetetlen, illetve felépítése, külső és belső szerkezete, logikája nem világos.

Ezt használta ki Melich János, amikor augusztus 8-án kelt levelében megkérte a múzeum főigazgatóját, tegyen lépéseket e „zagyvalék rendelet” hatályon kívül helyezésére és az 1897-es jogszabály újbóli érvényesítésére.⁶

A könyvtár ezen időszakáról szóló jelentésében Bajza József a kötelespéldányok beszolgáltatásáról szóló mondatát így fogalmazta meg: „Sajnos ez a rendelkezés is, mint a Proletárdiktatúra legtöbb, a közérdeket szolgáló intézkedése, alig hajtatott végre.”⁷

Az ország nagyobb részének megszállása, az ebből adódó működési, szállítási lehetőségek összezsugorodása nem csupán a magyar fennhatóságú területek kötelespéldányainak beszolgáltatását nehezítette meg, hanem szinte lehetetlenné tette az idegen csapatok által ellenőrzött városok, községek nyomdáiból származó anyag eljuttatását is a Széchényi Könyvtárba.

Így az az 1897. évi kötelespéldány-törvény, amely ekkor is hatályban volt, a gyakorlatban jelentőségét veszítette. De a múltra visszapillantva – Dezsényi Béla megállapításai alapján – azt is figyelembe kell venni, hogy a könyvtár túlzottan bízott az előző század legvégén életbe léptetett törvény előírásainak a nyomdák általi betartásában, és miközben a háborús gyűjtemény fejlesztésére fordította energiáit, nem törődött kellőképpen a nyomdák hanyag beszolgáltatásával, sőt tudatos, üzleti meggondolásokra, érdekekre alapozott lelkiismeretlenségével sem.⁸

Mivel a jelentések adatszolgáltató része szinte évről évre változott, a valóban beszolgáltatásokról sem lehet egyértelmű számokat adni. Az éves beszámolók alapján azonban a tendenciákról mégis képet kaphatunk.

A gyarapítási tevékenység számszerűségeiről az összefoglaló fejezetben szolgálunk részletes adatokkal itt csak a legalapvetőbb, e témához kapcsolódó számokat közöljük.

	<i>Nyomtatványtári dokumentum</i>	<i>Hírlap</i>
1919:	11 321 db	23 861 szám
1920:	4 818 db+8973 aprónyomtatvány	16 380 szám
1921:	3 953 db+9833 aprónyomtatvány	32 172 szám
1922:	5 116 db+7368 aprónyomtatvány	36 718 szám

Melich János, akit a nemzeti bibliográfiai munkálatok megindítása is a beszolgáltatások rendezésére ösztönzött, a nyomdákhoz 1920 augusztusában figyelmeztető körlevelet intézett,⁹ amelyben leszögezte, hogy egyes nyomdák már egy éve lanyhán vagy egyáltalán nem küldik be a kötelespéldányokat. Közölte velük azt is, hogy az OSZK az 1897-es törvényben és rendeletekben biztosított jogát érvényesíteni fogja a mulasztókkal szemben.

Pedig ugyanebben az évben emelkedő tendenciát mutatott a beszolgáltatás, és az éves jelentés is arra utalt, hogy sikerült az ország területén maradt nyomdákat törvény szabta kötelességük teljesítésére szorítani. 1922-ben pedig arról tudósít a beszámoló, hogy ismét emelkedett a kötelespéldány-beszolgáltatás, jelentős részben a nemzeti bibliográfiai munkálatok folytatásának eredményeként.¹⁰ E nyilvántartás ui. lehetővé tette a be nem küldött dokumentumok reklamálását, így pl. az amatőr kiadványok megszerzését is.

Több előterjesztés szólt viszont arról, hogy a helyzet korántsem bizonyult megnyugtatónak. Fitos Vilmos, a kötelespéldány-csoport vezetője, 1921-ben

megtette az első lépést a rendelet módosítására.¹¹ Azt javasolta, hogy a könyvtár kapjon jogot a nyomdakönyvek ellenőrzésére. A törvény szigorítását az is indokolta, hogy az országból sok olyan művet vittek ki (a kivitel ellenőrzését az OSZK végezte), amely kötelespéldányként nem érkezett be.¹² Ez az észrevétel sok esetben a beszolgáltatásra kötelezett, 25 példánynál magasabb példányszámban megjelentett ún. amatőr kiadásokra is vonatkozott.

Kádár Jolán 1922 végén részletes jelentést állított össze a könyvek kötelespéldányainak beszolgáltatási adatairól, a hiányosságokról és azok okairól.¹³ Ebből kiderült, hogy 1921-ben az ismert címek közül 809 nem érkezett be kötelespéldányként a könyvtárba, és még 1922 végén is hiányzott ugyanebből az évből a megjelent munkák 25%-a. A valóságos hiány azonban ennél is nagyobb volt, mert a beküldött művek értéktelenek voltak, a drága könyveket a nyomdák nem küldték be. Nehézségeket okozott az amatőr kiadványok begyűjtése is.

Bajza József beadványa pedig a hírlaptári anyag ez úton történő megszerzésének nehézségeiről adott átfogó képet.¹⁴ Arról panaszkodott, hogy bár a törvény a hírlap- és a folyóiratszámok negyedévenkénti együttes beszolgáltatását írja elő, a nyomdák mégis az egyes számokat külön-külön küldték be, s ez a napilapok esetében elveszésükhöz vezet, ami miatt az egyes évfolyamok nem teljesek.

A Széchényi Könyvtár vezetősége erőteljesen küzdött az új törvény kibocsátásáért. Melich János Fejérpataky László főigazgatóhoz intézett levelében részletesen bizonyította, hogy az OSZK a könyvkiviteli ellenőrzések során számos olyan kiadványt fedezett fel, amelyek kötelespéldányként nem került a könyvtár birtokába. Próbálták ezek beküldésüket a kiadóknál reklamálni, ez azonban nem járt sikerrel. Így kénytelenek a kivitelre szánt példányokat visszatartani, hiszen a könyvtár minden hazai kiadvány gyűjtésére hivatott.¹⁵ Melich előterjesztése nyilván a felettes hatóságokhoz is eljutott, de semmi eredményt sem hozott. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1897-es törvényt a nemzeti könyvtár érdekeit figyelembe sem véve egészítette ki.

Az 1922. augusztus 30-án kiadott „XX. törvénycikk a nyomdatermékek tudományos célra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. tc. kiegészítéséről” csupán a nemzetgyűlés (képviselőház) könyvtárának kötelespéldány-jogára, illetve az intézményt megillető művek felsorolására szorítkozott, és az OSZK problémáira egyáltalán nem tért ki.

A kötelespéldányokra vonatkozó alaptörvény illetően módosításával azonban még nem zárult le az ügy. Vass József – bár az OSZK-t bevonta az előbb említett törvénycikk kidolgozásába, még 1922. február 4-én általánosabb – a beszolgáltatást és az ellenőrzés módjait, a mulasztások büntetését megtárgyaló – értekezlet összehívásával, annak előadói teendőinek ellátásával bízta meg Melich János igazgatót, felkérvén őt, hogy a megbeszélés nyomán törvénytervezetet terjesszen elő.¹⁶

Így, amíg a képviselőházi könyvtár kiemelt problematikájával összefüggő tárgyalások folytak,¹⁷ az országos kötelespéldány-beszolgáltatás rendezésére

irányuló, az OSZK-t is jelentősen érintő kérdések a megbeszéléseken és az előterjesztésekben egyaránt napirenden maradtak. E munkának lendületet adott az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, gr. Klebelsberg Kuno felszólítása a tervezet összeállítására.¹⁸ Előkészítése azonban már Hóman Bálint igazgatóságának idejére, 1923-ra esett.

Jegyzetek

1. 1897. XLI. tc. a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelespéldányainak beszerzéséről. Kihirdetve 1897. nov. 25. – Tóth Andrásnak *A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon* (Bp., 1964. 91 l.) c. műve teljes áttekintést ad az e területre vonatkozó minden rendelkezésről. – Dezsényi Béla: *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikájáról és állományának fejlődése köréből a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969.* (Bp., 1971. 85–157. l.) c. tanulmányának a kötelespéldányügyről szóló fejezete a 137-től 146-ig terjedő lapjain szintén számos felvilágosítással szolgál. A korszakunkra vonatkozó rész: 137–143. l.
2. A Statisztikai Hivatal kötelespéldány-jogaira vonatkozóan az 1897. XXXV. sz. tc. rendelkezik.
3. Kóhalmi Béla: *A magyar Tanácsköztársaság könyvtárgyge.* Bp., 1959. 360. l. – Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp., 1980. 201–225. l. Ez utóbbi főleg az 1919 előtti időszak elképzeléseivel foglalkozik. 205–206. l.
4. A Tanácsköztársaság előtt készült *Könyvtáriügyi programot*, valamint a Közoktatásügyi Népbiztosság 60. sz. rendeletét a Nyomdai termékek kötelező beszerzéséről l. Kóhalmi i. m. 218–221., 235–238. l. (L. még a Magyar Nemzeti Bibliográfiáról szóló fejezetünket.)
5. Kóhalmi, i. m. 237. l. – K. N. 60. sz. rendelet 8. §.
6. OSZKI 185/1919. – „... a rendelet, mely elejétől végéig magán viseli az érthetlenség, megfontolatlanság és hozzá nem értés bélyegét ...” – így jellemzi Melich a rendeletet.
7. OSZKI 138/1919. Melich javításában a „sajnos” szó kimaradt, a mondat további részén azonban ő sem változtatott.
8. Dezsényi Béla i. m. 137–138. l.
9. OSZKI 379/1920.
10. *Jelentés ... 1922* = *Magyar Könyvszemle*, 1923. 141. l.
11. Fitos Vilmos már 1919 szeptemberében felkereste a budapesti Államügyészség Sajtóosztályát a kötelespéldányok beszerzésének ellenőrzése érdekében. (OSZKI 341/1919.) Majd 1921-ben részletes előterjesztést tett a még hiányos beszerzés szigorítására. (OSZKI 109/1921.)
12. L. a Hatósági feladatok c. fejezetet.
13. OSZKI 113/1922.
14. OSZKI 4/1922. – Rendelkezésünkre áll egy előző, 1921-re vonatkozó adat is: beérkezett 530 hírlap és folyóirat, az egyáltalán be nem küldöttek száma 320-ra tehető. (1920-ban 471 hírlap érkezett be.) (OSZKI szám nélküli cédula.)
15. OSZKI 43/192.
16. OSZKI 455/1922. Az értekezlet megtartására, melyen Melich már nem jelent meg, 1923-ban került sor.
17. A képviselőházi előterjesztéssel foglalkozó iratok: OSZKI 113/1922. jan. 12. és 21., febr. 4. (Ez utóbbi a szélesebb témakör megvitatására, az átfogó tervezet megfogalmazására szóló 7082/1922 III/b sz. leirat, amelynek melléklete a képviselőházi tc. tervezete.), – (OSZKI 389/1922. okt. 3., 6., 18., 455/1922.)
18. OSZKI 455/1922.

A kurrens belföldi dokumentumok hiányainak pótlása

A háború befejezése után az ország jelentékeny hányada idegen megszállás alá került, majd a trianoni béke következtében végleg elveszítette területének kétharmadát.¹

„Hogyan fogjuk megvalósítani a jövőben könyvtárunk nagy feladatát, hogy továbbra is az összes magyar szellemi termékek gyűjtő- és megőrző helye legyen, mikor Hazánk szét van darabolva” – teszi fel a kérdést 1919. évi jelentésében a könyvtár vezetősége. A felelet egyértelmű: „Mi a régi Magyarországról, annak nyomtatott termékeiről ezután sem mondunk le. Bizton hisszük, hogy a jövőben is sikerül összegyűjtenünk mindazt, amihez eddig a törvény ereje segített hozzá.”²

1920-ban már világossá vált, hogy ezt a köteleességérzetből fakadó kíváncsalmat nem könnyű megvalósítani. Az elszakított részek „kiesnek a magyar törvények illetékességéből”, ezért a könyvtár a begyűjtés mellett vásárlásra is kényszerült a volt magyar területeken, de erre lehetőségei a környező országok értékesebb valutája miatt korlátozottak voltak.³

Ez az akció természetesen fonódott egybe a be nem szolgáltatott kötelesepéldányok összegyűjtésével is, hiszen a háború vége felé, illetve a megszállás idején a nyomdák a helyzet zavarossága, a szállítás megnehezedése, illetve lehetetlenné válása miatt azokból az országrészekből sem küldték be kiadványaikat, amelyek Trianon után is Magyarországhoz tartoztak.

1919 és 1920 között még olyan nagy városok is mint Debrecen és Szeged sem tudták az összegyűjtött kötelesepéldányokat Budapestre eljuttatni (ezeket később ajándékként kapta meg az OSZK), még inkább így történt ez a kisebb településeken, de még a fővároson belül sem volt könnyű a szükséges dokumentumokat felkutatni. A legnehezebb feladatot pedig az elvesztett területeken megjelent kiadványok begyűjtése jelentette.⁴

Igaz, a kötelesepéldányok hiányainak kiegészítése más vonatkozásban is érintette a könyvtárat. A háborús gyűjtemény hazai anyaggal való fejlesztéséről még a csőd beállta után sem mondott le.⁵ A gyarapítást azonban részben csak vásárlások révén tudta fenntartani, ha egyre csökkenő mértékben is. 1919-ben 1917-hez képest már alig egyharmadára esett vissza a vétel, 1922-ben pedig az öt évvel azelőttinek huszonötöd részére korlátozódott.

A könyvtár hatalmas energiát fordított az ún. proletárgyűjtemény fejlesztésére is. Szinte minden követ megmozgatott az ide tartozó dokumentumok összegyűjtésére. Az 1920. évi jelentésből tudjuk, hogy az egyre bővülő anyag nagy utánjárást kívánó gyarapításával és feldolgozásával állandóan 4-5 tisztviselőt foglalkoztattak.⁶ Az irattári anyag is arról tanúskodik, hogy a hangsúlyt a Magyarországon megjelent kiadványok beszerzésében is erre a területre helyezték.

A hazai kiadványok gyűjtését még egy másik – az előzőektől teljesen eltérő – szempont is kívánatossá tette.

Melich János már 1918-ban leszögezte, hogy a hazai kötelespéldányok mellett sok esetben másodpéldányokat is szükséges vásárolni, sőt a tankönyv jellegű, illetve az olvasóteremben gyakran használt könyvekből hármat is be kell szerezni, de a kétpéldányos gyűjtést a sokszor kézbe kerülő „összes termékekre”, így a folyóiratokra, a regényekre, sőt a napilapokra szintén ki kell terjeszteni.

Utalt arra is, hogy a könyvtár fő feladatát, megőrző funkcióját csak akkor tudja megvalósítani, ha másodpéldányait valóban konzerválja, és ezeket senki számára sem bocsátja rendelkezésre. Ezt a gyakorlatot, amit ő már évekkel azelőtt meghonosított, rendszeresen és következetesen szükséges érvényesíteni.

Az adott helyzetben Melich előremutató elképzeléseinek a gyakorlatba történő átültetésére semmi lehetőség sem volt, a többpéldányos gyűjtés elve megmaradt ugyan, de bevezetésére még sokáig kellett várni.

A dokumentumok megszerzése részben a könyvtáron belül szervezett keretek között, a könyvtár munkatársainak közreműködésével, illetve az intézmény törekvéseit támogató tudósok, írók, intézmények stb. segítségével igénybevételevel folyt.

Az először említett lehetőség megértéséhez némi magyarázatot szükséges előrebocsátanunk. A kötelespéldányokkal való gyarapodásra (és részben a belöldi anyag visszamenőleges megszerzésére) ugyanis fontos belső forrást teremtetett egy, a Tanácsköztársaság bukása után született rendelet, majd ennek módosításai.⁸ Paragrafusai előírták a muzeális értékek védelmét, vagyis engedélyhez kötötték, és ezzel korlátozták külföldre vitelüket. A rendelkezés a könyvekre, kéziratokra, levéltári dokumentumokra is vonatkozott, az engedély megadásának feladata pedig a Széchényi Könyvtárra hárult. E munka révén a kiszállításra szánt valamennyi könyvről és egyéb nyomtatott dokumentumról tudomást szerzett, s módja volt azokat visszatartani, vagy a kiadótól a hozzá meg nem érkezett példányt bekérni. Sajnos, az erről szóló részletes kimutatások csak részben állnak rendelkezésre, így nem tudjuk, hogy ilyen módon hány hiányzó kiadvánnyal egészült ki a gyűjtemény (ezt a naplók sem jelezték), de a meglévő iratok azt bizonyítják, hogy az akció a könyvtár számára komoly hasznot hozott. (Részletes leírását l. a Hatósági feladatok c. fejezetben.)

A külső forrásokból származó anyag vétel, ajándék, hatósági támogatás révén került be az állományba.

Az Országos Széchényi Könyvtár az állomány hiányainak pótlása érdekében egyre gyakrabban vette igénybe a hatóságok segítségét is.⁹ A Tanácsköztársaság bukása után hamarosan megjelent az a rendelet, amely „A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszüntítéséről és megsemmisítéséről” intézkedett. A Nemzeti Múzeum kérelmére azonban a Főkapitányság körrendelete kivételt tett az OSZK-val:¹⁰

„Tekintettel arra, hogy a magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága azt a részemről indokoltnak tartott kérelmet terjesztette elő, hogy a kerületi kapitányságokon összegyűlt sajtótermékeket megsemmisítésük előtt kiküldöttei által megtekinthesse és a jövőben történetírása érdekében kiválogathassa, felhívom az összes hivatalokat, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum kiküldöttei részére a szóban forgó sajtótermékek megtekintését s a megőrizni kívánt sajtótermékek kiválogatását tegye lehetővé.”¹¹

Ennek alapján Rédey Tivadar a könyvtár megbízottja, és felesége Hoffmann Mária kb. 1000 művet válogatott ki – ha lehetett, több példányban is – az elégetésre ítélt dokumentumok közül.¹² De hírlapokat is sikerült megmenteni az elpusztulástól. Borzsák István október közepétől a budapesti Államrendőrség által lefoglalt újságokból válogatott az OSZK számára,¹³ 1920-ban pedig 119 lap egyes számait vehette át a Hírlaptár a fővárosi Rendőrkapitányságtól.¹⁴ A vidéki szervek is segítettek, elsősorban a debreceni Főkapitányság, ahonnan a „Méliusz” könyvkereskedés segítségével vehette át a könyvtár a Tanácsköztársaság alatt megjelent, az OSZK számára félretett újságokat.¹⁵

A hírlapok beszerzésében az Újságíró Központ is nagy segítséget nyújtott.¹⁶ Kereszty István, a Hírlaptár vezetője már 1919 elején jelezte Melichnek, hogy helyhiányt tapasztalt a Központban, és érzése szerint ők szívesen átengednék anyagukat az OSZK számára. Ez akkor rendszeresen meg is történt – nem tudni meddig.

A következő években azonban lanyhult a hatóságok kezdeményező tevékenysége, emiatt a könyvtár maga vette kezébe a nyomtatványok megszerzésének ügyét.

1920 március végén Melich János új akciót indított. Fejérpataky főigazgatóhoz intézett előterjesztésében¹⁷ azt javasolta, hogy a demarkációs vonalnak elköszont nyomdatermékekből, amelyeket addig a Hadügy-, illetve a Belügyminisztériumnak küldtek be (vagy a helyszínen megsemmisítettek), két-két példányt adjanak át a könyvtár számára.¹⁸ És folytatta a kapcsolatok kiépítését más hatóságokkal is. Ennek eredményeként a Posta-vezérigazgatóságtól sikerült sajtótermékeket kapnia¹⁹, a Belügyminisztérium és az Ügyészség pedig tiltott nyomtatványokat, megjelenésre nem engedélyezett művek cenzori példányait küldte el a nemzeti gyűjtemény számára.²⁰ A könyvtár igazgatója a Fővezérigazgatóságtól plakátjaikat kérte el a jövőbeni történetírás érdekében, Teleki Páltól és a Külügyminisztériumtól a békeszerződésre készülő, illetve elkészült nyomtatványait, az Országos Kisgazda és Földműves Párt elnökségétől a lefolyt nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatos kiadványait, Kóshalmi Bélától a *Tanácsköztársaság Könyvtárügye* c. hivatalos lap megjelent négy számát, Hubay Jenőtől a hiányzó műveit – és még folytathatnánk a felsorolást.²¹

E kérések megalapozottságához semmi kétség sem fér, talán egy-két olyan kivételtől eltekintve, mint amikor például a Magyar Aero-Szövetségtől főlegessé vált külföldi aerotechnikai könyveit és folyóiratait kérte be a könyvtár.²²

Hogy milyen intenzitással folyt ez az akció, mi sem bizonyítja jobban, mint Melich János Leutwyler Ferenc papírkereskedőhöz írt levele, amelyben kéri, hogy az általa megvásárolt makulátúrapapírt – amelyben a Tanácsköztársaság alatt kiadott nyomtatványok is lehetnek – megtekinthesse a könyvtár egyik tisztviselője.²³

A proletárdiktatúra-gyűjtemény egy váratlan fordulat nyomán jelentősen megnövekedett. A Tanácsköztársaság bukása után a hontalanná vált Proletármúzeum anyagát Révész Mihály biztonságba akarta helyezni, és a Széchényi Könyvtárnak ajánlotta fel megőrzésre. Melich János természetesen kész volt az anyag átvételére, amelyre október legelején került sor. Akkor 3670 könyv, plakát, fénykép és gépirásos előadásszöveg gazdagította a könyvtár állományát.²⁴

A gyűjtés igen eredményesnek bizonyult, számos többespéldány is került a gyűjteménybe. A fölőspéldányok egy részét a könyvtár felsőoktatási intézményeknek, közülük is legkészségesebben az „áttelepülésre” kényszerült egyetemi könyvtáraknak adta át – ellenszolgáltatás nélkül –,²⁵ továbbiak eladásával pedig a háborús gyűjtemény fejlesztése során keletkezett adósságait törlesztette.

* * *

Bár a kötelespéldányok begyűjtésében a hangsúly a proletárdiktatúra dokumentumaira esett, ez nem jelentette azt, hogy egyéb hiányzó – elsősorban a vidéken megjelent – nyomtatványok pótlására ne gondolt volna a könyvtár vezetősége. Erre azonban korántsem fordított annyi energiát, mint az előbb említett kiadványcsoport minél teljesebb gyűjtésére.

Baranyai Zoltán szegedi egyetemi tanártól, akadémiai levelező tagtól tudta meg Melich János, hogy Szegeden 1919 tavasza óta gyűjti Móra Ferenc, a Városi Könyvtár és Múzeum igazgatója a városban megjelent, illetve az ott elérhető kiadványokat a Széchényi Könyvtár számára. Ennek nyomán vette fel Melich János a kapcsolatot Móra Ferencel,²⁶ aki nemcsak aprónyomtatványokat, hanem a *Szegedi napló* 1918 és 1919-es évfolyamát is felajánlotta a nemzeti könyvtárnak. 1920-ban azonban csak az aprónyomtatványok érkeztek meg Budapestre, a hírlapok csupán néhány év múltán kerültek fel az OSZK-ba. Móra 1920-ban tiszántúli körutat tervezett a kiürített területeken történő anyaggyűjtésre, erre azonban nem kerülhetett sor. Sikertől viszont Kálmány Lajos, a jeles folklorista pap hagyatékát megszereznie a Széchényi Könyvtár számára, de korszakunkban még ez a gyűjtemény sem jutott el az OSZK-ba. Ugyanekkor – 1921-ben – Móra Ferenc önként vállalta a szegedi és környékbeli aprónyomtatványok további gyűjtését, úgy érezvén, hogy „a kötelespéldányok beszolgáltatásában még nem állt helyre a régi rend”. A szegedi gyűjtés érdekében Melich Lugossy Döme ügyvédet, és Szilassy Cézár szerkesztőt is megkereste²⁷ – nem tudni milyen eredménnyel.

1. L. Dezsényi Béla: *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969.* Bp., 1971. 137–143. l.
2. *Jelentés ... 1919.* = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* 138. l.
3. L. az előző jegyzetet. 140. l.
4. L. a Hungarikumok külföldi beszerzése c. fejezetet.
5. *Jelentés ... 1920.* = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* 141. l. – OSZKI 160/1919. július 11. Melich János levele Fejérfatakyhoz a proletárdiktatúra dokumentumainak gyűjtése érdekében. A háború alatt létesült hadigyűjtemény kiegészítésére szeretné megszerezni és megőrizni külön csoportban a Tanácsköztársaság idején megjelent kiadványokat. Kötelepéldányként alig kapnak valamit, és az a megfelelő szakokba kerül. Ezért akarná a jelzett anyagot még egy példányban megvenni, hogy ebből egy önálló gyűjteményt hozhasson létre.
6. Ezt számos később közreadott tanulmány és bibliográfia is bizonyítja: Markovits Györgyi: *A Nemzeti Könyvtár remótái nyomán.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960.* Bp., 1962. 185–238. l. – Uő.: *Üldözött irodalom.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962.* Bp., 1963. 326–363. l. – *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban.* (Összeáll.: Munkácsi Piroska.) Bp., 1959. 249., 37 l. – *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai.* (Összeáll.: Tiszai Andor, Munkácsi Piroska, Remete László. Bp., 1959. 299 l. 60 t. (Több könyvtár anyaga mellett az OSZK teljes vonatkozó állományát is tartalmazza.) L. még Ferencz L. Wendelin L. *Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús és proletárdiktatúra gyűjteménye.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 263–276. l.
7. OSZKI 27/1919. – A többes példányok gyűjtését már az 1897. évi múzeumi szabályzat is megalapozza, amennyiben a 65. § 3. bekezdésében az értékes, vagy gyakori használatnak kitett művekből egy vagy két, sőt szükség esetén még több példány „megtartását” is kívánatosnak tartanak. (L. Farkas László: az előző fejezetben i. m. 287. l.
8. Bővebben l. a Hatósági feladatok c. fejezetben.
9. Erre már 1919-ben is sor került. Melich júniusban a Szellemi Termékek Országos Tanácsától a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott, ill. kiadásra kerülő falragaszok és egyéb nyomtatványok egy-egy példányát kérte el – megőrzés céljából. (OSZKI 156/1919.) – Pár nap múlva Bíró Mihály festőművészhez, a Közoktatásügyi Népbiztosság Plakátügyi osztályának vezetőjéhez fordult ugyanezzel a kéréssel. (OSZKI 171/1919.)
10. A nevezett sajtótermékek beszerzéséről stb. szóló intézkedést a 4680/1919. M. E. sz. kormányrendelet írta elő. A Széchényi Könyvtár válogatási jogát biztosító módosítást l. OSZKI 248/1919.
11. OSZKI 260/1919. A könyvtár rendelkezett egy olyan listával, melynek címe: „Jegyzék azon lapokról, amelyek állítólag a proletárdiktatúra alatt jelentek meg”. Ez a felsorolás, amely 106 lap címét és megjelenési helyét tartalmazza, a vidéki lapokra is kiterjed, de nem teljes (Pécs és Szeged például hiányzik). A jegyzékhez ceruzával írt listákat csatoltak, ezek napi- és hetilapok címeit rögzítik, mégpedig a szerkesztőségek (kiadók) pontos címével. Az összeállítás 193 periodikum címét foglalja magában.
12. Rédey beszámolója (OSZKI 248/1919., 197/1920.), több kiszállítás eredményeiről adnak számot. A tételes jegyzékek egy része sajnos nincs meg.
13. Borzák István jelentése: OSZKI 323/1921. (A „mellékelt jegyzék” sajnos elveszett. Részjelentés: OSZKI 207/1920.)
14. OSZKI 207/1920. Pontos jegyzék az átvett anyagról, „egyes számok” megjegyzéssel. – Mint a lista és a Nagy Károly főkapitány-helyettesnek küldött levél is bizonyítja, külföldi lapokat és bécsi kiadványokat is kapott a könyvtár. (OSZKI 434/1920.)
15. OSZKI 162/1920. A kérés teljesítését Melich köszöndlevele igazolja. (OSZKI 156/1920.)

16. OSZKI 20/1919., 22/1919.
17. Melich előterjesztése Fejérpatakyhoz a demarkációs vonalakon elkobzott dokumentumok megszerzése ügyében. (OSZKI 261/1920.)
18. OSZKI 179/1921. Melich Fejérpataky jóváhagyását elnyerve a Honvédelmi Minisztérium Hadifogoly-osztályához intézte kérését, amit a Hadtörténelmi Levéltár közvetítésével teljesítettek. Ilyen úton juthatott az OSZK-ba az Omszokban megjelent *Forradalom* c. lap összesen 18 száma, és – ha töredékesen is – szibériai magyar hadifogoly-lapok is.
19. OSZKI 230/1920. – A budapesti Postaigazgatósággal már 1919 legelején is volt kapcsolata a könyvtárnak, s akkor a háború alatt működött, és a külföldi sajtótermékeket ellenőrző bizottság feloszlata alkalmából az őrzésére bízott sajtótermékeket – miniszterelnöki döntésre – az OSZK-nak adta át.
20. 1921-ben az igazítás büntetttével gyanúsított Feri Tibor elleni per során a vádlottól elkobzott 13 kötetet kapott meg a könyvtár (OSZKI 390/1921.). Ugyanebben az évben a Cenzúrahivatal küldött elkobzott hírlapokat és egyéb nyomtatványokat. (OSZKI 500/1921.) – A Fővezérséghez intézett kérés: OSZKI 59/1920.
21. Az ún. bekérések: OSZKI 59/1920. (Fővezérség), 63/1920. (Teleki Pál), 481/1920. (Külgügyminisztérium), 69/1920. Kisgazda és Földműves Párt), 130/1920. (Kóhalmi Béla), 165/192. (Hubay Jenő).
22. OSZKI 41/1921.
23. OSZKI 270/1920.
24. A Wenckheim palotát, ahol a Proletármúzeum anyagát gyűjtötték, visszakapta a család. Ezért Révész augusztus 21-én megbízottjai, Szentmiklósi Sándor és Váradi János révén felvette Melichhel a kapcsolatot. Kérésük a dokumentumok átvételére, önálló osztály keretében történő továbbfejlesztésére vonatkozott. A megfelelő engedélyek megszerzése után ez a gyűjtemény a Széchényi Könyvtár birtokába került. L. még Ferenczyné Wendelin Lídiának a 6. jegyzetben idézett tanulmányát. I. r. 270–272. l.). A Proletármúzeum anyagára vonatkozó OSZK irattári dokumentumok: a tárgyalást rögzítő levél (szám nélkül), OSZKI 188/1919., 233/233. (átadási jegyzőkönyv), 45/1920., és 47/1920. (levél a Főkapitánysághoz, hogy a Proletármúzeum anyagából az államrendőrségi, és a Belügyminisztériumhoz, hogy saját irattári anyagát szállíttassa el.
25. Néhány példa a főlépéldányok ajándékozására: A Budapesti Kath. Egyetem Hallgatóinak Szt. Margit Köre: 109 mű (OSZKI 584/1920.), a Jézus-társasági szegedi Bölcsészeti Főiskola Könyvtára, (OSZKI 281/1921.), 1922 és 1924 között a pécsi Erzsébetegyetem Könyvtárának 4539 mű, (OSZKI 574/1920., 1921.), a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Könyvtárának 3176 mű (OSZKI szám nélkül).
26. E levelezés dokumentumait l. Dezsényi Béla: *Móra Ferenc hivatalos levelezése az Országos Széchényi Könyvtárral az 1920-as években* c. tanulmányában (= *ITK*, 1973. 742–758. l.) L. még Dezsényi, i. m. 86–89. l. – Móra felajánlására az eladásra ítélt makulatúrapapírból az OSZK válogathatott, és 42-féle hírlapot kért hiánypótlásra. (OSZKI 411/1922.).
27. OSZKI 57/1920. (Lugossy Döme), 758/1920. (Szilassy Cézár).

Visszamenőleges belföldi gyarapítás

Eddig azokról a gyarapodásokról szoltunk, amelyek tudatos gyűjtés alapján valósultak meg, általában az OSZK által felkért szervezetek, hatóságok, magánosok segítségével.

Ebbe a körbe sorolhatunk még egy-két vételt is, amelyek révén nem az aktuális kiadványokhoz, hanem a régebben megjelent, elsősorban magyar művekhez kívántak hozzájutni részben a hiánypótlás, részben az elrongyolódott kötetek kicserélése, illetve a sokat olvasott könyvek másodpéldányainak megszerzése céljából.

Ilyen típusú vétel volt a Sulyok Zoltántól 1921-ben 90 000 koronáért megvett gyűjtemény,¹ amely elsősorban történelmi, szépirodalmi műveket, Jókai, Jósika stb.) foglalt magában, továbbá gazdasági munkákat, tankönyveket, és jelentéktelen, csak a Széchényi Könyvtár számára fontos aprónyomtatványokat (fürdőkalauzok, stb.). Ez a tartalom teljes mértékben megfelel az előző bekezdésben felsorolt kritériumoknak.

A Schmidt Tibornétól ugyanakkor történt könyvtárvételre nyilván a benne foglalt kézirat és levéltári anyag készítette az intézményt.²

Megállapíthatatlan okból többször került sor egyházi kiadványok megvásárlására; egy részük a budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Karáról került a gyűjteménybe.

Egyéb vétel – a külföldi hungarikumokat kivéve (l. a következő fejezetet) szinte nem is fordult elő.

* * *

A kapott adományok felsorolását nem csupán időbeli elsősege, hanem kivételes értéke és jelentősége miatt is a Todoreszku-, pontosabban Todoreszku–Horváth-féle gyűjteménnyel kell kezdenünk. (Bár ezt akkor külön gyűjteményként tartották számon, lehetetlen nem szólni róla.)³

A páratlan értékű anyag már 1919-ben a könyvtárba került, a Tanácsköztársaság azon akciója nyomán, amely az ilyen gyűjteményeket összeíratta és biztonságba helyezni kívánta. Ezt az alkalmat használhatta fel Todoreszku Gyula, hogy a gyűjteményét a Széchényi Könyvtárnak, a nemzeti könyvtárának átadja. Méltó helye valóban csak itt lehetett, hiszen 635 darab 1711 előtti magyar nyelvű, és 535 magyarországi, nem magyar nyelvű nyomtatványt, külföldön magyar szerzők tollából, de idegen nyelven megjelent 81 művet, 46 darab 1500 előtt nyomtatott ún. ősnymtatványt, 98 cirill betűs, szláv és román nyelvű, 17–19. századi, ritkaságnak számító nyomtatványt foglalt magában. Egyedül az 1711 előtti magyar kiadványok csoportja – amely gazdagabb az Akadémiára került Ráth-féle régi magyar könyvtárnál – összesen 54 unikumot őrzött állományában.⁴

Todoreszku Gyula könyvtárának értékét növelték az egyes művek díszkötései, valamint az a kitűnő bibliográfiai kézikönyvtár, amely Todoreszku addigi munkáját segítette.

Korai halála után felesége, Horváth Aranka folytatta az addig férjével közösen végzett munkát: megfelelő bútorzatot ajándékozott a gyűjtemény számára, részt vett az anyag felállításában, és élete végéig fejlesztette, gazdagította a könyvtár egyik legértékesebb gyűjteményét.

* * *

Az adományozók, akik nagy számban keresték meg a könyvtárat, alapján két csoportba sorolhatók, ugyanígy ajándékaik is. Az elsőbe a könyvtár munkatársai és olvasói, a magyar tudományos élet kiválóságai tartoztak, akik tisztában voltak azzal, hogy milyen művek (főleg könyvek) illenek bele az állományba, a másodikba pedig azok, akik jó lélekkel de anélkül akartak segíteni a nehéz helyzetben levő intézményen, hogy annak gyűjtési körét ismerték volna.

Az első kategóriába soroltak élén Fejérpataky László állt, aki kétszeri nagy – elsősorban magyar nyelvű – és több kisebb adományával a négy év alatt összesen kb. 4000 jogi, történelmi, filozófiai, néprajzi s egyéb tudományos művet adott ajándékba.

E csoportba tartoztak olyanok is, mint Györffy István, Supka Géza és Melich János igazgató. Utóbbiról tudjuk, a többiekéről csak feltételezzük, hogy ajándékaik között külföldi művek is voltak. Kisebb ajándékkal Gulyás Pál, Heller Farkas közgazdászprofesszor, Stein Aurél, és sokan mások is érdemben gyarapították az állományt.

Az, hogy a tudós könyvtárosok, egyetemi tanárok és akadémikusok ilyen mértékben támogatták az intézményt, elsősorban Melich János mozgósító erejének köszönhető. Az említett körökben dolgozott, s nyilván felszólította pályatársait az elszegényedett gyűjtemény gyarapítására, sőt egyeseket írásban is megkért, hogy adományaikkal járuljanak hozzá a gyűjtemény kiegészítéséhez. Erre nem a legjobb példa, de kedvessége miatt mégis ide kívánczok Melichnek Bán Aladár irodalomtörténészhez, finn-szakértőhöz 1921-ben intézett levele,⁵ amelyben felhívta figyelmét a könyvtár finnugor anyagának (nyelvészet, irodalom) igen szegényes mivoltára, és az anyagiak hiányára hivatkozva megkérte, ha esetleg volna néhány nélkülözhető könyve, „juttassa(d) könyvtárunkat abba a kellemes helyzetbe, hogy ezeket tőle(d) megszerezhesse.” Nem sokkal ezután Bán Aladár ajándéka meg is jelent a Szerzeményi könyv kimutatásában.

Móra Ferencnek köszönheti a könyvtár azt, hogy századfordulói dél-magyarországi szerb és német nyelvű hírlapokhoz juthatott hozzá, ezeket makulátúrapapírként kívánta volna a szegedi könyvtár eladni, részben pénzszerzési célból, részben pedig helynyerés érdekében. De előbb felajánlotta az újságokat a Széchényi Könyvtárnak. Ebből az OSZK jelentős mennyiséget igényelt.⁷

A másik csoport tagjai az OSZK-t vegyes értékű ajándékaikkal lepték meg. Ezeket természetesen átvette a Nyomtatványi osztály, akkor is, ha azok a gyűjtőkörbe nem illettek be, vagy teljesen értéktelenek voltak. Könyvtári feldolgozásuk, elhelyezésük feleslegesen fokozta a munkaerő- és raktárhiánnyal küzdő könyvtár nehéz helyzetét.

Az OSZK-ban a magyar anyag teljessé tételének igénye, illetve az ország könyvtárainak speciális szükséglete természetesen alakította ki a hazai intézményekkel való kiadványcserét, elsősorban a fölőspéldányok felhasználásával. A Budapesti Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola igazgatója feleslegessé vált folyóirataikat ajánlotta fel a könyvtár számára,⁶ feltéve a kérdést, nem kaphatna-e ezekért némi kompenzációt. A debreceni református főiskola könyvtára, a város megszállás miatti 10 hónapos elszigeteltségére hivatkozva, a proletárdiktatúra idejéből származó fölőspéldányokat kért az OSZK-tól, cserébe hasonló helyi anyagot, sőt ügyességi példányokat is felajánlott.⁷ De csere alakult ki pl. a pápai református főiskola könyvtárával is.⁸

A legjelentősebb cserére 1922. november 16-án került sor a Múzeumi Könyvtár és a budapesti Egyetemi Könyvtár között „Régi Magyar Könyvtári” könyvekre vonatkozóan. 20-20 azonos értéket képviselő mű „kicserélése” történt meg ekkor, a két igazgató, Melich János és Ferenczy Zoltán valamint két-két tanú jelenlétében.⁹

Jegyzetek

1. OSZKI 272/1922.
2. A további adatok a Szerzeményi naplóból származnak: átnézésükben Faragó Lászlóné ny. osztályvezető is közreműködött.
3. Tódoreszku Gyula gazdag bácskai földbirtokos volt, régi magyar könyvtára egy tudós három évtizedes gyűjtőmunkájának eredménye. Annak ellenére, hogy magánkönyvtárát semmiféle veszély sem fenyegette (l. a Kormányzótanácsi jegyzőkönyv 118/1919. sz. iratát, amely az írók, tudósok és művészek rekvirálás alóli mentességét mondja ki) Tódoreszku mégis úgy döntött, hogy gyűjteményét a Széchényi Könyvtárban helyezi biztonságba. = Kóhalmi Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp., 1959. 115–121. l. – Melich János: *Dr. Tódoreszku Gyula (1866–1919). (Nekrológ.) = Magyar Könyvszemle*, 1919. 118–120. l.
4. A Tódoreszku–Horváth-féle könyvtárról az Akantisz Viktor összeállításában megjelent: *Dr. Tódoreszku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára* c. katalógusból kapunk képet. (Bp., 1922. XVI., 117. l. 10 t.) (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke VII.)
5. A példa azért nincs itt a helyén, mert a kérés külföldi anyagra vonatkozik. Viszont az idézett mondat megfogalmazása annyira kedves és taktikus, hogy ezért nem mondunk le közléséről. (OSZKI 222/1921.)
6. OSZKI 200/1920.
7. OSZKI 201/1920.
8. OSZKI 227/1920.
9. OSZKI 499/1922.

Természetes volt az a törekvés, hogy az 1918 óta „megszállt területeken” megindítsa a könyvtár a gyűjtést, hiszen a kötelezpéldány-szolgáltatás még a szabad országrészekben is hiányosan történt, az elszakításra ítélt területekről pedig semmi sem érkezett be. A trianoni békeszerződés után ezt a tevékenységet még erőteljesebben kívánták folytatni.

A szűkebbé vált hazában tapasztalt segítőkézség érvényesült a megszállt területek hungarikumainak megszerzésében is. A határokon túl rekedt magyarok szervezeten gyűjtötték a magyar nyelvű, illetve érdekű anyagot az OSZK megbízottai számára.¹

A komáromi (szlovákiai) sajtótermékek összegyűjtésére Sikabonyi Antal könyvtáros, múzeumi őr már 1919 szeptemberében kapott megbízást.² Melich János pontosan meghatározta a gyűjtésre kerülő dokumentumok körét.³ Ez elsősorban az ott megjelenő magyar nyomtatványokra terjedjen ki, a hírlapokra, folyóiratokra, nyomatos kiadványokra, térképekre, tankönyvekre és egyéb „nevezetesebb könyvekre”. Ugyanilyen mélységben azon szlovák nyelvű nyomtatványokra, amelyek az ország területén kerülnek kiadásra. De vonatkozik a gyűjtés a Szlovákia területén nyomtatott mindennemű német nyelvű kiadványra is. Meg akarta Melich szerezni a cseh nyelvű politikai röplapokat, a cseh és szlovák egységet tárgyaló és Szlovákia állapotával foglalkozó könyveket, az ott készült szlovák tankönyveket, továbbá más műveket is.

Hasonló elveket rögzített Melich Románia vonatkozásában.⁴ Minden magyar nyomtatvány megszerzését tűzte ki célul, különös súlyt helyezve arra, hogy a magyar lapokat és folyóiratokat hiánytalanul gyűjtsék össze. A történelmi Magyarország volt (erdélyi) területén megjelenő német, román nyelvű kiadványokra is igényt tartott a könyvtár, és a „rég” Romániában kiadott román nyelvű, de magyar vonatkozású dokumentumokra is.

A Délvidék elzártsága miatt gondolni sem lehetett az akció megindítására, így erre szólóan utasítás sem született.⁵

A gyűjtés visszamenőleges kezdetét minden területen 1919. január elsejében jelölte meg Melich.

* * *

A legnagyobb sikerrel a szlovákiai begyűjtés járt. Sikabonyi Albert jó helyi kapcsolatainak köszönhetően e törekvések ugyan előbb Komáromra korlátozódtak, de később már az ország más területeire is kiterjedtek. Ismételt útjai – bár hivatalos megbízólevéllel rendelkezett – nem voltak veszélytelenek. 1920-ban a határőrséggel összeütközésbe került, és csak a belügyminiszter közbelépésére kapta vissza igazolványát és összegyűjtött anyagát. Áldozatos munkáját azonban minden nehézség ellenére is folytatta, ezáltal igen sok értékes dokumentumot gyűjtött össze. Egyik útjáról például 141 könyvet, 3572 újságszámot,

593 plakátot stb. sikerült hazahoznia. A felvidéki dokumentumok összeszedésében nagy érdemeket szerzett Szanathy Andrea is, ő a Pozsony környéki kiadványokat bocsátotta a könyvtár rendelkezésére.⁶ Melich János felkérésére Alapi Gyula Komárom-megyei főlevéltáros is bekapcsolódott a gyűjtésbe.⁷

A megszerzett anyag áthozatala a határon nem volt egyszerű. Ezt bizonyítja, hogy Melich János még a magyar Csendőrkerületi Parancsnokságot is megkereste azzal a kéréssel, hogy Nádasdy Béla gyógyszerésznek a cseh megszállta Komáromból küldött nyomtatványait – még a kommunista iratokat is – engedjék át a határon, és továbbítsák a múzeumi könyvtár címére.⁸

A romániai anyag gyűjtése csak 1921-ben indulhatott meg. De ott sem a Széchényi Könyvtár munkatársai közreműködésével, hanem a két ország közötti forgalom szünetelése miatt az erdélyiek segítségével. Ekkor kérte fel a könyvtár igazgatóját, Perényi József paptanárt, hogy vállalja – az előbbieken már ismertetett gyűjtési elvek alapján – az erdélyi és romániai magyar vonatkozású anyag összegyűjtésének megszervezését és teremtsen meg e dokumentumok ideiglenes tárolásának lehetőségét. Perényi Józsefet tehát csak szervező munkával bízta meg, a feladatok valóban ellátására az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) elnökségének bevonását javasolta.⁹

Sajnos, ennek a kezdeményezésnek sikeréről korszakunkat illetően semmiféle dokumentumunk sincsen.

* * *

Másféle feladattal bízta meg Melich János 1919-ben a Bécsben dolgozó Eckhart Ferencet, a kiváló kutatót.¹⁰ Feladata az oda emigrált magyarok műveinek megszerzése, illetve az ezzel kapcsolatos vásárlások megszervezése volt. Az első megbízások a füzetek, nyomtatványok mellett a magyar nyelvű, illetve vonatkozású újságok (*Bécsi Magyar Hírlap*, az *Est*, *Pester Lloyd*, *Magyar Pénzvilág*, *Ember*) lehetőség szerinti megszerzésére¹¹ és „általában minden”-re szóltak.¹²

A beszerzés már az első időben is nehézségekkel járt, mert a bécsi könyvkereskedők nem vállalták el az igényelt dokumentumok összegyűjtését. Eckhart ekkor azzal a javaslattal élt, hogy a legcélravezetőbb volna az *Ember* és a *Bécsi Magyar Újság* kiadóhivatalával érintkezésbe lépnie, és mindent a saját nevére rendelni meg. Ő aztán futárpostával juttatná haza a megszerzett dokumentumokat.¹² Ez a folyamat sem volt zökkenőmentes, de a küldemények minden esetben megérkeztek. Melich ekkor megkezdte a vásárláshoz szükséges pénzeszegek folyamatos átutalását.

A kiadványok száma egyre nőtt, így aztán 1922 novemberében Eckhart (akit akkor munkájában már a Bécsben dolgozó Hajnal István is segített)¹³ felvette a kérdést: az ott is emelkedő árak miatt ne korlátozzák-e a vásárlásokat, megvegyék-e Kassákék „marhaságait”, vegyen-e magyar nyelven megjelent detektívregényeket számonként 10 000 koronáért. Az igazgató válasza egyértelműen igenlő volt: a könyvtárnak kötelessége minden magyar nyelvű és vonatkozású nyomtatványt összegyűjteni, tehát a kérdéses műveket is.¹⁴

Basenid Pers no. 10.
Augusztus 2. Párizsban

Udvaros és Felszólalt Barátomnak

mellesleg elismerésből megköszönve, és magam
személyeskedő és igazság és közigazgatás. Egy-
megjelent könyvet pedig hírnévem nem a choffom
meg. Ezek közül Gondor: Vallomások könyve pedig
szavakkal kell. Híres és hírothasóknak kénytelen
gyors választ: 1. Feltámasztás a gyűlölet: mely hovat
most már legalább 6-7000 magyar k. - Törvényszék fel-
ta igen, így keelek adját Hírothasóknak, ha meg-
van 15000 k-t. Ennekhi Feltámasztás pénzrel. Híroth
értékes, hogy a pénz átadta, így en a megfelelő ösz-
sége, itt sajátságos a gyűlöletre fordított. Ennek el-
kennélvőnk an átutalást. Hírothi címre Práter n. 16. II. 14.

2. Feltámasztás a Párisi Hírothasóknak, megjelent debát-
regényeket (sármunként 10000 k.) van már vagy 10 deb.
és a regényfűzést (időben regények fordításai, szintén
10000 k.)

Megjegyzem, szövegűről továbbra is nagyon
hasznos en a blok, munkásságod és a részlet
an elismerés mellette, Kéni Tisztelőként Ekkert
Hírothasóknak és Zoltán Barátomnak egy egy csomaggal.

Kéltőségos

dr. Eckhart Ferencz min. osztálytanácsos, egyet. tanár Urnak,

Y t e n .

Keselve, barátságosan!

*fennmaradt
Könyvtár*

Hálásan köszönöm mind a magam, mint pedig a
Könyvtár nevében azt az áldozatkészséget, amellyel ~~eddig~~
~~is és ezután is~~ a Könyvtárt minden magyar nyelvű könyv
megszerzésében támogatod. Arra kérlek, légy kegyes tovább
ra is gyűjteni, mert jobb megoldást ebben az ügyben most
sem tudok; ha pedig terheessé válnék számodra a gyűjtés,
a nyomtatványok nagy száma miatt, úgy kérlek, adj nekünk
valami tanácsot, hogy hogyan folytassuk a gyűjtést.
A Könyvtárnak kötelessége, minden, nem magyar területen
megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású nyomtat-
ványt összegyűjteni, ebből következik, hogy lehetőleg
végy meg mindet, ^{szívesen} ~~Kassákék marhaságait~~, a detektív regénye
ket is, ~~amennyire csak lehetséges~~. Tanácsodra nem át-
utalással, hanem Károlyi ur önéltósága útján küldünk
15.000 koronát, Fejérpataky ur önéltósága szolt is már
Károlynak, hogy mielőtt utazik, vegye fel az összeget
a penztárból. Elezámolásodat pedig, amelyben közlöd, hogy
osztrák
még 18.000 ~~Magyar~~ koronád van, igen szépen köszönöm

Igaz barátsággal köszönt

hived

Bp. 1922. X/27.

Melich

7. kép

Melich János válasza Eckhart Ferenc levelére

Nem lehet megállapítani, hogy Eckhart vásárlásai együttesen mekkora összegre rúgtak 1919 és 1922 között. 1921 első felében például 4410 osztrák koronát költött el, 1922 első negyedében pedig 12 000-et. Ugyanekkor – éppen Eckhart levelére válaszolva – Melich 15 000 koronát juttatott ki Károlyi Árpád által a további vásárlásokra.¹⁵ Mindez akkor sem mondana semmit, ha minden elszámolás rendelkezésre állna, hiszen az osztrák és a magyar korona egymáshoz viszonyított árfolyama állandóan változott (1922 elején – erre van adat – a magyar korona az osztrák korona kilencszeresét érte.) Elképzelhető, hogy 1922 közepétől már a könyvtárnak juttatott rendkívüli segélyből is fordíthattak erre a célra.

Itt kell szólni arról az új segélyforrásról, amely az első anyagi lélegzetvételt tette lehetővé az OSZK számára. A Népművelő Filmipari Rt., amely „mozgóképzemeket” működtetett, ezekből összegyűlt hasznát, a VKM felügyelete alatt, kulturális intézmények támogatására fordította.¹⁶ A Széchenyi Könyvtár Melich János kérésére, a minisztérium segítségével az Omnia mozi bevételeiből 100 000 koronát kapott a határokon túli magyar művek és magyar vonatkozású kiadványok megszerzésére.

Eckhart Ferenc beszerzései révén rendkívüli értékek kerültek be a gyűjteménybe.¹⁷ Egy részük nem csupán külföldi magyar hungarikumként volt jelentős, hanem általuk – magyar fordításban – a nemzetközi politikában is fontos művekhez jutott a könyvtár. Az érték és az említett kettős érték bizonyítására álljon itt az 1921-es vásárlásokból néhány példa:

Kassák: *A máglyák énekelnek*. – Jászi: *Magyar kálvária – magyar feltámadás*. 2. kiad. – Kuzsineu: *A finn forradalom*. – Luxemburg: *Tömegsztrájk*. – Marx: *Polgárháború*. – Új könyv I–IV. – Szép Ernő: *Magyar könyv és A világ*. – Bölöni: *Szenvedések könyve*; a *Világosság* c. lap két évfolyama, a *Proletár* második évfolyamának 24 száma, a *Bécsi Magyar Újság*, a *Jövő*, az *Ember* c. lapok, a *Ma* c. folyóirat 1921-es számai, és még lehetne folytatni a felsorolást. 1922-ben például Gorkij két magyarra fordított műve került Eckhart révén az állományba.

Az 1920. évi jelentés beszámolt arról is, hogy Erdélyből és a Délvidékről „ajándékozás útján” nagyobb számú nyomdatermékhez jutott hozzá az OSZK.¹⁸ Melich János a hazai hatóságok segítségét is igénybe vette a külföldi magyar dokumentumok megszerzésére, így általuk – ha áttételesen is, de gyarapodott ezek száma. Kérésére a Belügyminisztériumból a bécsi magyar kommunista, valamint a megszállt területekről származó nyomtatványokhoz és újságokhoz jutott hozzá a könyvtár. A Honvédelmi Minisztérium Hadifogolyosztályához intézett megkeresésre az Omszokban megjelent *Forradalom* c. lap összesen 18 száma, és – ha töredékesen is – egyes szibériai magyar hadifogolylapok is beérkeztek a könyvtárba.¹⁹

A könyvtár vezetői tehát mindent elkövettek a határokon túli hungarikumok összegyűjtése érdekében, és bár említett gyarapítási elképzeléseik a maximalizmusra hajló benyomást keltenek, és nem egyszer túlzott optimiz-

must sugározni, akcióikkal – a lehetőségek határain belül – mégis igen jelentős eredményeket értek el.

* * *

Az Egyesült Államokból hírlapajándékok érkeztek a Széchényi Könyvtárba. Pataky Kálmán jóvoltából 33 magyar nyelvű újság és folyóirat jött be a húszas évek legelején – meglehetősen hiányosan. Ezekben az években még Feleki Károly New York-i üzletembertől is megkapta az OSZK az amerikai magyar újságokat, a háború utántól egészen 1922 végéig.²⁰ Mindkét ajándék rendkívüli értéket képviselt, de – sajnos – a két adományból sem lehetett teljes sorozatokat összeállítani. Ezt egy későbbi kimutatás bizonyítja, amely a Hírlaptár 1918 és 1925 közötti amerikai magyar periodikum-állományáról készült, és összesen 46 lap címét foglalja magában.²¹ Közülük 18-nál „nincs”-csel jelezték a hiányt, és egyetlen cím kivételével csak hat sorozat legfeljebb egy-két évfolyamát egészíti ki a „teljes” megjelölés. Kettőnél az „egy-két szám”, illetve a „pár szám hiány” meghatározás szerepel, a többit „hiányos”, „erősen hiányos”, „csak pár szám” megjegyzéssel tünteti fel a jegyzék.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1921. évi jelentés így foglalja össze a kevésbé megnyugtató helyzet lényegét: „Az anyaggyűjtés területén sokkal sivárabb eredményeket mutat föl ez az esztendő. Pénzforrásaink ... igen szűköseknek bizonyultak. Külföldi anyagunk kiegészítéséről úgyszólván teljesen lemondunk (ennek következtében kivált háborús gyűjteményünk nem egy sorozata maradt félben-szerben), de még a hazánkat megszállva tartó szomszéd népek emelkedő valutája is nagyon bénítólag hatott arra a törekvésünkre, hogy a történelmi Magyarország egész szellemi termésének gyűjtői lehessünk Trianon után és ellenére is. E részben is inkább egyes barátaink hazafias buzgósága szerezte meg számunkra azt, amire a magunk anyagi képességéből nem telt volna.”²²

Ez a mondat – amely ugyan egészében nem tartozik e fejezet témájához – sok mindenről árulkodik: részben a célok irrealitásáról, a háborús gyűjtemény gyarapításának erőltetéséről, másrészt a reális akadályokra is rámutat, a pénzhiányra és a valutáris korlátokra.

Jegyzetek

1. Dezsényi Béla: *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969.* 85–156. I. Az elcsatolt országrészek c. fejezet 132–133. lapjain, Az emigráns kiadványok Bécsből és Bécsen át c. fejezet 99–100. lapjain a jelzett témák korszakunkra vonatkozó részével foglalkozik.
2. Sikabonyi megbízása a felvidéki gyűjtésre: OSZKI 229/1919. szept. 12. ill. 321/1919. Sikabonyi úti beszámoló: 131/1920., 139/1920., 145/1920., 414/1920.
3. A (cseh)szlovákiai gyűjtésre szóló iránymutatást Asztalos Béla alispánhoz intézett levelében olvashatjuk. (OSZKI 476/1920.)
4. OSZKI 2/1921.

5. A délvideki gyűjtés később indulhatott meg, ezért nem írunk róla. 1925-ben Sikabonyi Antal vajdasági újtjáról szóló beszámolója az első adat az e területen megkezdett, helyben már régebben folyó anyagszerzésre. (OSZKI 757/1926.) – 1923-ban jutott az OSZK dél-magyarországi szerb és német hírlapokhoz. Ez volt az az anyag, amelyet – mint már említettük – Móra igazgató először makulatúrapapírként kívánt eladni. (OSZKI 484/1922).
6. Adományáról az OSZKI 148/1920. sz. irat tanúskodik.
7. Melich János Asztalos Béla közvetítésével vette fel a kapcsolatot Alapi Gyula megyei főlevéltárossal. Alapy 1920 őszén kezdte meg munkáját. (OSZKI 476/1920.)
8. OSZKI 249/1920.
9. L. a 2. sz. jegyzetet.
10. Eckhart Ferenc történész és irodalomtörténész (1919-ben már akadémiai I. tag, az 1930-as évektől a budapesti egyetem jogtörténész professzora. Segítette a gyűjtésben Baranyai Zoltán szegedi egyetemi tanár, diplomata, valamint Gragger Róbert, a berlini Magyar Intézet igazgatója is. (OSZKI 161/1920.)
11. Bécsben jelentek meg a Tanácsköztársaság alatt egyebek között az *Est*, a *Magyar Futár* és a *Pester Lloyd* – mint ellenforradalmi lapok. 1919 végén pedig megindult a *Bécsi Magyar Újság* kiadása. (OSZKI 192/1919.)
12. Az „általánosan mindent” meghatározás Eckhart számára nem volt egyértelmű, több levélváltás is történt ebben az ügyben. (OSZKI 223/1920., 191/1921., 487/1921., 507/1920., 497/1922.)
13. Hajnal István történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Többek között magyar és az egyetemes történelemmel foglalkozott. 1920 elején beosztott tanárként került az OSZK-ba, de hamarosan bécsi levéltári kutatásaira kapott hosszabb szabadságot. 1922 legelején lépett ki a könyvtárból.
14. OSZKI 487/1921. Ebben Eckhart pénzt kér a Wiener Volksbuchhandlung magyar osztálya Műszaki könyvtárának megvásárlására (6–7000 korona). Jelezte azt is, hogy emelkednek kint is az árak, egy újság már havi 400 osztrák koronába kerül.
15. Károlyi Árpád történész, a bécsi Udvari Levéltár, majd ugyanitt a Magyar Történeti Intézet igazgatója. A pénzügyi iratot I. OSZKI 182/1922. – Rendekezésre állnak még 1922 második feléből származó kifizetések adatai: OSZKI 334/1922. júl. 18. (2000 K), 381/1922. aug. 12. (300 K), 469/1922. okt. 27. (10 000 K) stb.
16. OSZKI 228/1922., 316/1922., 336/1922.
17. L. a 14. jegyzetet.
18. *Jelentés ... 1920. = Magyar Könyvszemle, 1920–1921. 140. l.*
19. OSZKI 179/1921., 390/1921.
20. OSZKI 231/1920. (Az irat nincs meg). – Felek Károly a New York-ban élő üzletember már a háború alatt is rendszeresen küldte el a Széchenyi Könyvtárnak az amerikai magyar hírlapok évfolyamait. Erre vonatkozóan I. Illyés Katalin: *Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884–1914-ig. = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1970–1971. Bp., 1973. 243–269. l. I. r. 255–259. l.* A postaforgalom 1918 utáni újbóli megindulásakor folytatta vállalt, de sajnos megszakadt – gyarapítási segítségét – egészen 1923-ig. Fraknoi Vilmos még 1912-ben megemlékezett Felek nemes tevékenységéről: *Egy magyar könyvgyűjtő New York-ban* címen = *Magyar Könyvszemle, 1912. 215–218. l.* – Megemlékezik róla az 1913–1923-as időszokról szóló jelentés is. 50. l.
21. A címjegyzéket a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kérte kettős bontásban: mely magyar lapok jelennek meg az Egyesült Államokban, és közülük melyek járnak a múzeumnak. A könyvtár csupán a második kérdésre adott választ. (OSZKI 372/1921.) – Az 1918–1925-ös időszokról szóló jegyzék 1928 után készült, az Irattárban szám és dátum nélkül található meg.
22. *Jelentés ... 1921. = Magyar Könyvszemle, 1922. 185. l.*

A vesztes háború után az ország katasztrofális gazdasági helyzete, valuta-hiánya miatt a külföldi tudományos művek és folyóiratok beszerzéséről szinte teljesen le kellett mondani. A rendelkezésre álló csekély összegeket a megszállt, majd elcsatolt területek dokumentumainak a magyar emigráció kiadványainak megszerzésére fordította a könyvtár. Kevés jutott, az is inkább csak 1922 közepétől a kutatást elősegítő külföldi művek behozatalára. Még külön nehézséget okozott a múlt öröksége: az, hogy már 1914-től kezdve minden szellemi és anyagi energiát a háborús gyűjtemény fejlesztésére koncentráltak, és ezzel a tudományos művek rovására, az intézmény tárainak kárára még korszakunk előtt kibillentették egyensúlyi helyzetéből az állomány gyarapítását.¹

Ez a torz beszerzési gyakorlat azon külföldi művekről is lemondott, amelyeket még a háború folyamán megvásárolhattak volna. Így a hiányok pótlása is akkorra tolódott el, amikor már alig jutott erre pénz, illetve nem volt valutáris lehetőség. 1919-ben gyarapítási célra kb. 20 000 korona állt rendelkezésre, ez nagyon csekély összeg volt a kívánalmakhoz képest. A külföldi beszerzést éppen a kutatást segítő művek vonatkozásában kellett drasztikusan csökkenteni.

1919-ben már olyan súlyos volt a helyzet, hogy a tudományos folyóiratok megrendelését is erőteljesen kellett korlátozni. Ekkor a könyvtár legnagyobb szállítói a Kunststädter hírlaprendelő iroda mellett a Grill, Pfeifer, Ranschburg, Eggenberger, Kilián, Toldi Lajos, Mai Henrik könyvkereskedések voltak.² Kunststädter 1919-ben még 121 folyóiratot szállított a könyvtárnak,³ ebből az intézmény 1920-ban 68 címet lemondott.⁴ Ugyanebben az évben a más cégektől beszerzett lapok közül még további 41 megrendelését állították le.

Melich János ugyan mindent elkövetett annak érdekében, hogy a keverseres helyzeten javítson, de már júniusban kénytelen volt a Grill-féle könyvkereskedést arról értesíteni, hogy a lapok előfizetéséhez szükséges rendkívüli segély elnyerését célzó tárgyalásai eredménytelenül záródtak.⁵ Így 1920 júniusában újabb 27 folyóirat előfizetését szüntette be a könyvtár, az 1921. évi megrendelések pedig már csak 64 címre szóltak. 1922-ben csupán 40 folyóiratot járatott az OSZK.⁶

A háború előtt több mint 200 külföldi folyóirat került be állományába, ez a szám 1922-re négyötödével csökkent.⁷

Már a 64 címből is olyanok hiányoztak, mint a *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, *Finnisch-Ugrische Forschungen*, *Orientalistisches Archiv*, *Der Neue Orient*, *Balkan Presse*, *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, *Archivum Romanicum* és még számos hasonló érték is.⁸

Érdekes végigkísérni a leépítés folyamatát tartalmi szempontból is. Amíg az 1919. évre vonatkozó megrendelések a hazai kutatáshoz szükséges periodikumok igénylése mellett még a háborús gyűjtemény fejlesztésének jegyeit

is magukon hordozták, addig az 1920-as évek korlátozásai során ezek eltűntek a jegyzékekből, valamint azok a folyóiratok is, amelyek nem tartoztak a szorosan vett gyűjtőkörhöz. A továbbiakban – mint láttuk – már túlnyomóan olyan címeket találunk a „lerendelési” listákon, amelyek hiánya a tudományos kutatást veszélyezteti.⁹ Végül leszűkült a kör néhány, főleg német irodalmi, történelmi, orientalisztikai valamint könyvtári értékű bibliofil, levéltári, muzeológiai kiadványra. Nagyon távol áll ez a beszerzés Melich János 1918. évi elképzeléseitől, de önmagán belül jól átgondolt elveket képviselt világszínvonalú folyóiratok felsorakoztatásával.

* * *

További vételekre szinte csak más, már ismertetett területeken jutott a legszükségesebb összeg. A külföldi kiadványokhoz a csekély számú itthoni vétel, valamint ajándékozás, pénzadományok, illetve a nemzetközi csere segítségével lehetett hozzájutni.

1920-ban Munkácsi Bernáttól 19. századi tatár, baskír, azerbajdzsán, cseremis, tunguz műveket vásároltak (235 művet 3000 koronáért), Alexits Györgytől román nyelvészeti és irodalmi alkotások kerültek hasonló úton a gyűjteménybe, Oswald Loránttól pedig zenei vonatkozású dokumentumok. Külföldi műveket is tartalmazott a Sulyok Zoltántól származó állomány.¹⁰

Néhány külföldi kiadványt a hatósági beszolgáltatások révén sikerült megszerezni. A Postától kapott dokumentumok közül hiánypótló egyes számok: a „*Slovensky Dennik*” első évfolyama, Oroszországból a „*Revolucionnaja Roszszija*” 1860–1905 közötti hat évfolyama, valamint az orosz forradalmi párt egyéb kisebb kiadványa került a gyűjteménybe.¹¹

Az ajándékozók köréből csak azok közül sorolunk fel néhány ismert nevet, akik jelentős külföldi anyaggal egészítették ki az állományt. Bán Aladár az ismert folklórkutató, irodalomtörténész finn kiadványokat, Horváth János, a kiváló magyar irodalomtörténész, egyetemi tanár 1919 előtti orosz műveket, Pólya György, a világhírű matematikus (Zürich) pedig szakmájába tartozó munkákat ajándékozott a könyvtárnak.¹²

A hazai ajándék esetenként pénzadomány formájában jelentkezett. Ezek közül – már csak nagyságrendje miatt is – egyet emelünk ki, a gazdasági iratok hiányossága miatt különben is csak erről vannak hiteles adataink. Halmos Izor földbirtokos 1922 márciusában jelentkezett felajánlásával, amely 50 000 koronáról szólt.¹³ Az adományozó ezt az összeget felerészben a külföldi tudományos könyvek és folyóiratok beszerzésére, felerészben pedig a könyvtár gyűjteményének a sakkjátékkal foglalkozó művekkel történő kibővítésére szánta. Melich igazgató levelében örömet fejezte ki, de a sakkirodalomra fordítandó összeget az egésznek csak egyharmadára korlátozta. Ezt Halmos Izor nemcsak elfogadta, hanem szeptemberben újabb 50 000 koronát ajánlott fel ajándékképpen, a sakkirodalomra fordítandó részt eleve egyhar-

madban jelölve meg. A könyvtár igazgatója Fejérpataky főigazgatót arra kérte, hogy eszközöljön ki miniszteri dicséretet Halmos Izor számára, és jelenjék meg megfelelő híradás a sajtóban. Nyilván így kívánt Melich az adományozáshoz másokban is kedvet ébreszteni.

A külföldi intézmények, társaságok közül számos bécsi szerepel az ajándékozók sorában, de érkeztek küldemények Jugoszláviából, Németországból, Norvégiából, Svédországból és máshonnan is. Elvértve az Egyesült Államokból, Dél-Amerikából, sőt Japánból származó kiadványokkal is gyarapodott a könyvtár.

Külön ki kell emelni a hollandiai tudományos intézmények segítségét, amelyek részben saját kezdeményezésükre, részben Antal Géza hollandiai református lelkész és professzor szervező munkájának eredményeként magas színvonalú – elsősorban történelmi – művekkel gazdagították a könyvtár állományát. A hágai Királyi Könyvtár, a Történelmi Kiadó Bizottság, az Országos Történelmi Bizottság küldte el hozzánk értékes kiadványait.¹⁴ A Finn Irodalmi Társaság 1919. évi 26 kötetnyi ajándéka ugyancsak jelentős műveket tartalmazott.¹⁵

Berzeviczy Albert mint a Magyar–Olasz Társaság elnöke 1922 végén levélben értesítette a könyvtárat arról, hogy az olasz közoktatásügyi miniszter rendelete alapján az OSZK ajándékként megkapja az olasz kormány által – vagy támogatásával – kiadott régészeti, művészettörténeti és bibliográfiai műveket.¹⁶ Az ajándékok küldése 1923-ra maradt.

Kiragadhatnánk még számos más példát is az egyéni, intézményi és testületi adakozók köréből (hiszen a hazai adakozók adományaiban is találhatók itt nem jelzett külföldi kiadványok), de ez már túl messzire vezetne el.

1921-ben jelentkezett a Vereeniging ter Verstreking van Nederlandsche Wetenschappelijke Uitgaven het Buitenland, a holland tudományos és irodalmi művek külföldi terjesztésére alakult egyesület, felajánlva ottani kiadványaikat ingyenesen vagy igen csekély térítés ellenében.¹⁷ A könyvtár természetesen élt a lehetőséggel, folyóiratokat és tudományos műveket igényelt. Nem tudjuk, hogy az akció beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket, nem találtunk adatot arra, hogy ebből a forrásból kiadványok beérkeztek volna.

* * *

A nemzetközi csere a háború előtt világviszonylatban, így hazai tekintetben sem jelentett meghatározó gyarapítási forrást. Az adott helyzetben azonban jelentősége gyorsan növekedett, és a húszas években a Széchényi Könyvtár számára is nagy távlatot nyitott. Éppen ezért is törekedett a könyvtár folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* életben tartására, hiszen ez nem csupán tudományos szempontból volt fontos számára, hanem állománygyarapító eszközként is.

A könyvtár érdekében önzetlenül munkálkodó – már említett – Antal Géza Hollandiában próbált cserekapcsolatokat kiépíteni a hazai könyvtárak

érdekében. Működésével összefüggésben a csere jelentőségét Gulyás Pál jellemezte 1920-ban a *Magyar Könyvszemlé*-ben. „Tudós férfiak és testületek ... a hazájukbeli irodalmi termékeket békeáron, csereképpen vagy teljesen ingyen igyekeznek eljuttatni nagy közkönyvtárainkba és tudományos intézeteink könyvgyűjteményeibe. A három módszer közül ránk nézve a legkevésbé megalázó a könyvcseré, amellet a legkívánatosabb is, mert ez úton szellemi törekvéseink termékeit a külföld tudósai számára is hozzáférhetővé tesszük, bizonyára nem egy őszinte barátot szerezve így, amire most különösen nagy szükségünk van.”¹⁸

A másik korai cserekapcsolat a Vatikánnal alakult ki – egy véletlen folytán. XV. Benedek pápa a Budapesten működő Országos Menekültügyi Hivatal révén részesítette jelentős támogatásban az erdélyi katolikus papságot. Az erről folytatott levelezés során derült ki, hogy a Vatikáni Könyvtárban nincs meg a *Magyar Könyvszemle*. Az OSZK ezért egy teljes sorozatot juttatott el a pápai könyvgyűjteménybe, és megküldte a könyvtár nyomtatott katalógusait is. Viszonzásul a Vaticana igen értékes kódex- és nyomtatványkatalógusait, valamint több történelmi forráskiadványát kérte. Ezeket 1920 végén, illetve 1922 elején meg is kapta.¹⁹

1920-ban a könyvtár a finnugor nyelvész és műfordító munkatársa ösztönzésére és segítségével mindent elkövetett a finn kapcsolatok felélesztésére.

A Finn-Ugor Társasággal (Helsinki) – arra hivatkozva, hogy a magyar tudomány számára annyira fontos kiadványaikat a múlttal ellentétben nem tudják megfizetni – cserekapcsolatot ajánlott fel Melich, ezt az OSZK saját kiadványainak megküldése ellenében el is fogadta a finn társaság.²⁰ Ugyanilyen indoklással kereste meg az OSZK igazgatója a Kotikielen Seura (Helsinki), a finn Anyanyelvi Társaság elnökét a korábban lemondott *Virittäjä* c. folyóirata folytatólagos megszerzése érdekében. Cserében a *Magyar Nyelv*-et kínálta fel.²¹

Segítséget kért a könyvtár Yrjö Wichmann neves professzortól is mind ezen kérések támogatására, és O. J. Tallgreen professzor alapvető publikációinak megküldésére. Utóbbinak külön levelek is mentek, sőt Tallgreen címére könyvcsomagot is feladott az OSZK. Mindez eredményre vezetett, és december elején már Tallgreen professzor könyvei is megérkeztek – hála Wichmann professzor segítségének.²²

1922. december 10-én Márfy-Mantuano római magyar nagykövet, az Olasz–Magyar Társaság elnöke közölte Klebelsberg miniszterrel, hogy Gentile olasz közoktatásügyi miniszter könyv- és folyóiratcserét kíván Magyarországgal létesíteni. Egy jegyzéket kért azokról az 1914 és 1923 között megjelent olasz könyvekről, amelyekre az OSZK és még 11 más magyar könyvtár igényt tartana.²³ A kapcsolat kialakítására nyilván korszakunkon túl, az OKBK (Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ) megalakulása után került sor.

Azt, hogy a cserekapcsolatok kiépítése mennyire fontos, és hogyan épülhet ki, azt általánosságban a korszak legnevesebb szemészorvosa, Grósz Emil egyetemi tanár fogalmazta meg a *Budapesti Szemlé*-ben.²⁴ „A külföldi folyóiratok megszerzésének első módja a csere. Nagy külföldi kiadók még a magyar folyóiratokat is elfogadják cserébe...” Tudományos kutatásaink nemzetközi szinten is megállják helyüket, csak az szükséges, hogy ezen akciókban érvényesüljön a tervszerűség és szervezettség: „Céltudatos vezetésre és harmonikus együttműködésre: az amerikaiaktól és németektől eltanult módszereire van szükségünk.”

A könyvtár megtette azt, amire a saját erejéből tellett, de közben megkezdődött a cserelehetőségek nemzetközi szintű, szervezett kiépítése is, pontosabban fogalmazva: a kultuszminisztérium megtette az első lépéseket az erre vezető úton.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének a Külföldi Könyveket és Folyóiratokat Elosztó Bizottsága, amely Teleki Pál elnökletével 1921-ben alakult meg,²⁵ működésének kezdetén felvette a kapcsolatot a Keresztény Diákok Világszövetségének Magyarországi Bizottsága külföldi képviselőjével, R. Legate-val, a háború alatt keletkezett hiányok pótlása érdekében. E tárgyalások márciustól júniusig két menetben folytak.

A megindulásukról szóló első értesítést március végén vette kézhez a könyvtár.²⁶ Ebben a múzeum főigazgatójához érkezett körlevélben a Főfelügyelőség arra szólította fel az érdekelteket, hogy készítsenek jegyzéket intézményeik azon külföldi folyóiratairól és folytatásos műveiről (sorozatokról és többkötetes művekről), amelyek a háború miatt hiányosak, illetve amelyeknek újabb köteteit nem szerezhették meg. A levél figyelmeztet arra, hogy a kért dokumentumokat a legkedvezőbb esetben is csupán mérsékelt áron, és saját költségvetésük terhére kaphatják meg az igénylők. Mivel bizonyos kiadványokhoz esetleg csupán csere keretében lehet hozzájutni, kérte az e célra rendelkezésre álló címek összeírását is. Júniusban azonban kiderült, hogy csak angol, amerikai és francia könyvek és folyóiratok beszerzése lehetséges, ingyenes rendelkezésre bocsátásukról aligha lehet szó. Ezért az újabb körirat annak megjelölését kérte, hogy mely kiadványokért hajlandó az érintett könyvtár a békevaluta tízszeresét (pl. 1 dollárért 50 koronát), vagy 1 dollárért 25, illetve 5 koronát fizetni. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a könyv- és folyóíratárak a nyugati országokban is átlag 100%-kal emelkedtek, tehát eleve kétszeres összeggel számoljanak. Ez a próbálkozás nem kecsegtetett sikerrel, mert már egy előző megbeszélésen szó esett arról, hogy a keresett kiadványokhoz leginkább talán csere révén lehetne hozzájutni. Ezért a Főfelügyelőség ismételten kérte az intézményeket csereként felhasználható kiadványaik bejelentésére.²⁷

Semmi sem utal arra, hogy az akció bármely formájában eredményes lett volna,²⁸ de a megbeszéléseken elhangzottak mégis azt jelezték, hogy a csere lehetőségének kihasználása már benne élt a könyvtárüggyel foglalkozók tudatában. Ez vezetett a nemzetközi csere 1923-ban létrejött központosítására az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ keretében.

* * *

1920 első felében, a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére, sorozatos megbeszéléseket folytattak a budapesti nagyobb könyvtárak igazgatói annak eldöntésére, hogy miként lehetne a külföldi folyóiratok és tudományos művek beszerzésének lehetetlenül nehéz helyzetén az államháztartás túlságos megterhelése nélkül segíteni. Javasataikat emlékiratban foglalták össze.²⁹

Akciójuk indoklása – egyebek között – ezt tartalmazta: „Az emberi kultúra a művelt nemzetek közös munkájának eredménye, s jaj annak a nemzetnek, mely a közösségből ki van zárva, mert szellemi elszigeteltségre van kárhoztatva; annál kultúrája feltartóztathatatlanul hanyatlásnak indul, gazdasági ereje is elgyengül.” Megoldásként azt javasolták, hogy külföldi folyóiratokra lehetőleg csak egy könyvtár fizessen elő, és ugyancsak egy példányban vásárolják meg a külföldi tudományos műveket – és mindezt az arra kijelölt könyvtár tegye. Mivel ez önmagában nem elegendő az alapvető dokumentumok megszerzésére, szükséges az állami, illetve az államilag segélyezett könyvtárak dotációjának felemelése, hogy legalább a legfontosabb folyóiratokra előfizethessenek, és a tudományos műveket akkora mértékben vásárolhassák meg, amely a béke idején beszerzett mennyiségnek 1/5-öd részét teszi ki.

A Széchényi Könyvtár esetében ezt az összeget évi 125 000 koronában határozták meg. Egyszeri segélyként a tudományos folyóiratok háború alatt be nem szerzett évfolyamainak pótlására, a nemzeti gyűjtemény számára 100 000 koronát igényeltek.

Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke, a felterjesztés aláírója, a pénzügyminiszternek, Korányi Frigyesnek adta át az emlékiratot, akitől „a legbiztosabb ígéreteket kapta”. Ezt a dokumentumot a többi illetékes tárca vezetőjéhez is eljuttatták a könyvtárak.

1921-ben ez ügyben – a rendelkezésre álló iratanyag tanúsága szerint – nem történt előrelépés. Ezt az is bizonyítja, hogy az OSZK-ban a gyűjtés leépítésével párhuzamosan már 1919-től igen nagy energiákat fektettek a be nem érkezett folyóiratok hiányzó évfolyamainak, számainak megszerzésére. Ezt az akciót a háború befejezése után Goriupp Alisz kezdeményezte és irányította, Melich János teljes támogatásával.³⁰ Szinte elárasztották reklámoló leveleikkel szállítóikat, felszólítva őket a hiányok pótlására, a „lerendelt” folyóiratok megkezdett évfolyamainak kiegészítésére, továbbá megbí-

zást adtak számukra a megrendeltek további szállítására.³¹ Néha még fenyegető hang is jelentkezett a felszólításokban: a könyvtár nem fizet elő az adott cég révén semmire, amíg az a régebbi hiányokat be nem szerzi részére.³² Mindennek azonban alig volt eredménye. Ezt adatokkal is bizonyították, hisz 1919 vége óta folyóirat alig érkezett a könyvtárba. Később – ha nem is gyakran – egyes reklamált dokumentumok kézhezvételét nyugtázták.

A helyzet 1922 elején sem volt biztató. A folyóiratok és a folytatásos művek hiányainak reklamálása során arra volt kénytelen hivatkozni a könyvtár, hogy „szomorú anyagi helyzete” miatt a jövőben nem vásárolhatja meg a Ráth-féle könyvkereskedés által addig szállított folytatásos műveket, bár a 12 címet felsorolva jelezte, hogy közülük egyiket-másikat később szeretné újra megrendelni.³³

Vass József kultuszminiszter áprilisban megpróbált a könyvtárak, köztük az OSZK anyagi helyzetén is javítani. Czakó Elemér miniszteri tanácsos értesítette Melich Jánost arról, hogy azon folyóiratok és alapvető munkák beszerzésére – amelyek az intézet anyagának feldolgozásához nélkülözhetetlen segédeszközként szükségesek – rendkívüli segínyt kíván a minisztérium folyósítani. Ennek előkészítése érdekében kérte fel a könyvtár igazgatóját a megrendelni kívánt legszükségesebb folyóiratok és segédkönyvek hozzávetőleges árral kiegészített jegyzékének sürgős betérjesztésére. Melich János a „Folyóiratok és bibliográfiai segédmunkák” csoportjában 16 címet sorolt fel, értéküket összesen 20 000 koronára becsülve. A „Folytatásos művek” listáján – azonos összegért – 38 mű hiányát tüntette fel.³⁴

Így érthető, hogy ekkor már Melich is optimistábbnak mutatkozott. Petz Gedeon egyetemi tanárnak írt levelében arról számolt be, hogy az olvasók – különösen az idősebbek – igen nagy érdeklődést tanúsítanak az északi népek irodalmát bemutató művek iránt, ezért közölje vele Petz néhány elismert értékű tudományos munka címét megrendelésük érdekében.³⁵ Ekkor tehát az igazgató már kedvezőbb anyagi lehetőségekkel számolt.

Melich János ekkor fordult ez évben másodszor a Népművelő Filmipari Rt. igazgatóságához, s most a Bajza József által kezdeményezett Balkáni könyvtár megalapozásához és fejlesztéséhez kért nagyobb összeget.³⁶ Ennek első részleteként 100 000 korona kifizetését már az a Klebelsberg Kunó engedélyezte október 22-én, aki a tárca vezetését 1922. június 20-án Vass Józseftől átvette.³⁷ A pénzt azonban csak 1923-ban kapta meg a könyvtár. A Filmipari Rt. nevében Majovszky Pál műgyűjtő, művészettörténész és a részvénytársaság elnökségi tagja levelében (voltaképpen magánlevélben) arról értesítette Melich Jánost, hogy az engedélyezett összeg valószínűleg csak néhány hónap múlva áll majd rendelkezésre, mert előbb az Omnia Filmszínházat kell „terhes adósságaitól” megszabadítani. „De ez nem baj, mert kötelezvényeink üzleti nyelven szólva jók és így a Szilády-féle könyvvétel finanszírozására alkalmasak.”³⁸ Ebből a mondatból kiderül, hogy a Balkáni könyvtár

meghatározás – amelynek gondolatát már az eddigi gyűjtemény anyaga sugallta – ezzel a rendkívül értékes gyűjteménnyel kiegészítve, illetve továbbfejlesztésére alapozva jött volna létre. Miután azonban ennek megvételére anyagi okokból nem került sor,³⁹ az egész ügy kimenetele kétségessé vált. Igaz, nem az összeg átutalása maradt el, hanem az 1922 legvégén megtörtént igazgatóváltás következményeként más célra került felhasználásra. Hóman Bálint, aki átvette a könyvtár vezetését, néhány hét múlva már azt a véleményét fejezte ki, hogy a Népművelő Filmipari Rt. jövedelméből az OSZK-nak juttatott újabb 100 000 koronás összeget azon „elsőrendű hazafias és kulturális cél megvalósítására fordítanám, amelyre rendes évi javadalmunkból nem telik, ti. a megszállt területek sajtótermékeinek beszerzésére.”⁴⁰

Itt kell feltenni azt a kérdést, hogy miként tudta az OSZK vezetősége a feldolgozáshoz legfontosabb, illetve az olvasók számára nélkülözhetetlen kiadványok körét úgy meghatározni, hogy valóban a legalapvetőbb műveket igényelje.

Azt a megoldást, hogy a könyvbeszerző cégek ajánlatai, bemutatott könyvei alapján került volna erre sor, el kell vetni. Azt azonban tudjuk, hogy egy-egy hazai könyvkereskedői jegyzéket, amely nyilván nem a legújabb külföldi irodalmat tartalmazta, elvétele átnéztek. Az Irattárban erre vonatkozó dokumentum egyáltalán nem található, viszont minden rendelés a könyvtár igénylése alapján történt. (Ezt a művek késői beérkezése is igazolja.) Mivel külföldi nemzeti bibliográfiák nem álltak az intézmény rendelkezésére, a következőket tételezhetjük fel:

- igaz, hogy csak kb. 40 folyóiratot járatott akkor a könyvtár, de azok tanulmányai, recenziói mégis eligazítással szolgálhattak;
- saját tudományága újonnan megjelent kiadványait más könyvtárak anyaga, külföldi levelezés, baráti kapcsolatok révén minden tudós megszerezhetette – az OSZK-ban dolgozók közvetlenül, vagy összekötőik révén, mint azt például az előzőekben említett Petzhez intézett levél is bizonyítja.

Ilyen esetekből is kiderül: nem volt baj, hogy a nemzeti könyvtárban tudós-könyvtárosok dolgoztak, hiszen felkészültségük révén áttekintették azokat a tudományterületeket, amelyek gyarapítása elsőrangúan fontos volt a nemzeti gyűjtemény számára.

Erre – mint láttuk – írásos bizonyítékaink is vannak, és joggal feltételezhetjük, hogy beszélgetéseik során szóbeli kérések, illetve információk is elhangzottak. Ezt az állítást az ajándékozók azon körének léte is alátámasztja, amelynek tagjai írásbeli felkérés nélkül, de a gyűjteménybe illő értékekkel segítették a gyarapítást e keserves esztendőkből.

Klebelsberg talán az előző miniszter által kezdeményezett akció lezárásaként alig egy hónappal később 120 000 koronát utaltatott ki a Magyar Nemzeti

Múzeum számára a háborús évek alatt elmaradt folyóiratok és szakkönyvek beszerzésére.⁴¹ Ezt az összeget viszont – kissé érthetetlen módon – a múzeum hat gyűjteményrésze között egyformán kellett elosztani, így a könyvtár ugyanúgy 20 000 korona támogatásban részesült, mint amennyit a lényegesen kisebb segédkönyvtárakkal rendelkező, más jellegű osztályok kaptak.

Klebelsberg Kuno ekkor már az ún. Gyűjteményegyetem koncepciójának véglegesítésén dolgozott, és bár a törvény kibocsátására csak november 4-én került sor, az alakuló ülést pedig 18-án tartották meg, alapállása már az előző segítségnyújtásban is érvényesült. De még inkább előrevetítette a jobb jövőt az alakuló ülés napján kiadott, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának címzett rendelet,⁴² amely a következőket mondja ki:

„A közművelődési válság, melybe nemzeti katasztrófáink következtében jutottunk, közgyűjteményeink közül talán legnagyobb súllyal nehezedik könyvtárainkra. Valutánk elértéktelenedése, a külföldi könyvek árának nagymérvű emelkedése következtében könyvtáraink nincsenek abban a helyzetben, hogy csak a legszámottevőbb tudományos és szépirodalmi új könyveket is beszerezhetnék. A Gyűjteményegyetemnek a nemzetközi könyvcsera megszervezésével egyik kötelessége lesz, hogy ez úton szerezzen könyveket és folyóiratokat könyvtáraink számára. A magam részéről pedig 10 millió koronát bocsátok az Országos Magyar Gyűjteményegyetemi Tanács rendelkezésére, hogy a kötelékébe tartozó könyvtárak anyagát tervszerűen kiegészíthesse. Midőn jelzem, hogy ezt az összeget az Országos Magyar Gyűjteményegyetemi Alapba beutalom, egyben felkérem a tek. Tanácsot, hogy a kötelékébe tartozó könyvtárak gyűjtési körének szabatos megállapítása után annak az egyes intézetek között való felosztása és rendszeres felhasználása iránt intézkedjék.”

A gyarapításra fordítható összegek hatása, év végi kiutalásról lévén szó, csak 1923-ban, a Gyűjteményegyetem működésének induló évében – tárgyalt korszakunk után – érvényesülhetett. Átnézve az 1923-as Szerzeménykönyv bejegyzéseit, a vételek számának emelkedését látjuk, de érdekes módon az értékes ajándékok száma is növekedést mutat.

1922 végével tehát lezárultak azok az évek, amelyeket Klebelsberg Kuno imént idézett soraival jellemzett.

* * *

Korszakunk gyarapítási nehézségeinek, szerény eredményeinek és az utolsó hónapok biztató fejleményeinek bemutatása után nem térhetünk ki az elől, hogy röviden ne ismertessük az 1914-ben megalapított ún. háborús gyűjtemény a tárgyalt négy évet is érintő kérdéseit.⁴³

A világháborús gyűjtemény gyarapítása külföldi vételekkel, ha egyre hanyatló tendenciát mutatva is, de folytatódott. 1919-ben még 7918 koronát, 280 márkát és 35 svájci frankot költött fejlesztésre a könyvtár. 1922-ben azonban már csak 266 koronát adott ki erre a célra. 1922-ben Melich János

értesült arról, hogy a párizsi Musée et Bibliothèque de la Guerre „a háborús kutatások központja akar lenni”, és az egész világ, így Magyarország háborús kiadványainak gyűjtésével is szándékozik foglalkozni. Belátta, hogy a francia intézmény lehetőségeivel a Széchényi Könyvtár nem kelhet versenyre, így a további költséges fejlesztésről lemondott,⁴⁴ és ezzel a gyűjtemény sorsa megpecsételődött.⁴⁵

A vele kapcsolatos anyagi gondok azonban korántsem oldódtak meg, hiszen 1918-ban még 1917-ből származó adósságot kellett volna visszafizetni, de mert erre nem állt pénz rendelkezésre, sőt az 1919-re előfizetett periodikumok ára még növelte az adósságot, ez évre lehetetlen helyzet alakult ki. Csak a legnagyobb szállítójának, az Argus de la Press svájci cégnek 27 000 svájci frankkal, majd egymillió koronával tartozott a könyvtár. Növelte a helyzet súlyosságát a magyar valuta folyamatos leértékelődése is. 1919-ben a gyarapítás rendelkezésére álló mintegy 20 000 korona a legszükségesebb kiadásokat sem fedezte, így tehetetlen volt az intézmény.⁴⁶ Az adósság súlya viszont Damoklesz kardjaként függött a feje fölött.

1920-tól az OSZK papírhulladék eladásával próbált némi pénzhez jutni, de ebből a visszatérítendő követeléshez képest csak jelentéktelen összeget tudott összegyűjteni.⁴⁷ 1920. május legelején elvi megállapodás született az Argus-céggel arra vonatkozóan, hogy a proletárdiktatúra-anyag főlőspéldányai-ból (címenként 2-2 példány) rendeznék az adósságot. Ennek nyomán sikerült a tartozást 472,80 svájci frankkal csökkenteni. A következő lépésben egy Amerikában történt eladásból 2500 svájci frankot szerzett a könyvtár. Később Párizsban, Brüsszelben és Kanadában is tudott duplumokat értékesíteni.⁴⁸ A befolyt valutát a Pénzügyminisztérium azonban lefoglalta, a könyvtár ezeket nem tudta adósságai csökkentésére fordítani. Az Argus-cég viszont türelmetlenkedett, túl magasnak ítélte a megvételre kiküldött kiadványok árát is. Amellett még félmillió korona készpénzben történő kifizetésére is igényt tartott.⁴⁹ Ekkor kapcsolódott be a tárgyalásokba Baranyai Zoltán,⁵⁰ akinek közreműködésével sikerült a késedelmi kamatok elengedését elérni, azzal a feltétellel, hogy a fennálló adósságot (ekkor 24 312,95 svájci frank)⁵¹ az OSZK kifizeti. Ezt a követelést a könyvtár csak a magyar állam segítségével tudta teljesíteni, a pénzügyminiszter engedélye alapján az Argus-cég megkapta az igényelt pénzt.⁵² Ezt követően azonban Vass József miniszter feltette Melichnek azt a kérdést, hogy e hatalmas összeg ellensúlyozása érdekében milyen bevételeket tudna az OSZK felmutatni.⁵³ A válaszevléből kiderül, hogy 1235 francia frankhoz és 472,80 svájci frankhoz sikerült újabban a könyvtárnak eladások révén hozzájutni. Utalt arra is, hogy egy 294,70 svájci frankot kitevő adósságot már ki is fizettek volna, ha a duplumok eladásából származó valutát nem kellett volna az államháztartásnak átutalni.⁵⁴ További eladásokra – ebben is Baranyai Zoltán segített – még lehet számítani. E jelentésben szólt arról is, hogy a gyűjtemény 12 világlapot (!), nagyszámú újságkivágatot, és 895 darab könyvet (történelem,

földrajz, orvostudomány (!), szépirodalom (!) stb. foglal magában. Melich János mentegetőzött is a könyvállomány összetételét illetően, amely elsősorban a Magyarországra és szövetségeseire vonatkozó műveket tartalmazza, de a többi része is mind a hivatalos használatra, mind a kutatás számára máshol fel nem lelhető művekből tevődik össze. Alapjában véve igaza is volt, hiszen sok valódi értéket is tartalmazott ez az állomány, amelynek léte a háborúban résztvevő ország szempontjából teljesen indokoltnak látszott. 1914-ben senki sem számolt azzal, hogy ez a gyilkos háború négy évig tart el. Amellett szinte minden közvetlenül érintett ország is hasonló kezdeményezésbe fogott.

A kisebb adósságok rendezésére a következő években kerülhetett sor.⁵⁵

Dezsényi Béla szerint a külföldi értékesítő akciók kevés sikerrel jártak. Okként a mindenütt jelentkező pénzhiányt, valamint az érdektelenséget jelezte meg. Arra nem mutatott rá, hogy a könyvtár keserves duplumértékesítési akcióiból szerzett pénze – a költségvetési rendszer következtében az állami költségvetésbe folyt be.⁵⁶

Jegyzetek

1. Holub József: *Az Országos Széchényi Könyvtár háborús gyűjteménye. = Magyar Könyvszemle*, 1915. 99–101. l. – L. e fejezet végén a háborús gyűjteményről szóló részt.
2. OSZKI 310/1919.
3. OSZKI 35/1919.
4. OSZKI 13/1920.
5. OSZKI 296/1920.
6. OSZKI 35/1919., 337/1919., 296/1920. és még folytathatnánk legalább 30–40 tétellel a listát.
7. OSZKI 228/1922.
8. OSZKI 496/1920. A 64 címből 45 német, 10 osztrák, 3 francia, 2 jugoszláv, 1-1 román, svéd, svájci és amerikai (USA) periodikum.
9. Egy szám és dátum nélküli jegyzékből 109 „felfüggesztet” folyóirat címről szerezhettünk tudomást. Ezek közül 21 ausztriai és 69 németországi, 5 olasz, 4 finn, 1-2 angol, francia, illetve holland eredetű.
10. OSZKI 70/1920. (Alexics György), 93/1920. (Munkácsi Bernát), 105/1921. (Oswald Loránd), 3/1922., 60/1922., 272/1921. (Sulyok Zoltán).
11. OSZKI 363/1920.
12. A Szerzeménykönyvből vett adatok.
13. OSZKI 132/1922., 409/1922. – Halmos pénzadományából többek között értékes magyar nyelvű egyházi műveket vettek meg, német nyelvű sakk-könyveket valamint zeneműveket. Ugyancsak adománya terhére szerzett meg a Könyvtár a Wachtel antikváriumból Erney, Mosonyi, Egressy Béni, Liszt Ferenc műveket és kéziratokat.
14. OSZKI 13/1921., 312/1921.
15. Szerzeménykönyv 1921: 233. tétel.
16. OSZKI 705/1921. nov. 29.
17. OSZKI 13/1921. Ugyanezen a számon Melich válasza.
18. *Koninklijke Bibliotheek Aanwinsten, 1921. II. Geschenken in Hongarije*. s'Gravenhage, 1921. 26. III. 1. = *Magyar Könyvszemle*, 1920–1921. 151. l. – sp – [Gulyás Pál] ismertetése a kiadvány-

ról és összeállítójáról, Antal Gézáról. A füzetben Antal a magyar tudományos intézetek által a hágai Királyi Könyvtárnak felajánlott műveket sorolja fel szakok szerint. A címeket hollandul is közli.

19. A vatikáni cseréről Dezsényi Béla is megemlékezik: *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969.* Bp., 1971. i. r. 91. l. (OSZKI 664/1920., 546/1920., 664/1920.)
20. OSZKI 329/1920.
21. OSZKI 330/1920.
22. Az Y. Wichmann és O. J. Tallgreen professzorokkal folytatott levelezést l. OSZKI 331/1920. jún. 19., dec. 11., 522/1920. okt. 18., nov. 20. sz. alatt.
23. OSZKI 76/1923. (A levél kelte 1922. dec. 10.)
24. Grósz Emil: *Egyetemi laboratóriumok és felszerelések, könyvcseré.* = *Budapesti Szemle,* 1922. 547. sz. 1–6. l.
25. A Külföldi Folyóiratokat és Könyveket Elosztó Bizottság, amelyet az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ elődjének lehet tekinteni, 1921. máj. 10-én alakult. Ügyvezető elnöke Cholnoky Jenő, előadója Gulyás Pál és Pasteiner Iván, titkára Neczpáli Justh Tibor.
26. Fejérpataknak a Bizottsággal folytatott levelezését l. OSZKI 316/1921. – A könyvtár a *Magyar Könyvszemle* 10 számát és kiadásában megjelent címjegyzékek II–V. kötetét ajánlotta fel cserére.
27. OSZKI 374/1921.
28. *Magyar Könyvszemle,* 1920–1921. Bp., 1923. A Vegyes közlemények (157–158. l.) egyik írásából megtudjuk, hogy 65 hazai könyvtár terjesztette elő ajánlatát 104 amerikai, 193 angol, 330 francia folyóíratra és 3 amerikai, 219 angol és 290 francia könyvre. Miután minderre csak 1750 dollár állt rendelkezésre, reménytelenné vált a helyzet.
29. Az emlékiratot l. OSZKI 295/1920. A tárgyalásokon kilenc könyvtár vezetője vett részt, az ő igényeiket is számba vették.
30. OSZKI 146/1921.
31. Az irattári számok felsorolásától – nagyságrendjük miatt – eltekintünk.
32. OSZKI 29/1920.
33. OSZKI 327/1922.
34. OSZKI 185/1922. – Czakó Elemér leirata VKM 41882. 1922. III. 6.. OSZKI 154/1922.
35. OSZKI 154/1922. ápr. 5.
36. OSZKI 443/1922. Minden erre vonatkozó irat itt található, kivéve Melich levelét, amely nincs meg az Irattárban. – Melich előzőleg a külföldi magyar vonatkozású dokumentumok beszerzéséhez kért pénzt. (L. a hungarikumok külföldi beszerzésével foglalkozó részt.)
37. VKM 118.920/1922. III a.
38. Szilády Áron irodalomtörténész, nyelvész, orientalista, rendkívüli felkészültséggel rendelkező református lelkész volt. Kiskunhalason őrzött gyűjteménye, amely a második világháború után az Akadémiai Könyvtárba került, számos török, arab és egyéb „balkáni” művet tartalmazott.
39. A család többet szeretett volna az anyagért kapni mint amennyit a könyvtár felajánlott, sőt később külföldön akarták a gyűjteményt értékesíteni. A sorozatos levélváltást l. OSZKI 343/1922. sz. alatt. Ide tartozik még az OSZKI 118/1923. sz. irat.
40. Dezsényi Béla szerint az OSZK 1922-ben háromszor 100 000 koronát kapott a nevezett forrásból. Az első kettőt bizonyítottan megkapta, a harmadik 100 000 koronára pedig csak 1923 januárjában adták be a kérést. = Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve,* 1967. Bp., 1969. 124–180. l. i. r. 160. l. – Hóman döntése: OSZKI 43/1923.
41. OSZKI 354/1922 – VKM 5229. sz. (eln. – OL K. szekció 726). MNM.
42. VKM 5229-1922. sz. (eln.) – OL 726/MNM VKM.
43. Ezeket ismerteti még: Dezsényi Béla: *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között.* = *Az Országos*

- Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1968–1969. Bp., 1971. i. r. 91–96. l. – Ferenczsné Wendelin Lúdia: *Az Országos Széchenyi Könyvtár ún. világháborús és proletárdiktatúra-gyűjteménye.* = *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 263–277. l.
44. Melich János felterjesztése a főigazgatóhoz. (OSZKI 65/1922.)
 45. Hogy mennyire, azt a következő évek fejleményei bizonyítják: az önálló osztályként működő gyűjtemény – különállóságát megtartva – átkerült a Nyomtatványi osztályra, majd dokumentumfajtánként beolvadt a megfelelő gyűjteményrészekbe. Az újságkivágatokat 1924-ben sikerült a Hadtörténeti Levéltárnak eladni.
 46. Ferenczsné i. m. 267. l. – Levelezés az Argus-céggel az adósság visszafizetéséről. OSZKI: 337/1919., 344/1921. stb.
 47. OSZKI 225/1922. 217/1920., 341/1922., 502/1922.
 48. OSZKI 475/1921 és 1922., 615/1921.
 49. OSZKI 556/1921., 682/1921. (500 000 korona).
 50. Baranyai Zoltán irodalomtörténész és jogi bíró ez időben Genfben követségi tanácsos volt, és a Nemzetek Szövetségében a magyar ügyek intézője, később az USA-ban egyetemi tanár.
 51. OSZKI 625/1921., 30/1922. A kamat 1921 márciusában már 3160,30 svájci frankra rúgott.
 52. OSZKI 99/1922. A könyvtár 1922 márciusában a miniszterhez fordult, kérve, hogy vállalja át az állam a svájci adósság rendezését.
 53. OSZKI 260/1922. VKM 49502/1922. III. B. márc. 3.
 54. OSZKI 269/1922.
 55. 1922 második felében már javult a pénzügyi helyzet. Július 25-én a VKM rendelete értelmében bármilyen valutáért történő könyvvásárlásra engedélyt kellett tőlük kérni, de később a főigazgató „indokolt” előterjesztésére már csak a jelentékenyebb valutáris beszerzésekhez kellett az előzetes hozzájárulást megszerezni. (OSZKI 357/1922. – VKM 8582 III. B.) – OSZKI 366/1922. Melich utolsó jelentése Fejérfataknak az adósságokról; csak egy jelentéktelen tartozásról tesz ebben említést. Ezt is sikerült hamarosan rendezni.
 56. Dezsényi, i. m. 96. l. (42. jegyzet.)

Országos Széchenyi Könyvtár

A gyarapítási tevékenység összegezése

Nem véletlen, hogy az előzőekben a gyűjtemény fejlesztéséről, a gyarapítás célzott területeinek egyes csoportjairól külön-külön szoltunk, mert az igen-csak korlátozott adatszolgáltatás más megoldást nem tett volna lehetővé, illetve a fejezet szerkezetét még jobban szétagolta volna. A teljesség kedvéért azonban bemutatjuk a számszerű adatokat is, megismételve egy-két már idézettet. A közölt adatok az éves jelentésekből vett számok, amelyek a tendenciák értékelésére esetleges hiányosságaik mellett is alkalmasak.

A *Nyomtatványi osztályba* beérkezett dokumentumok éves mennyisége – darabban kifejezve – a következő volt:¹

	<i>Köteles</i>		<i>Vétel</i>		<i>Ajándék</i>		<i>Csere</i>		<i>Hivatalos úton</i>		<i>Összesen</i>	
	Ny.	H+Pr.	Ny.	H+Pr.	Ny.	H+Pr.	Ny.	H+Pr.	Ny.	H+Pr.	Ny.	H+Pr.
1919:	11 321	—	367	7 260	751	2 448	—	27	—	1843	12 439	11 578
1920:	4 818	4553	1504	1 490	2118	4 917	2	60	—	23	8 412	11 043
1921:	3 953	109	1719	1 335	1479	1 217	14	647	—	—	7 165	3 308
1922:	5 116	153	1200	1 166	3827	2 031	12	1	3	—	10 158	3 351
Össz.:	25 208	4815	4790	11 251	8175	10 613	28	735	3	1866	38 204	29 280 ²

Az osztályra került *aprónyomtatványok* száma az alábbiak szerint alakult:

1919:	nincs adat
1920:	8 979 db
1921:	9 833 db
1922:	7 368 db
Összesen:	26 180 db

Megjegyzések:

- A Nyomtatványi osztályon nem lehet a könyveket, folyóiratokat, sorozatokat elkülöníteni egymástól.
- Az aprónyomtatványok száma, és a következőkben említésre kerülő két „különgyűjtemény” dokumentumainak egyesített száma nem fedi egymást, hiszen az utóbbiban nem csupán aprónyomtatványok találhatók.

A hírlaptári anyag gyarapodása számban és kötetben kifejezve:

	<i>Köteles</i>	<i>Vétel</i>	<i>Ajándék</i>	<i>Összesen</i>
1919:	23 861	13 098	2043	39 002
1920:	16 380	551	3626	20 557
1921:	32 172	8	21	32 201
1922:	36 716	96	206	27 018
	109 129	13 753	5896	118 778 szám + 124 köt.

Megjegyzések:

- Az egyetlen biztos számítási egység a szám. A statisztikák néhol feltüntetik azt is, hogy hány évfolyam hány számáról van szó. Ez azonban semmitmondó adat, hiszen lehet, hogy egy évfolyamból csak egyetlen szám van meg.
- A kötetszám fogalmán egybekötött könyvtári egységet kell érteni.

* * *

A közölt adatok különösebb magyarázatra nem szorulnak, az eddig elmondottakat mindenben igazolják.

Az első táblázatban található kettős oszlop a nyomtatványok (Ny.) és a proletár- (és háborús gyűjtemény) (Pr.) egymáshoz viszonyított arányát kívánja bemutatni, utóbbinak felfutását, majd hanyatlását érzékelteti. A kötelespéldányok számának egyértelmű csökkenése után minden területen emelkedés mutatkozik az utolsó két évben. A vételek csoportjában világosan látható a fokozatos visszaesés (az 1922-ben kapott többletösszegek jótékony hatása majd csak 1923-ban érvényesül.) A háborús- és proletár gyűjtemény 1919-es évéről nincs adat, így 1920-szal nem lehet összehasonlítani. A következő évek csökkenésére már utaltunk. A hírlaptári gyarapodás az 1920-as mélypont után a kötelespéldányok vonatkozásában növekvő, minden más területen fogyó tendenciát mutat.

* * *

Az eddigi fejezetek alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy ebben az időszakban a típusbeszerzések dominálnak: kötelespéldány-kiegészítés, határon túli magyar anyag, a proletárdiktatúrára vonatkozó dokumentumok stb. Ezek között vannak természetesen saját körükön belüli értékek, de a gyűjteményrészek elsősorban önmagukban véve jelentősek. Az egész „rendszer” az átfedések, duplumok jellemzik, a vételek – mint az ajándékok egy része is – a típusbeszerzéseket egészítik ki. (A fölőspéldányokat a könyvtár szerencsére félretette, és különböző területeken és módon hasznosította őket.)

A típusbeszerzésekre történt koncentrálással, gyűjtésük megindításával és erőteljes vitelével teljesen egyet lehet érteni. A gyarapítás súlypontjait jól, a jö-

vő követelményeit szem előtt tartva határozta meg a könyvtár vezetősége. Valóban ezek voltak azok a területek, ahol a „most vagy soha” elv érvényesült, hiszen a későbbi, visszamenőleges gyarapítási már nem lehetett olyan sikeres, mint az eseményekkel egy időben folytatott. Helyes volt az is, hogy az igen csekély anyagi lehetőséget nem egy-két „nagy” mű beszerzésére fordították – az említett kiemelt területek rovására.

* * *

Ha végiggondoljuk a négy év gyarapítási tevékenységének egészét, azon belül két alapvonalat látunk: a kezdetben passzív irányzat került szükségszerűen előtérbe, majd lassan erősödni kezdett az aktív beszerzésre való áttérés a feltétlenül fejlesztésre szoruló területeken.

1919-ben és 1920-ban – néhány vásárlástól eltekintve – (ezek mögött is felfedezhető néhol szubjektív szempontok érvényesülése), a könyvtár csak az említett kiemelt gyűjteményrészeket próbálta kiegészíteni. Nem egy bizonyos dokumentumot akart megszerezni, hanem az adott típusokba tartozó dokumentumok bármelyikét. Ennek érdekében tiszteletreméltó aktivitással dolgozott, minden forrást felkutatott, de hogy ezen belül egyedileg mit kapott, abban passzív szerepre volt kárhóztatva. Aktív cselekvési lehetősége a szervező munkán kívül sajnos, csak a tudatos leépítés, esetleg a reklamálások (l. a külföldi folyóiratokat) tekintetében volt.

Az ajándékok vonatkozásában – mind hazai, mind külföldi viszonylatban – a kiszolgáltatottság jellemezte befogadó szerepét. Nem utasíthatta vissza a számára teljesen felesleges dokumentumokat sem, hiszen ezzel sok esetben a különben jóakarátú adományozót sértette volna meg. Így olyan művek is bekerültek állományába, amelyek csak nehezítették az amúgy is gyenge lábon álló feldolgozást, és az egyébként is túlterhelt raktárak helyzetét. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ezen az úton ne jutott volna hozzá komoly értékekhez.

Kissé hasonló a helyzet a csere révén kapott anyag esetében. E területen nem az értékkel volt gond, hanem az esetlegesség lehetett aggasztó: meglesz-e a folytatása akár a kapcsolatnak, akár pedig egy sorozat vagy folyóirat megakadásának. Tehát azon a problémán felül, hogy önmagában véve egy-egy értékes mű beillik-e a gyűjteménybe, megtörténhetett, hogy esetleg töredékként került és maradt az állományban.

A gyarapítási tevékenységben kétségtelen félreecsúszást jelentett a háborús gyűjtemény túlzott fejlesztése – a könyvtár egyéb gyűjteményrészeinek kárára. Persze ezt az ítéletet könnyű kimondani utólag, mint amikor egy nemzet minden gondolata ezen tragikus esemény körül forgott, és amikor a külföldi könyvtárak jelentős részében is ez a tevékenység folyt.

Az előzőekben elmondottak ellenére be tudunk számolni egy-két kiemelkedő szerzeményről is. Az első helyen természetesen a már említett és méltott Todoroszku–Horváth-féle gyűjteményt kell kiemelni, amelynek jelentősé-

gét szinte nem is lehet eléggé hangsúlyozni. Az 1919 és 1921 közötti jelentésekben egyedi beszerzésekről egyáltalán nem esik szó. Az 1922-es viszont már említi Calepinus: *Dictionarium decem linguarum* 1588. évi lyoni kiadását, és az *Assertiones philosophiae* c. művet. (Nagyszombat, 1691.) Todoroszku Gyuláné jóvoltából bekerülhetett az állományba a *Magyarazattia az Evangeliumoknak* c., Bártfán 1608-ban megjelent nyomtatvány. Bár a sort továbbra is csak különgyűteményi dokumentumokkal folytathatjuk, megemlítjük Liszt Ferenc két, és Sainte-Beuve három levelét, Rakodczay Pál színház történeti szempontból igen becses hagyatékát, valamint Dohnányi Ernő egy zenekari vezérkönyvét.³ Utóbbi kettő ajándékként jutott az intézmény birtokába.⁴ A Múzeumbárátok Egyesületének örök letéteként Kossuth Lajos Zelk Saroltához intézett 26 levelét iktathatta állományába.⁵

Itt említjük meg, hogy ideiglenes letétként az OSZK-ba került 1920-ban a felosztott Magyarországi Symbolikus Nagypáholy, és a budapesti Galilei Szabadkőműves Páholy anyaga.⁶ 1921-ben vette át az intézmény Széchenyi István nagycenki könyvtárának 52 ládányi gyűjteményét, amelyet a család az osztrák határ kijelölésének bizonytalansága miatt menekített a fővárosba.⁷ Az OSZK mindhárom gyűjteményt szerette volna beiktatni saját állományába, de ezek később máshova kerültek.

* * *

A gyarapítási folyamat mögött emberek állnak. Melich János igazgató jó szervezőnek bizonyult, kapcsolatokat teremtett, a meglevőket felhasználta, és ezt tették vezető munkatársai is. Ez azonban önmagában még nem lett volna elég. A tisztviselők – akiknek létszáma ekkor 20–24 fő között mozgott – teljes erejüket beleadták e munkába, de minden kezdeményezés mögött feltűnik a társadalom, sőt a hatóságok segítőkészsége is; e nehéz történelmi helyzetben a nemzeti könyvtár fontosságának felismerése, tevőleges támogatásának kötelezettsége.

A könyvtár vezetőit és tisztviselőit dicséri az a tény is, hogy minden helyzetben hivatásukat teljesítették, politikai érzelmeiket félretéve láttak hozzá például a proletárgyűjtemény létrehozásához – az annyiszor leírt elv – a jövőbeni kutatás lehetővé tétele érdekében. Ugyanezt a könyvtárosi semlegességet bizonyítja a szovjet műveknek akár a hatóságok révén, akár más módon történő beszerzésére és megtartására irányuló törekvés.

Jegyzetek

1. Ny. = nyomtatványok, H. = hírlapok, Pr. = Proletár (és kisebb részben: háborús gyűjtemény.) A „Hivatalos úton” kategória jelentésére nincs magyarázat.
2. A számok az évi jelentések összesítő adataihoz képest csekély eltérést mutatnak, ui. az „áttétel” (nyilván az egyik állományrészből a másikba) a mi kimutatásunkban nem szerepel. Ez ebben az időszakban 144 darabbal „növeli” a beszerzések számát.
3. *Jelentés ... 1913–1923.* 59. l.
4. *Jelentés ... 1922.* = *Magyar Könyvszemle*, 1923. 141. l.
5. OSZKI 16/1920.
6. OSZKI 321/1920., 576/1920., 632/1920.
7. A Széchenyi-családdal folytatott levelezést l. OSZKI 1/1921.

Gyarapítási ügymenet és feldolgozás

A gyarapítási területek ismertetése után természetes volna, ha most a gyarapítási és ehhez kapcsolva a feldolgozási ügymenetről is képet tudnánk adni. Sajnos, erre vonatkozólag alig van adatunk.

Már a költségvetést, a gazdasági lehetőségeket taglaló fejezet is az elképzelések bemutatásával kezdődött, és most sem történhet ez másként. Főleg, ha bizonyítani akarjuk, hogy a könyvtár vezetőinek voltak korszerűsítési elképzelései, de megvalósításukhoz a feltételek hiányoztak, vagy csupán részlegesen teremthettek meg.

Melich János 1918 legelején összeállított tervezetében¹ alapvető kívánságnak tekintette, hogy a Nyomtatványi osztály legértékesebb részeinek, az ősnymtatványoknak, a kiemelt könyveknek (amelyekhez a 16–17. századi aprónymtatványok is hozzátartoznak), a magyar írók editio princepsének *szakértő* [kiemelés a szerzőtől] gondozója legyen. Ezt a vezető helyet Madarassy Lászlónak, e terület kiváló kutatójának szánta azért, hogy az aprónymtatványokat, az RMK II. katalogizálatlan, és az RMK III. kiemelendő részét feldolgozza. (A kiváló tudós 1919-ben már kivált a Könyvtár kötelékéből.)

Ezenkívül még felsorolta Melich azokat a munkákat, amelyek elvégzésére égető szüksége volna, de amelyek az osztály erejét meghaladják. Köztük találjuk a cédulakatalógus revízióját, az egyházi sematizmusok katalogizálását, a kötelespéldány-törvény életbelépése (1897) óta felhalmozott, negyedévenként összegyűjtött, továbbá az 1711 után megjelent, évek szerint rendezett aprónymtatványok leltározását és részbeni feldolgozását, a katalogizálási rendszer olyan revízióját, hogy a meglevő szakkatalógus mellett két cédulakatalógus vagy vezérszó-katalógus is legyen. Az egyik bibliográfiai pontosságú leírásokat tartalmazna és csak hivatali használatra szolgálna, a másik kis lapokra írva, kartotékrendszer szerint készült cédulakatalógus lenne, és a közönség számára állna rendelkezésre. A szakkatalógusok közül 21 átirásra szorulna, de az érvényben levő osztályozórendszert is át kellene alakítani, a kartotékrendszerre is jó lenne áttérni. A többespéldányokról katalógust szükséges összeállítani és kinyomtatni, hogy a könyvtárak a duplumokat csere vagy átengedés útján igényelhessék, megkaphassák. Sürgős volna a könyvtár általános revíziójának elvégzése is, azért, hogy az elkallódott műveket részint a többespéldányokból, részint vásárlás révén pótolni lehessen.

tisztviselőinek és a berendeltéknek munkásságáról

Sor- szám	N É V	Állás	Munkakör	1919/20. évben végzett munkák	1920/21. évben teljesítendő feladatok	Megjegyzés.
16	dr. Kúndla, Gyula + dr. Székely, János +	registor	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	
17	dr. Rónyai, István	registor	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	
18	dr. Rónyai, István +	registor	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	Árnyékolóanyagok készítése munkákra való készítésükkel v- rel...	

S. kép

A Nyomtatványi osztály és a Hírlaptár fiatal tisztviselőinek munkaköre és munkabeosztása

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy Melich tisztában volt a tennivalókkal, amelyek segítségével a belső rendet némileg megszilárdította, a könyvtárhasználatot korszerűsítette és mindezekkel a kutatók és persze a könyvtárosok munkáját is segítette volna. Bizonyos előrelépésre a következő fejezetben vázolt ún. „átszervezési munkák” révén szerencsére sor kerülhetett.

A kinyomtatott jelentések a gyarapítási ügymenetről és a feldolgozási tevékenységről egyetlen szót sem szólnak. Emiatt a számbavételhez az a két táblázat a kizárólagos kapaszkodónk, amely egyrészt 1920/1921-re, másrészt 1922-re vonatkozóan közli a könyvtár dolgozóinak nevét, rangját, és röviden számot ad munkakörükről is. Ezek voltaképpen embrionális állapotban levő beszámolók és tervek.²

E jegyzékek alapján tudjuk rekonstruálni az osztályok feladatait, másrészt pedig számba venni a munkákat végző személyzet tagjait, s igen röviden meghatározott teljesítményeikből, terveikből eljuthatunk egy-egy szervezeti egység részfeladatainak számbavételéhez is. Számok sehol sincsenek feltüntetve, kizárólag a tevékenységi terület pár szavas említésére futotta.

A Nyomtatványtár feladatainak egészéből azokat a tennivalókat emeljük ki, amelyek a mai értelemben vett gyarapításhoz és feldolgozáshoz tartoznak.

Ide első helyen a kötelezpéldányok átvételét, hiányaik megállapítását, reklamálását, a nyomdakönyv vezetését, és a beérkezett dokumentumok naplózását (állományba vételét) soroljuk be. Természetesen kapcsolódott a területhez a kiviteli engedélyek felülbírálása (l. a hatósági feladatokat ismertető fejezetet), sőt a kurrens nemzeti bibliográfia számára történt adatgyűjtés is.

A könyvtárvételek, kisebb vásárlások, ajándékok, cserék elvi és gyakorlati részének intézése is az osztály feladatai közé tartozott, ehhez az elvi határozatok, a rendelések („lerendelések”) is társultak, továbbá az állományba vétel, a naplózás folyamata is. Ha talán nem is rendszeresen, de a hazai könyvjegyzékeket szintén átnézték.

A következő, immár feldolgozás jellegű körbe a beérkezett művek cédulázása, a cédulázott anyag katalogizálása, a dokumentumoknak a raktári szakokba való besorolása, a feldolgozott anyag céduláinak beosztása kerülhet be.

Itt kell szólni arról, hogy a „cédulázás” kifejezés számtalanszor fellelhető a legkülönbözőbb dokumentumokban, de az, hogy ez a kifejezés pontosan mit takar, sehol sincs meghatározva. Így csak következtetni lehet arra, hogy ez a munkafázis a végleges feldolgozást, a katalogizálást megelőző ideiglenes számbavételt jelentette, illetve időszaki kiadványok esetén az adott évfolyam megindulásának, majd teljesés válásának tényét jelezte. De „céduláztak” a nemzeti bibliográfia részére számba vett műveket is. A cédulákból olyan segédletek épültek ki, amelyek – jellegük szerint – valamilyen rendbe besorolva a beérkezett dokumentumokat pl. a címleírásig, adatváltozásokig, vagy egy jegyzék elkészültéig regisztrálták. A jelentésekben többször találkozunk a teljesítmény: cédulázott X művet és katalogizált (rávezetett) Y művet (kötetet, évfolyamot), tehát más-más anyagot, kifejezésével.

Külön munkaként tartották nyilván a háborús- és proletárgyűjtemény fejlesztését és rendezését, illetve az ezzel összefüggő minden tevékenységet. (Ekkor a rendezés folyamata a feldolgozástól elválaszthatatlan volt, ezért gyakran találkozunk ezzel a meghatározással.) Vezeték ezek külön-külön naplóit, áttekinthető sorrendbe rakták a külföldi eladásra vagy cserére szánt fölőspéldányait.

A Nyomtatványtárhoz tartozott a leendő önálló térképgyűjtemény és a zenei részleg rendezési és feldolgozási munkáinak végzése is. Nem esik szó róla, de akkor vált világossá az aprónyomtatványok speciális mivolta. Utóbb ezekből szintén önálló szervezeti egység fejlődött ki.

A Hírlaptár ekkor különálló osztályként működött de – mint látni fogjuk – még korántsem nyerte el későbbi függetlenségét.

* * *

A kissé kusza munkaterületek esetlegesen hiányos felsorolása után a kérdések egész sora merül fel: hányan vettek részt e munkákban (és itt ne feledkezzünk meg az olvasószolgálat és a raktár ide tartozásáról), kik voltak ők, és milyen számszerű eredmények igazolják munkájukat?

Kielégítő válaszokat ezekre a kérdésekre nem lehet adni, de az alaphelyzetet talán sikerül felvázolni.

A Nyomtatványi osztályban az ismertetett években Havrán Dániel volt az osztályigazgató, vezetése alatt Fitos Vilmos igazgatóőr „a kötelespéldányok átvételére berendezett könyv [könyvtári?]”³ osztály” vezetőjeként dolgozott. A ki-nevezett tisztviselők sorában Sikabonyi Antal, Rédeyné Hoffmann Mária öröket, (a még 1920-ban elhunyt fiatal) Mátyik Pál, Pánity Vukoszava, Némethné Sebestyén Irén segédöröket és Bartoniek Emma fizetéstelen segédőrt találjuk. A Nyomtatványi osztály több-kevesebb gyakorlattal rendelkező munkatársai tehát összesen heten voltak. Mellettük négy berendelt középiskolai tanár: Garda Samu, Grexa Gyula, Kádár Jolán (később: Pukánszky Béláné), Parádi Lászlóné és négy berendelt tanító segített a munkák elvégzésében. Utóbbiak között találjuk Eperjesy Jánost, akit mint a katalógusbeosztó és gondozó ideális megtestesítőjét emlegettek és tiszteltek hosszú pályafutása után évtizedekkel is a feldolgozásban résztvevő utódok. A „segédszemélyzet”, amely összetételében állandóan változott, négy egyetemet végzett, és négy – általában csak segédmunkákra, illetve olvasótermi inspekcióra alkalmas (!) – tanítóból állt.

Az alaphelyzet 1922-re sem változott, Grexa Gyula és Kádár Jolán közben megkapta kinevezését, s bekerült a törzsgárdába Lavotta Rezső is. Némethné Sebestyén Irén viszont 1922-ben kivált a könyvtár kötelékéből. Az érdemi munkát végzők száma ekkor kilencre emelkedett, de közülük ketten a térképekkel, illetve a zeneművek rendezésével, tehát speciális feladatokkal foglalkoztak.⁴

Ha számba vesszük a Nyomtatványtár feladatait, ez a személyzeti létszám rendkívül csekélynek, és összetételében aggasztó színvonalúnak látszik. Hogyan tudott ez az osztály fennmaradni, hogyan volt képes legfontosabb teendőit ellátni?

Havrán Dániel, aki 1920-ban Kereszty István leváltása után Bajza József augusztusi visszatértéig a Hírlaptárat is vezette, kezdetben még részt vett a napi feladatok ellátásában, de később már csak az osztály tevékenységének, illetve a már említett átszervezési munkák irányításának feladatát tudta vállalni. Az osztály legstabilabb magját a kötelespéldány-részleg alkotta, ahol a könyvkiviteli és a kurrens nemzeti bibliográfiai munkák is folytak. Fitos Vilmos mellett 1922-ben Grexa Gyula tartozott ide, és más munkái mellett Kádár Jolán is.

A többiek, elsősorban Sikabonyi Antal, intézték a könyvtárvásárlásokkal és kisebb vételekkel kapcsolatos tennivalókat, a rendeléseket és a „lerendéseket”, reklamálásokat, az ún. naplózást (állományba vételt) – a kötelespéldányokat kivéve – a cédulázást, katalogizálást, a katalóguscédulák beosztását és a feladatok felsorolásában jelzett munkákat. Némi könnyebbséget jelentett 1922-ben, hogy az olvasótermi felügyelet egészét, és a könyvkötézési tevékenység technikai részét a berendelt alkalmazottakra hagyták.

Tiszta munkakörök – egy-két speciális beosztást kivéve – nem voltak, mindenki mindennel foglalkozott.

Csak példaként emeljük ki két nevet a tisztviselők sorából, hogy munkásságuk ismertetése révén állításunkat alátámasszuk. Sikabonyi Antal, aki kezdetben 1711 előtti könyveket katalogizált, később vásárlási ügyeket intézett, felvidéki hungarikumokat gyűjtött, hazai könyvjegyzékeket nézett át, cédulázott, cédulákat osztott be a katalógusokba, részt vett a könyvkölcsönzések intézésében – hogy csak a fontosabb munkáit soroljuk fel. – Kádár Jolán a folyóiratok kötelespéldányait dolgozta fel, egy részüket állományba vette, cédulákat besorolta a katalógusba, könyvkiviteli ügyeket intézett, reklamálta a be nem érkezett külföldi folyóiratokat, foglalkozott az utóbbiak megrendelésének könyvtárközi egyeztetésével, közben részt vett a kurrens nemzeti bibliográfia anyagának gyűjtésében (cédulázás, cédulák beosztása) is.

A háborús gyűjtemény felett szinte mindenki bábáskodott.

Az igen szerény személyzeti ellátottságú Hírlaptárban időszakunkban az osztályigazgató mellett két altisztviselő, két „berendelt” munkatárs, és talán két altiszt dolgozott. Borzsák István és Goriupp Alisz végezték a könyvtári teendők túlnyomó részét, amelyek a feldolgozásra, az olvasószolgálat ellátására, valamint a raktári tennivalókra szorítkoztak. Munkabeosztásról itt sem eshetett szó. A következőkben bemutatandó napi munkák mellett csupán a 18. századi hírlapok feldolgozása történhetett meg – Goriupp Alisz szorgalmának köszönhetően.

A nyomtatványtári és a hírlaptári feldolgozás ebben az időszakban még erősen kapcsolódott egymáshoz. Mindez természetesen az alaphelyzetből – a hírlapok és a folyóiratok más-más osztályon való elhelyezéséből adódott.⁵

A *külföldi lapok* (hírlapok és folyóiratok) csoportjában az ugyanazon szállítónál megrendelt anyag átvétele, számláinak ellenőrzése már a háború idején annyira bonyolult volt és oly sok munkatöbbséggel járt, hogy 1917-ben ezt az anyagot a Nyomtatványi osztály átadta a Hírlaptárnak, azzal az utasítással, hogy az év végén a teljes évfolyamokat küldje neki vissza cédulázásra.

Joggal állapította meg 1922 közepén Borzsák István, hogy „Folyóirattár tulajdonképpen nincs, mert az oda sorozott s ott ideiglenesen kezelt lapok a nyomtatványi osztályban nyernek végleges elhelyezést”.⁶ (Arra nincs egyértelmű adat, hogy az előbb említett külföldi folyóiratokat melyik raktárban helyezték el.) A Hírlap- és folyóirattár gyakran használt elnevezése tehát csak egy vágyálom kifejezése volt.

Rátérve a feldolgozás labilis munkaterületére a következőket állapíthatjuk meg:

A magyar folyóiratokat minden tekintetben a Nyomtatványi osztály dolgozta fel, és elhelyezésük is náluk történt meg. A kötelespéldányból érkezett hírlapanyag a Hírlaptárba ment át, és az ottani raktárba került be.

Borzsák István 1922. évi egyéni beszámolójából derül fény a feldolgozás munkamozzanataira: 23 737 kötelespéldányt vett át, ezeket átnézte, cédulákra vezette, új cédulákat írt, a bibliográfiai adatokat ellenőrizte, a hiányok miatt reklamált stb.⁷ A cédulázás (rávezetés) és a naplóba való beírás egy időben történt meg, mégpedig az évfolyam első száma alapján.

Már itt említenünk kell azt a régi eljárási módot, amely szerint csak a *teljes* évfolyamokat köthethették be, a csonkák ideiglenes cédulát kaptak, maga az anyag pedig kiegészítésre várva a raktár padlóján kupacokba állítva porosodott és rongálódott, akár évtizedekig.⁸

A teljes évfolyamok lényegében bekötésre kerülhettek volna, de mivel katalogizálni csak *bekötött* évfolyamokat lehetett, ugyanakkor a kötetési lehetőségek már a múlt század végétől kisebbek voltak a kötetésre váró hírlapok számánál, egyre nagyobb mértékben jutottak arra a sorsra, mint csonka társaik. Együtt kerültek romló állapotba a hozzáférhetetlen „épitményekben.”

Mind szűkebbé vált tehát a végleges számbavételre (teljesség, bekötés, feldolgozás) kerülő hírlapok köre. 1921-ben Melich János és Bajza József döntése nyomán a teljes, de kötetlen évfolyamok is katalogizálásra kerülhettek, de „csupasz” mivoltukban az olvasók kezébe nem juthattak el. Ezek is helyzetük javulását várták.

A korszakról szólván tehát ezt a részt szomorú képpel kell zárunk, de azzal „vigasztalódhatunk”, hogy 1923-ban megindult az ún. tékázás, amely a pillanatnyi állapoton javított ugyan, de az állomány pusztulását tovább fokozta.

E fejezet elején már utaltunk arra, hogy a feldolgozásról egyetlen szó sem esik a kinyomtatott jelentésekben. A szerző cédulái között akadt azonban egy régebbi gyűjtésből származó, forrásmegjelölés nélküli feljegyzés, amely szerint 1918-ban a Nyomtatványi osztályon 3455 művet osztályoztak és ezekről 4383 cédulát írtak. A következő év teljesítménye hasonló szinten mozgott. 1921-ről és 1922-ről a forrásként szolgáló ismeretlen dokumentum semmiféle számot nem közöl. Záróévünk második feléből azonban rendelkezésünkre áll egy új, nyomtatott úrlapon vezetett kimutatás a 3. negyedévben feldolgozott (állományba vett?) kötelespéldányokról, egy hasonló pedig az osztályozás, ill. cédulaírás adatairól.

Kereszty István

oszt.-ig. a Könyvtárban

1922

Januárban hadi gyűjteményünk díj-
kamat + endorsta és 18 országból való
anyagból 477 művet állított össze. Ké-
talogist

h/j

Kinnelátás

az 1922. január hónapban
végzett munkáról.

1. a köteles példányok
átvitelére, beiktatására
és állományban a köteles pél-
dányok körüli munkák
végzése.
2. a könyvtári társaság
munkájának.

nyel. 922. febr. 7.

h/j F. F. S. Vilmos

Kiadás: 1922. január
a folyóiratok kötetek példányainak
keresése (212 szám)

a cédulakatalógus nyitására
(9 cédula)

Reklamáció nyomdákra
(12 db)

Reklamáció-tervezésnek (1 db)

Írókhoz nyomdákra (9 db)

Nemzet bibliográfia (222 cédula)

Geográfia 610 cédula

Selbstis

az 1922. január havi munkajelentés.

1. az. Részlet azaz Könyvtár,	}	pontozottan
2. Részlet		
3. Könyvtári anyag		
4. Tudományok és Könyvtár		
5. a Könyvtári és
folyóiratok körüli		

Budapest. 1922. Feb. 7.

Előzetes
Könyvtári és
Könyvtári és

9. kép

Néhány egyéni havi munkajelentés,
a vezető tisztviselőknél Melich kézjegyével, illetve megjegyzésével

Jelentés

a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára állapoláról az 1922.
év harmadik negyedében.

I.

A nyomtatványi osztály anyaga az elmúlt negyedévben köteles példányokban
795 db nyomtatvánnyal, ajándék útján 203 db, vétel útján 253 db, áttétel
útján 17 db, csere útján — db, összesen 1268 db nyomtatvánnyal gyara-
podott. Ezenfelül köteles példány címén beérkezett: — db alapszabály, 1050 db
falragasz, — db gyászjelentés, 5 db hivatalos irat, 121 db műsor,
— db perirat, 223 db színtap, — db zárszámadás, 341 db
különféle, összesen 1740 db apró nyomtatvány.

Ajándékaikkal a nyomtatványi osztály anyagát a következők gyarapították:

I. az A) mellékletel.

A vásárolt könyvek közt könyvészeti szempontból említésre méltóbb szerzemény e
negyedévben — db volt; ezek:

Vásárlásra 19380.55 k-t, 2410 ⁶⁰frk-t, — svéd koronát, — shil-
linget, — frankot — fordítottunk.

A könyvtár helyiségében az elmúlt negyedévben 3722 egyén 12463 db nyom-
tatványt használt, kölcsön útján pedig 534 egyén 852 db nyomtatványt vitt ki
házi használatra.

Az elmúlt negyedévben 1293 művel osztályoztunk s ezekről 1379 cédulát
készítettünk. Kölésre 262 művel 296 kötetben küldtünk.

A köteles példányok átvételére berendezett helyiségbe 262 db csomag érkezett;
ugyaninnen 99 reklamációt és 139 levelet expedáltunk.

Az 1897. XLI. t.c. intézkedései ellen vétő nyomdatulajdonosokkal szemben peres el-
járást — esetben indítottunk.

10. kép

1922 második felétől nyomtatott űrlapokon, negyedévenként került sor
a Nyomtatványi osztály munkájának számszerű kimutatására

Kimutatás

az 19. negyedében feldolgozott köteles nyomda-
termékekről.

I. Beiktatott csomag	262 drb
II. Reklamáció	99 "
III. Levél	139 "
IV. Benaplózott mű	79.5 "
V. Feljelentés	— "
VI. Vegyes kisebb nyomtatvány:	
1. alapirányelv	drb
2. fulragasz	1050 "
3. gyűjtemény-jelentés	"
4. hivatalos irat	5 "
5. műsor	121 "
6. perirat	— "
7. színlap	223 "
8. számadat	"
.....	"
.....	"
.....	"
különféle	341 "
	összesen 1740 "

Budapest, 19.2.2. október hó 1-n.

7.

11. kép

Külön összesítés a kötelespéldányok feldolgozásáról (állományba vételéről?)

A hírlaptári adatok is semmitmondóak: 1919-ben átnézték 991 évfolyam 50 234 számát, céduláztak 679 évfolyamot (köztük 74 új lapot), 1920-ban 398 évfolyam 9867 számát nézték át, céduláztak 786 hírlapot (ebből 11 új megjelenésűt), a következő két évről viszont nincsen feldolgozási adatunk.

„A Kézirattár tisztviselői a folyamatos munkát végezték”; ez a mondat áll a feljegyzésben – idézőjelbe téve. Többet nem is tehettek. Kereszty József, illetve az őt 1920-ban felváltó Holub József osztályigazgató, majd Bajza József mellett csak Rédey Tivadar őr dolgozott érdemi munkatársként. Hoffmann Mária később került ide, de csak fél munkaidőben. Még talán két berendelt tanár volt segítségükre.

A Levéltár kivételes helyzetben volt; Bártfai Szabó László osztályigazgató mellett Sulica Szilárd igazgatóőr (1920 közepéig), Jakubovich Emil igazgatóőr, Zsinka Ferenc segédőr, és Tóth László fizetéstelen segédőr végeztek feldolgozó munkát. (Középkori dokumentumok regisztrálása, török nyelvű oklevelek feldolgozása). Ebben a tevékenységben Tóth László és három berendelt tudós is segítette őket.

Rendkívül nehéz lenne a nyomtatványtári (és a hírlaptári) gyarapító és feldolgozó tevékenységet igazságosan értékelni. E munkák ellátói a hazai és a külföldi hungarikumok beszerzéséért mindent elkövettek – igaz, erős vezetői segédlettel és több-kevesebb késéssel, vitatható színvonalon –, sőt az állományba vételig és a hiányok reklamálásáig is eljutottak, a feldolgozást azonban már nem vették komolyan. A feldolgozó munkát Goriupp Alisz jellemezte Dezsényi Bélának írt későbbi levelében.⁹ Emlékezete szerint a szerzői név egységesítésére, névkiegészítésre, a segédkönyvek használatára nem kerítettek sort, így az eredmény sem lehetett kielégítő, a színvonal gyengének minősíthető.

Ám azt sem felejtethjük el, hogy rossz körülmények között, ide-oda kapkodva, „tűzoltással” végezték – napi három órában – feladataikat, ilyen reménytelen helyzetben talán csökkent felelősségérzettel is. Képzettségük, gyakorlatuk, elkötelezettségük hiányát nem vethetjük szemükre, hiszen a súlyos megélhetési gondokkal küzdő tisztviselők túlnyomó többsége az egyetemi oktatói karba igyekezett, és erejét a tudományos munkára koncentrált. A „berendeltek” pedig – tisztelet a kivételnek – csak átmeneti megoldásnak tekintették ittlétüket.

Összegezve az előző nagy fejezetben és ebben a részben elmondottakat, azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, amit Melich János is tudott, és amit sok évtizeddel később Wix Györgynétől, Gyarapítási osztályunk volt kitűnő vezetőjétől is hallottunk: nincs fontosabb dolga a könyvtárnak, mint a dokumentumok idejében történő megszerzése, mert ha ezt elmulasztja, a jövőbeni megvásárlásukra ha lesz is lehetősége, az esetleges sikerért – már csak az utánjárás miatt is – aránytalanul nagyobb árat kell fizetnie.¹⁰ (A hiányok pótlása ma már természetesen másolatok beszerzésével is megtörténhet.) A feltárássra később is sor kerülhet, az elmaradást mindig lehet pótolni.

Jegyzetek

1. OSZKI 14/1918. – Az osztályozórendszer átalakítását Melich János a 27/1918. sz. alatt előterjesztésében vetette fel, nyilván a müncheni szakrendszer csődjét látva. Ez azonban hely-, idő és munkamegtakarítást eredményezne, de megvalósításához papír és több pénz kellene – állapította meg.
A szakkatalógus a müncheni rendszer szerint egy-egy tudományág kiadványait csoportonként tárta fel, az állományi raktári elhelyezésének is megfelelően.
2. OSZKI 343/1920. és 73/1923. Ezek mellett néhány személyi jelentés is található. Fellelhetők még az Irattárban egyéni havi jelentések is, de hiányosan, ezekből nem lehet egy évre szóló egészet összehozni.
3. A szűk rubrikában ezt a szót nem lehet jól elolvasni.
4. A térképeket Garda Samu, a zeneművek állományát pedig Lavotta Rezső rakta rendbe és dolgozta fel. – Lavotta Rezső: *A Széchenyi Könyvtár zenei anyagának új beosztása. = Magyar Könyvszemle*, 1922. 59–63. l.
5. Goriupp Alisz: *A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félévszázadában, 1884–1934*. Bp., 1934. 23 l. (A címet az magyarázza, hogy a tanulmány megjelentetésekor a Hírlaptár az OSZK-ról leválasztva önálló múzeumi osztályként működött.) A visszaemlékezés a feldolgozással csak a hírlapok és folyóiratok állományának egyesítésével összefüggésben, ezért érintőlegesen foglalkozik. – Dezsényi Béla: *Az Országos Széchenyi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé.) = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1957*. Bp., 1959. 84–107. l. A hírlaptári feldolgozásról szinte semmit sem említ.
6. OSZKI 274/1922.
7. Melléklet a 73/1923. sz. kimutatáshoz. L. a 3. sz. jegyzetét.
8. L. az 5. sz. jegyzetet.
9. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchenyi Könyvtárban a Horthy-korszak elején. = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1967*. Bp., 1969. i. r. 135. l. – A dátum nélküli levéltőredék Haraszthy anyagában volt meg. Több minden arra mutat, hogy a hatvanas évek első felében Dezsényi Béla kérdéseire ad Goriupp Alisz választ, néhol a visszaemlékezés bizonytalanságát jelző megfogalmazással.
Az alapvető könyvtári munkafolyamatok elhanyagolása már régi problémája lehetett a feldolgozó tevékenységnek. Melich Jánosnak 1921 végén a könyvtár alkalmazottjaihoz intézett leveléből kiderül, hogy számos régebbi könyvből hiányoznak a tulajdonbélyegzők, sőt a szakbeosztás jelölése is. (OSZKI 646/1921.)
10. Ezt a kérdéskört elemzi Wix Györgyné: *Az állományi teljességre törekvés lehetőségei és korlátai (A patriotikagyűjtés hiányainak retrospektív pótlása.) = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1980*. Bp., 1982. 175–203. l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Átszervezés

A költségvetésről szóló fejezetben már utaltunk arra a rendkívüli segílyre, amely az ún. átszervezési munkálatokra 115 000, az állományrevízióra 25 000 korona felhasználását tette lehetővé.

Amikor Fejérpataky főigazgató ennek jóváhagyásáról értesítette az OSZK-t, örömeinek adott kifejezést: „a Múzeumban oly széleskörű munkálatok indulnak meg, a melyeknek eredményeként nagyértékű kultúrélet várható. A tisztviselők tudományos tevékenysége, a kiállított tárgyak, a publikációk, az előadások hozzá fognak járulni az ország jövőjének előkészítésében.”¹

Ezek a szép mondatok némi irrealitást tükröznek, különösen ha a könyvtár akkori helyzetére gondolunk. Szerencsére Melich és munkatársai a realitás alapján fogalmazták meg az összeg felhasználására szóló elképzeléseiket, és azokat a feladatokat helyezték előtérbe, amelyek kevésbé látványosak, de a kutatás előfeltételein hivatottak javítani.²

Melich előterjesztésében lényegében nem tért el az 1918 legelején megfogalmazott feladatok felsorolásától, azokon az új kívánalmaknak megfelelően módosított:

A megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva át kell alakítani a Nyomtatványi osztály katalógusai közül többet: a Turcica, a H.rel., Math.a., Math.p., Pol. g., Oec stb. szakokat. A Turcica szakban eddig helyet foglalt valamennyi mű, amely a balkáni államokat történelmi, jogi, etnográfiai szempontból tárgyalja, ezért ez a szak teljes átrendezésre szorul – emelte ki Melich.

A Hírlaptár Hírlap- és folyóirattárrá való átszervezését említette a második helyen, azzal a kiegészítéssel, hogy e munka során az 1848/1949-es gyűjtemény néhány leveles nyomtatványát egybe kell vetni a Levéltári osztály megfelelő állományrészével az átfedések kiküszöbölése érdekében, és ezután a két gyűjteményt egyesítéék.

Ugyancsak egy alosztályba kellene összehozni a hazai proletárdiktatúra több osztályon őrzött anyagát, továbbá egységes gyűjteményben lenne szükséges összevonni a háborús gyűjtemény szintén szétszórta tárolt dokumentumait.

A kéziratári átszervező munkák során „a magyar nyelv szempontjából nyelvemlékszerű anyagot” kívánta a Levéltárból a Kézirattárba áttenni.

Ezekre a munkákra – személyi kiadásként – 71 000 koronát szándékozott költeni. Dologi kiadásokra 44 000-et igényelt, részben kötetési célra (háborús dokumentumok és a proletárdiktatúra anyaga), papírt a háborús gyűjtemény cikk-kivágatainak felragasztására, továbbá egyes veszélyeztetett dokumentumok táblák közé való helyezésére stb.

Az átszervezési munkálatok 1920. június közepén a Hírlaptárban kezdődtek el önkéntes jelentkezőkkel, munkaidőn kívül végzett, így természetesen megfizetett tevékenységként. Ezekről az első jelentés az év közepére készült el.³ Addigra megtörtént az 1948/1849-es hírlapgyűjtemény feldolgozása, a 297 kötetből és 1107 számból álló csoportot Goriupp Alisz hozta rendbe.

Sor került a Festetich-palotában elhelyezett hírlapok rendezésére is, hat tisztviselő és több altiszt közreműködésével.

Elvégezték néhány addig számba nem vett hírlapcsoport – köztük a Proletármúzeum gyűjteményének – feldolgozását. 1919 anyagát dokumentumfajták szerint csoportosították, és elkészítették a leírásokat egy tervezett nyomtatott katalógus számára. Ennek során cédulázták a kötött anyagot (451 kötet), és a Postaigazgatástól kapott vegyes dokumentumok közül 619-féle – többségében külföldi – hírlapot emeltek ki, ezekkel az állományból hiányzó példánnyal a tár sorozatait kiegészítették.

A magyar nyelvemlékek és nyelvemlék-fényképek kiválogatását Jakubovich Emil, a „különkezelt anyag” rendezését Akantisz Viktor végezte el. (Ebbe a csoportba az ősnymtatványok, kiemelkedő személyiségek könyvtárai – Petőfi, Deák, Justh stb. –, ex librisek, művészi kötések stb. tartoztak.)

A Kézirattárban is megindultak a revíziós munkálatok. Rédey Tivadar 1921 májusára vonatkozó jelentése szerint az osztályon teljes erővel folyt az állomány ellenőrzése. Az a mondata, hogy „az újonnan felmerült hiány 44 katalógusszámra (összesen 50 kötetre) terjedt ki”, bizonyítja, hogy időszerű volt a munka elvégzése, annál is inkább, mert az utolsó számbavételre 1911-ben került sor.⁴

1922-re jóváhagyta a minisztérium a Hírlaptár állományrevíziójának megindítását, de szükségesnek látszott ennek elvégzése a Nyomtatványi osztályban is.⁵ Melich előterjesztésében az „elveszett” művek céduláinak a katalógusokból történő kiemelése; a 32 lapnál kisebb, nyolcadrétű füzetek áttétele az aprónymtatványok csoportjába;⁶ a csonka művek jegyzékének összeállítása kiegészítésük érdekében; az időszakos sajtótermékek jegyzékbe vétele (feltehetően a Hírlaptárnak történő átadás előkészítésére) szolgáلت indokul. E célra még 50 000 koronát igényelt a könyvtár.

A nyomtatványtári revízió megkezdése is 1922-ben vált lehetővé, itt az előzetes felmérések szerint az állomány 25%-a nem volt a helyén.⁷ Sor került három raktári szakcsoport átrendezésére is. Közülük a Turcica együttes „gyökeres átalakítását” Fest Aladár ny. tankerületi főigazgató végezte el Havrán Dániel felügyelete mellett.⁸

Jegyzetek

1. OSZKI 437/1920.
2. OSZKI 244/1920., 392/1920.
3. Borzsák István már január elején felmérte a Festetich-palotában elhelyezett hírlapanyag (stb.) elhelyezését a feldolgozás elvégzése érdekében. (OSZKI 23/1920.). Ő adta le a végzett munkáról július 20-án az első jelentést (OSZKI 363/192.), amelynek lényegét Havrán József későbbi összefoglaló jelentése is megismételte. (OSZKI 307/1921.) A következőkben a két utóbbi iratból származnak adataink. – A Postától átvett anyag zsákokban érkezett az OSZK-ba, ezeket beérkezésükkor nem bontották fel, így nem is sejtették, hogy milyen értékek rejtőznek bennük. (OSZKI 363/1920.)
4. OSZKI 161/1921.
5. OSZKI 202/1922. A raktár nagyfokú rendezetlenségét (hiányait) azzal magyarázta a könyvtár, hogy 1911 óta nem tudtak állományrevízióra sort keríteni.
6. L. a 4. jegyzetet. A javaslat alapján Havrán Józseftől származott, de Melich egyetértett vele. Fejérpataknak azt javasolta, hogy „... a katalógusaink lehető kímélése szempontjából a munka és költség (pl. a kötés ára) megtakarítása miatt is célszerű volna a két nyolcadrétű ívnél kisebb terjedelmű füzetek kiemelése gyűjteményes kiadások kivételével s az aprónyomatványok közé helyezése s e rendszer további folytatása.” Fejérpataky válasza Melich előterjesztésére: „Az aprónyomatványok csoportja felosztandó, illetőleg cédulázandó és az illetékes szakba beosztandó lenne, nem pedig továbbfejlesztendő.”
7. L. az 5. sz. jegyzetet.
8. OSZKI 423/1922.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Olvasószolgálat és közművelődési tevékenység

A könyvtár működésének egésze – a muzeális megőrzési feladatok mellett – a magyar tudomány és kultúra írott és nyomtatott dokumentumainak a hazai és külföldi kutatók, az egyetemi hallgatók, és a VII–VIII. osztályos gimnazisták, szakiskolát végző diákok igényeinek kielégítésében nyerte el értelmét.¹

A nemzeti könyvtár olvastatási, használtatási tevékenységét – mint egyéb funkcióit is – az 1909-ben összeállított múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat-tervezetnek az olvastatás feltételeiről szóló része határozta meg.² Ennek alaptételeire, mivel korszakunk kezdetéig újabb szabályozás nem történt – röviden utalunk.

A könyvtár használatára „tanulmányozás céljából minden 16-ik életévét betöltött, tisztességesen öltözött egyén bebocsáttatik.” De regényeket, szépirodalmi műveket csak igazolt kutatásra szabad kiadni a felnőtt használók számára is. Kötetlen könyv csak kivételes esetben szolgáltatható ki, akkor is csak olvasótermi használatra. Hírlapokat kizárólag az e célra rendelkezésre álló teremben lehet megkapni.

A nyomtatványokat, kéziratokat és okleveleket általában csak a könyvtáron belül szabad olvasgatni, de „szakemberek és általában kiváló társadalmi állást elfoglaló, a könyvtári tisztviselők által személyesen ismert egyének” kikölcsönözhetik a nyomtatványokat, legfeljebb kéthavi időtartamra.

Vidékre kivételes esetben, csakis a közhatóságok és a nyilvános közművelődési intézetek hivatalos kérése és jóváhagyása mellett lehet kölcsönözni. Külföldi intézetek esetében „a viszonyosság elve” szolgál irányadóul.

1919-ben a Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottjai korlátozták volna az olvasgatás körét, részben azzal az elképzeléssel, hogy az OSZK az egyetlen olyan könyvtára lenne a fővárosnak, amely elsősorban őrzi, és csak másodsorban bocsátja használatra a könyveket, másrészt azzal, hogy a magyar és magyar vonatkozású irodalom tanulmányozásához szükséges segédművek gyűjtését kihagyta gyűjtőköri koncepciójából. Ugyanakkor olyan követelmények is megfogalmazódtak, hogy a könyvtár estig nyitva tartó olvasóteremmel és sok kutatószobával rendelkezzen. Mindebből azonban nem valósult meg semmi.³

Fejérpataky László és Melich János, akiknek szívéhez a Kézirattár és a Levéltár állt a legközelebb,⁴ minden feladatukat ellátva ugyan, de nyilván

tudósi alkatukból következően az olvastatásnak, a dokumentumokból való kutatásnak szempontjait ismerve, kiemelt fontosságúnak tartották e funkció széles körű ellátását. Igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a fiatalság kulturális szintje emelésének is, felismerván kötelezettségüket a jövő hordozóinak művelődési ellátásán keresztül egy művelt nép megteremtésére. Ebben nem törekedtek semmilyen politikai felsőbbrendűség kialakítására, csak az említett célt kívánták szolgálni.

Az elmondottakkal teljesen ellentétes az a mulasztás, hogy az olvasószolgálatot szervezetileg nem helyezték méltó helyére, hanem a Nyomtatványtár keretében tartották, ahol annyi minden más munka is folyt. Az olvasótermi szolgálat ellátására a nagy osztály csak az olvasótermi felügyelőt és a kölcsönzést lebonyolító tisztviselőt adta, emiatt helyettesként sokszor más osztályokon ténykedők is ide csapódtak.

Az 1919-ben is érvényes elvi szabályozás mellett a használatot meghatározó – az előző században, de főleg a századfordulón szinte az ellehetetlenülésig fajuló – helyhiány is döntően befolyásolta az olvasószolgálati tevékenység zavartalanságát. E tekintetben a raktárak telítettsége, elégtelensége éppen úgy negatív irányban hatott, mint az 1866-ban megnyílt olvasóterem helyeinek (80) csekély száma.

1890-ben a könyvolvasó mellett külön hírlaptári olvasótermet is berendeztek. Ez később kutatási helyé alakult át, sőt a Hírlaptár dolgozóit, majd a kölcsönző állomást is ide telepítették, de 1927-ig, a könyvtár átalakítása miatti megszűntéig, a hírlapok olvastatására is szolgált.⁵ A kéziratári és levéltári dokumentumokat a megfelelő osztályok helyiségeiben használhatták a kutatók.

Melich János 1918 eleji költségvetési előterjesztésében az olvasószolgálatlal összefüggésben két alapelvet fogalmazott meg. Határozottan vetette fel a könyvtári dolgozóhelyek (olvasótermek, munkaszobák átalakításáról, illetve új helyiségek rendelkezésre bocsátásáról szóló igényét, emellett azt is fontosnak tartotta, hogy a könyvtár (Nyomtatványi osztály) és a Hírlaptár anyaga együtt, egy helyen legyen.⁶ Kívánsága, mint oly sok másik is, megvalósíthatatlannak bizonyult.

Az olvasótermet a villanyvilágítás hiánya miatt reggel 9-től (hétfőn déli 1 órától) délután 5-ig, télen csak 4-ig tartották nyitva. A fűtés hiánya vagy korlátozása idején még rövidebb idő állt rendelkezésre a látogatók számára. Nyáron azonban tovább is dolgozhattak a kutatók, sőt az augusztusi nyitva tartás alatt is hozzájuthattak a keresett dokumentumokhoz.

Inspekciós tisztviselő kezdetben csak a délelőtti órákban tartózkodott a teremben, 1920 nyarától azonban már a délutánra is kiterjesztették a felügyelet idejét – elsősorban a berendelt tanárok és tanítók segítségével. Így az olvasók alapfokú eligazítása és az 5000 kötetből álló kézikönyvtár védelme egész nap biztosítva volt.⁷

Mielőtt a könyvtár olvasószolgálati tevékenységének bemutatására sort kerítenénk, a használattal kapcsolatos néhány alapkérdést szükséges tisztáznunk.

Amint azt az idézett szabályzat is bizonyítja, a Széchenyi Könyvtár – ha korlátozottan is – lehetővé tette dokumentumainak kölcsönzését. Bár a Tanácsköztársaság idejében nem történt közvetlen intézkedés ennek megszüntetésére, a praesens könyvtári igény megfogalmazása világossá tette, hogy a nemzeti gyűjtemény védelmét ilyen módon is elő kívánták segíteni. A terv megvalósítására nem kerülhetett sor, így az intézmény tovább folytatta kölcsönzési tevékenységét.

Ennek következtében eleve két mederben folyt a használat: a helybeni olvasatás és a „házon kívüli” rendelkezésre bocsátás formájában. Ehhez társult még egy harmadik lehetőség is, amely a régi hagyományokban leli gyökereit. Ez az illegális kölcsönzésben valósult meg: a tisztviselők részben a saját tudományos munkájuk számára halmozták fel asztalukon vagy vitték haza a dokumentumokat, illetve baráti szíveségből, vagy az olvasók rangja iránti tiszteletből fakadóan minden bizonylat nélkül adták át számukra a kért műveket.

A három módozatból kettőnek a nagyságrendje még a szűkszavú jelentésekből is rekonstruálható, de részletes elemzésekre már csak a nyilvántartások és az egyéb iratok szolgálnak nem egészen egyértelmű útmutatással. A kimutatások (beiratkozási bizonylat stb.) szerkezete gyakran változott, egymással nem állt összhangban, az elnevezések eltérő tartalmat takartak, így számunkra mindenütt bizonytalanságot teremtenek. Segítségükkel kirajzolódik ugyan az alaphelyzet, de a részadatok gyakran csak a tendenciák jelzésére alkalmasak. Gondoljunk csak a folyóiratok hovatartozásának kérdésére.

* * *

A beiratkozott olvasók száma és összetétele

A beiratkozott olvasók számáról egészen pontos kimutatások nem állnak rendelkezésre. (A beiratkozási naplók nem egyértelműek, egy-egy név – talán eseti használatot jelezve – többször is előfordul egy adott évben). Ezért az éves beszámolókat véve hivatalos bizonylatnak, az olvasók számának alakulását ezek alapján mutatjuk be.

1919-ben 1931; 1920-ban 2327; 1921-ben 2671; 1922-ben pedig 2609 beiratkozott olvasója volt a könyvtárnak. Tehát 1920-ra megemelkedett a legálisan helyben olvasók és kölcsönzők száma. Csendes, kicsit ingadozó növekedést jeleznek a következő évek adatai is.

* * *

Érdekes képet mutat az olvasótárbor összetételének elemzése.⁸ 1918-ban a könyvtárat használó egyetemi hallgatók aránya 51%-os volt, a gimnáziumi ta-

nulóké pedig 13%-os. A tanárok ugyancsak 13%-kal szerepeltek a beiratkozottak között, és az „egyéb” kategóriába (író, művész, orvos, mérnök, jogász, katoná stb.) a maradék 23% volt sorolható. Az 1920/1921-es évre vonatkozó vizsgálódás tovább finomítja a képet: a beiratkozottaknak már csak 44,62%-a volt egyetemi hallgató, s közöttük majdnem 20%-nyi a bölcsészek aránya. A középiskolásoké 24,32%-ra emelkedett, így a „diákok” az olvasók összességének 68,45%-át alkották. A tanárok csoportjában elég erős csökkenés mutatkozott, az 1918-as adatokkal szemben 5%-kal alacsonyabb szintet képviseltek. Közülük elsősorban a humán tárgyakat oktatók keresték fel a könyvtárat.

Sajnos, a tudósok és írók könyvtárhasználatáról nem lehet hiteles képet alkotni, mert éppen ők tartoztak a „névtelen” olvasók táborába. Az írók a helyben használók között alig lelhetők fel, legfeljebb újságírók neveivel találkozunk ebben a kategóriában.

Helyben olvasás

A helyben olvasók száma a háború kezdetétől lényegesen csökkent és a mélypontot 1919-ben érte el. Amíg 1913-ban még 31 049 alkalommal használták a könyveket, folyóiratokat és hírlapokat, addig 1914-ben már csak 22 300-an, 1919-ben pedig csupán 11 122 esetben kérték az említett dokumentumokat.⁹ (A kézirattári használat – nehezen követhető számítás alapján – 1920-ban 90 főnek 2279 kézirat-igénybevételében jelentkezett.)

A látogatások számának csökkenése nem csupán a háborús helyzet nehézségeivel, az országos tragédia okozta zűrzavaros viszonyokkal magyarázható, hanem mindennek az intézményekre kisugárzó hatásával is, nevezetesen azzal, hogy 1918/1919 telén alig, vagy egyáltalán nem volt fűtés a múzeum épületében. 1919-ben 11 121 olvasó használt nyomtatott kiadványokat. A könyv- és hírlapgyűjteményt felkeresők száma a Tanácsköztársaság idején nem csökkent, sőt emelkedett (talán a melegebb idő miatt is), ezekben a hónapokban 3903 személy vette igénybe az említett állományrészek dokumentumait. 1920-ban, bár fűtési gondok ekkor is adódtak, már emelkedett a látogatottság, ekkor a „törzsgyűjteményeket” 20 045, 1921-ben 22 706, 1922-ben pedig 25 029 esetben keresték fel az olvasók. (1921-ben összesen 16 683 érdeklődőt fogadott – minden gyűjteményét beleértve – a könyvtár.)

Elgondolkoztató a két olvasóterem (könyv és hírlap) anyaghasználatának alakulása. 1919-ben 32 741 (ebből a Tanácsköztársaság idejére 9774 mű, illetve kötet esett), 1920-ban 51 432, 1921-ben 73 854, 1922-ben 78 591 könyvet, folyóiratot, hírlapot olvastak és tanulmányoztak a látogatók.

Ha a könyvek és a folyóiratok olvasottsági arányáról nem is tudunk képet adni, a hírlapkötetek száma felmérhető. A hírlapolvasóban 1919-ben 5007, 1920-ban 4110, 1921-ben 4274, 1922-ben 8005 kötetet vettek kézhez az érdeklődők.

Bár az olvasási alkalmak száma ezekben az években csaknem 5000-rel növekedett, ennél lényegesen nagyobb emelkedést mutatott az anyaghasználat. Az igényelt dokumentumok száma sokkal erőteljesebben ívelt felfelé mint az olvasói forgalomé. Az ekkori adatok azonban meg sem közelítették a könyvtár régebbi éveinek használati számait. 1905-ben például 43 612 látogatást regisztráltak az akkori statisztikák, és 98 286 dokumentum rendelkezésre bocsátását rögzítették. Így a mi szemszögünkéből emelkedőnek ítélt tendencia alapján csak a mélypontról történő kilábalás kezdetét jelzi, de az 1905-ös eredményt csak az 1940-es években sikerült újra elérni.

* * *

A háború utáni években minden tudományos könyvtár forgalma csökkent, ezt a jelenséget azonban az OSZK szempontjából mégis meg kell vizsgálni.

A speciális okok között elsősorban arra kell rámutatni, hogy a külföldi könyvbeszerzés lehetetlenült a háborús- és a proletárgyűjtemény fejlesztése, valamint a határokon túli anyag összegyűjtése miatt, így az olvasók a magyar anyaggal rendelkező, de az új külföldi beszerzésekre is gondot fordító könyvtárakat keresték fel elsősorban.

Csökkentette a forgalmat az is, hogy a Hírlaptárnak a raktári és az állományvédelmi problémákból adódó rossz helyzete következtében a felgyülemlett kötetlen évfolyamokat – amelyek nagy része csak itt volt fellelhető – nem lehetett használatba bocsátani.

Súlyos lemaradás mutatkozott a feldolgozásban, ennek következtében a beérkezett új dokumentumokhoz csak nehezen lehetett hozzáférni. Nem volt megfelelő az olvasószolgálat könyvtárosi segítő tevékenysége sem.

Mindennek ellenére tényként kell megállapítani, hogy a budapesti tudományos nagykönyvtárak között a legmagasabb használati számot még mindig a Széchényi Könyvtár mutatta fel.

A helyben történő olvasószolgálati tevékenység ismertetését egy negatív megállapítással kell zárni: az 1919-től 1922 végéig terjedő időszakban a használt művek tartalmi összetevőiről semmiféle statisztika nem készült, ezért erről még megközelítő képpel sem tudunk szolgálni.

Könyvtáron kívüli használat

Az 1909. évi szabályzat – meghatározott körre, illetve időtartamra – megadta a kölcsönzés lehetőségét.¹⁰ Ezzel természetesen éltek is azok, akik otthon kívántak dolgozni, vagy a villanyvilágítás hiánya miatti korai zárás következtében nem tudták a számukra szükséges anyagot másként tanulmányozni, feldolgozni.

1919-ben 2124 egyén 4304 nyomtatványt vitt ki „házi használatra”, a Hírlaptárból pedig 121 olvasó 694 hírlap 1123 kötetét kölcsönözte ki. Csak-

nem 5500 mű (kötet) került tehát ebben az évben a könyvtáron kívüli olvasók kezébe. (De kölcsönzött még a Kézirattár is: 65 kéziratot, 181 irodalmi és 35 zenei levelet adott át otthoni tanulmányozásra.¹¹)

A Tanácsköztársaság illetékes könyvtárügyi megbízottjai – mint láttuk – a Széchényi Könyvtár praesens jellegét hangsúlyozták, és a már szintén idézett rendelet a kikölcsönzött művek visszaszolgáltatásáról, ugyancsak arra utalt, hogy az e területen megnyilvánuló liberalizmust korlátozni kívánták.¹²

Melich János maga is egyetértett a Széchényi Könyvtárban folyó túlzott kölcsönzési készség megfékezésével, és már 1920 elején utasítást adott a kölcsönzések megszigorítására.¹³ Megtiltotta, hogy a tisztviselők mások számára vegyenek ki házi használatra műveket, és elrendelte a huzamosabb ideje vissza nem adott dokumentumok reklamálását is.¹⁴ Havrán Dániel és Kereszty István osztályigazgatóktól jegyzéket kért azokról a személyekről, akik harmadszori felszólításra sem reagáltak. (A jegyzék sajnos nincs meg.)¹⁵ Ez a munka 1919-ben kezdődött, de folytatódott még a következő években is. Nagyságára jellemző, hogy 1920-ban az Irrattár az első hónapokban – néhány kivételtől eltekintve – szinte csak reklamációs leveleket tartalmazott. A hosszabb ideje, sokszor több éve otthon tartott könyvek száma tehát igen nagy lehetett.

Több példa is bizonyítéku szolgál arra, hogy mennyire komolyan vette Melich ezt az akciót, és mennyire nem tett kivételt senkivel. A Babits Mihályhoz intézett harmadszori sürgetés egy négy éve nála levő könyv visszaszolgáltatására, illetve elkallódása esetén pótlására szólította fel a jeles író. A Beöthy Zsoltnál elveszett műveket viszont megvásárolta az OSZK, de a pótlására fordított 207 koronát könyörtelenül behajtotta rajta.¹⁶ A legnagyobb harc a könyvtár és – a Melich Jánossal eleve feszült viszonyban levő – Sebestyén Gyula igazgató között zajlott le a kölcsönzések tekintetében. 1920-ban a számára házi használatra kiadott művekből 45-öt visszaadott ugyan, de ekkor még szép számmal voltak nála 1896 óta kölcsönzött művek is. E több felvonásos ügy végére csak a Közalapítványi Ügyigazgatóság közreműködésével lehetett pontot tenni.¹⁷

Bár sikerült a kikölcsönzött műveket, vagy azok egy részét visszaszerezni, magát a kölcsönzési folyamatot, sőt annak növekedését nem lehetett megállítani. Ennek oka nem a már ismertetett elvi állásfoglalás megváltoztatásában, hanem az adott körülményekben rejlett.

Az olvasóterem használata a villanyvilágítás bevezetéséig (1927) eleve korlátozott volt, a fűtés hiánya vagy részlegessége miatt a helyi olvastatás lehetőségei ezekben az években tovább szűkültek. Az állásban levők csak otthon, munkaidejük lejárta után tanulmányozhatták a számukra szükséges dokumentumokat, de sokan voltak természetesen olyanok is, akik a kivételezettek kategóriájába tartozván tudományos tevékenységükhöz könyvtáron kívüli használatra is megkapták a könyveket, hírlapokat, kéziratokat.

Így aztán érthető, hogy a statisztikák 1920-ban 4015, 1921-ben már 6303 és 1922-ben 6338 dokumentum „házon kívüli” olvastatásáról adtak számot.

Statisztikai kimutatás

az Országos Széchényi-Könyvtár 1920 évi *június*
havi használatáról:

1973 olvasó használt 4498 kötetet

210 térítvényen kikölcsönöztetett 310 mű

18 térítvényen kikölcsönöztetett 49 kötet hírlap

83 olvasó használt 203 kötet hírlapot

5 kutató használt 6 kéziratot, 57 irodalmi levelet, 7 anekdotát

7 esetben kikölcsönöztetett 7 kézirat

26 kutató használt 3627 oklevelet

2 térítvényen kikölcsönöztetett 11 oklevél.

Összesen 2317 egyén használt 8761 darabot.

Budapest, 1920 *június* hó 30. -n.

Melicháms
igazgató.

1973	4498
210	310
18	49
83	203
5	63
26	3627
2	11
2317	8761

12. kép

A rendszeresen használt havi könyvtárhasználati űrlap

Ezen belül azonban öröndetes csökkenés mutatkozott a hírlaptári állomány kölcsönzésében: 1918-ban 1681, 1919-ben 694, 1920-ban 639, 1921-ben 157, 1922-ben 191 kötetet adtak ki hazavitelre. (Hasonló irányzat érvényesült a kéziratári anyagnál is: az 1918. évi 558 különféle irattal szemben a következő években a kölcsönzések száma már csak 10 és 40 között mozgott.)¹⁸

Szólni kellene – ha tudnánk – az illegális kölcsönzésekről is –, amelyekre már az előzőekben is utaltunk. De mivel ilyenekre vonatkozó adatok – a dolog lényegéből fakadóan – nem állnak rendelkezésünkre, ezeket nem lehet szám szerint megfogni, és a könyvtárat ért jelentékeny és végleges veszteségekről számot adni.

A könyvtár szolgáltatásait igénybe vevők köre

A Széchényi Könyvtár szolgáltatásait a magyar szellemi élet korabeli, illetve később ismertté vált kiválóságai nagy számban vették igénybe.

Az olvasói rétegződésekről szólván már említettük, hogy a könyvtárat használók nevét a beiratkozási nyilvántartások sokszor nem tüntették fel. Éppen a prominensszemélyeket szolgálták ki úgy, hogy a formásokat elkerülték. Ezt bizonyítja az is, hogy a kölcsönzési reklamációk között számos olyan címzett szerepel, aki beiratkozva ugyan nem volt, de a könyvtár anyagát bizonyítottan használta. Így összesítenünk kell a beiratkozottak listáját a kölcsönzött könyvek nyilvántartásával, illetve a visszaadására felszólítottaknak írt levelekkel, hogy teljesebb használói jegyzéket kapjunk. Ez sem lesz hiánytalan, mégis megközelítő képet ad a könyvtárat igénybe vevő szellemi kiválóságok köréről.¹⁹

A már ismert, vagy később azzá vált kutatók, tudósok, közéleti személyiségek közül a könyvtárat többek között Anghy Csaba, Bartoniek Géza, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, [id.] Bibó István, Bonkáló Sándor, Bresztovszky Béla, Brits Frigyes, Bugarszky István, Buza Barna, Csánki Dezső, Császár Elemér, Domanovszky Sándor, Dudich Endre, Eckhardt Sándor, Felvinczy Takács Zoltán, Fraknoi Vilmos, Galamb Sándor, Gárdonyi Albert, Gombocz Zoltán, Gragger Róbert, Hóman Bálint, Hornyánszky Gyula, Horváth János, Kerecsényi Dezső, Koltay-Kastner Jenő, Lambrecht Kálmán, Laziczius Gyula, Lenhossék Mihály, Lux Kálmán, Madzsar Imre, Malán Mihály, Moór Gyula, Moravcsik Gyula, Nizsalovszky Endre, Pais Dezső, Rabinovszky Máriusz, Réthy Antal, Rubinyi Mózes, Scheiber Sándor, Schulek Elemér, Sztrókay Kálmán, Teleki Pál, Thienemann Tivadar, Trócsányi Zoltán, Turóczi-Trostler József, Varjú Elemér, Zambra Alajos, Zolnai Béla használták.

Számos író is rendszeres látogatója volt az OSZK-nak, Ábrányi Kornél, Babits Mihály, Ballagi Aladár, Bevilacqua-Borsodi Béla, Bónyi Adorján, Emőd Tamás, Gáspár Margit, Hevesi András, Hunyadi Sándor, Kellér Andor, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Lovik Károly, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Pálóczy Horváth Lajos, Pap Károly, Rezek Román, Szász Zoltán, Zilahy Lajos, és még sokan mások.

A művészek között Kodály Zoltánnal az élen több zenészt találunk, például Vaszy Viktort és Závodszy Zoltánt. A színművészek közül Ditrói József, Kürthy György, Nagy Adorján, Pataki József neve tűnik a szemünkbe. De említhetjük még Fejős Pál filmrendezőét, Pásztor Béla filmdramaturgét is. A képzőművészek sorából például Kner Erzsébet könyvkötőművész és Major Henrik festőművész használta az OSZK gyűjteményét.

A politikusok közül is nem egy tartozott a nemzeti könyvtár olvasóinak táborába, így Bajcsy-Zsilinszky Endre és a tudósok között már említett Teleki Pál is.

A könyvtárat természetesen számos közismert gimnáziumi tanár, egyházi személyiség, hírlapíró, muzeológus, levéltáros és tudományos könyvtáros is felkereste.

Nem érdektelen azok névsora sem, akik 1919 és 1922 között diákként, egyetemi hallgatóként látogatták az olvasótermet, hogy későbbi pályájukat megalapozzák: Csatkai Endre, Ferenczy Endre, Genthon István, Halász Gábor, Kardos Pál, Kozocsa Sándor, Lederer Emma, Mályusz Elemér, Németh Antal, Vértess György, Waldapfel József, Wladár József neve említhető meg e csoportból. De találkozunk köztük orvostanhallgatókkal is: Mester Endre, Simon Lajos, Weil Emil váltak a legismertebbekké. A színinövendékek közül Hegedüs Tibor, Somló István nevét látjuk a beiratkozottak között.

Vidéki és külföldi kölcsönzések

A húszas évek elején a könyvtár vezetői sem vidékre, sem külföldre nem kölcsönöztek könyvet a postai (vasúti) szállítások bizonytalansága miatt. Csak a könyvtárosok által ismert vidéki kutatók budapesti utazásai és visszautazásai révén – személyi garanciával – adott könyvet az OSZK a fővároson kívüli területekre.²⁰

Kellő biztosítéknak számított a diplomáciai futárposta révén történt kölcsönzés is: Szekfű Gyula (akkor osztálytanácsos) például „mint a bécsi magy. kir. követségnek a nagy budapesti és a bécsi könyvtárak közti kölcsönzési ügyek intézésével megbízott hivatalnok” 1920-ban az OSZK-n keresztül bonyolított le könyvtárközi kölcsönzést az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárból egy bécsi professzor részére. 1922-ben Bajza József vitt magával Grazba két könyvet egy ottani kutató kérésére.²¹

1921 elején a közlekedési helyzet biztonságosabbá válása után, és a közép-európai országokban lassan normalizálódó élet körülményei között – a beszerzési nehézségek miatt is – egyre nagyobb igény támadt a könyvtárközi kölcsönzés újraindítására.²²

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem Tanácsa professzorai részére kérte ennek lehetővé tételét.²³ Az október közepén kiadott miniszteri utasítás az OSZK-t a tanárok kéréseinek „lehető előzékenységgel” való teljesítésre szólította föl: a kért könyvek és levéltári iratok késedelem nélküli elküldésére.²⁴

Így Móra Ferencnek levélbeni kérésére Melich azt válaszolta az év végén, hogy egy hónapi helybeni használatra postai úton elküldte az OSZK-ban meglevő műveket.²⁵

* * *

A Csehszlovák Köztársaság már 1920 októberében javasolta a csehszlovák és a magyar könyvtárak közti kölcsönzés megindítását, közölve, hogy részükről mely állami könyvtárak kapcsolódhatnak be ezen akcióba, és milyen feltételek mellett bonyolítják le az igények kielégítését.²⁶

A Széchényi Könyvtár válaszában Melich János elvileg nem zárkózott el a javasolt feltételek mellett a szokásos „csereviszony” (= könyvtárközi kölcsönzés) újrafelvételétől, de úgy vélte, hogy az nem történhet meg a forgalom szabaddá tétele előtt, „s általában a magyar és csehszlovák könyvtárak csereviszonylatának, azaz könyvtárközi kölcsönzésének kérdése nem kezelhető mint a magyar–csehszlovák viszony egy egészen elszigetelt jelensége, hanem megoldása csak a magyar–csehszlovák kérdéskomplexum elintézésével egyidejűleg történhetik meg.”

Ezen halogató állásfoglalás ellenére is elkezdődött felsőbb szinten a hazai és a külföldi könyvtárközi kölcsönzések megindításának előkészítése, mint azt az 1921 június elején napvilágot látott szabályzat²⁷ is bizonyította. Ennek első pontja értelmében a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól külön jegyzékbe foglalt magyar állami és nem állami könyvtárak a viszonyosság elve alapján kölcsön adnak kéziratokat és nyomtatványokat azon külföldi társintézményeknek, amelyeket az egyes külföldi államok külügyminisztériuma egy jegyzékben felsorolt. A továbbiakban a szabályzat a technikai feltételeket rögzítette.

1921/1922 fordulóján indult meg a könyvtárközi kölcsönzés Bécs és Prága között. Erről és a megoldás módozatairól Melich János Szekfű Gyula leveleiből értesült,²⁸ és erre hivatkozva tette meg javaslatát a Bécs és Budapest közötti kölcsönzések megindítására Bánffy Miklós külügyminiszternek. Azzal érvelt, hogy a „Monarchia felbomlása semmit sem változtat azon a tényen, hogy a szomszédos népek egymás kultúrája megismerésére vannak utalva, ha az európai művelődés előmozdításában részt akarnak venni... Mint a múltban, így a jelenben is Bécs és Budapest egymásra vannak utalva...” Az Egyetemi Könyvtár igazgatójával, Ferenczy Zoltánnal egyetértésben az osztrák–cseh gyakorlat kialakítását tartaná helyesnek: a kölcsönzésnek a követések útján történő lebonyolítását.²⁹ A május 9-én tett előterjesztésre alig két hónap múlva megérkezett a hivatalos jóváhagyás. Így aztán a két város nagy könyvtárai között megindult és rendszeressé vált az egymást segítő tevékenység.

Tájékoztatások

Erről a feladatkörrel nemigen esett szó korszakunkban. Bár az 1919-ben közreadott *Tájékoztató*³⁰ tartalmazott egy mondatot arról, hogy „minden látogatónak jogában áll tanácsért, esetleg a katalógusok használatáért a könyv-

tár bármely tisztviselőjéhez fordulni”, nem valószínű, hogy az olvasótermi inspekciót ellátó, állandóan változó személyzet (berendelt tanárok és tanítók) érdemi információkkal szolgálhatott volna bárki számára is.

Melich János az 1918/1919-re szóló költségvetési javaslatában a „bármely tisztviselő” kitételrel szemben ellentétes álláspontot képvisel. Célja az, hogy „a kutató tudós, valamint az olvasóközönség úgy elkülöníttessék, hogy csak azon tisztviselővel érintkezzen, aki a kölcsönzést és a jegykiadást végzi.”³¹

Az Irattár sem tanúskodik a mai értelemben vett tájékoztató tevékenység folytatásáról. Legfeljebb egy-két bibliográfiai akcióban való részvételtől, illetve azok támogatásáról található néhány kérés. Persze mindez nem zárja ki, hogy a könyvtár tudós munkatársai a nagyszámú középiskolás és egyetemi hallgatóknak, vagy másnak segítséget ne nyújtottak volna. De az a körülmény, hogy az olvasószolgálat – amely a Nyomtatványtár szervezeti keretén belül dolgozott – laza kapcsolatban állt a nagyobb egység gyarapítással, feldolgozással, raktározással stb. foglalkozó tisztviselőivel, nem teszi valószínűvé, hogy tőlük sok segítséget kapott volna.

A béketárgyalásokkal kapcsolatban sor került néhány írásbeli tájékoztatás összeállítására. Teleki Pál, mint a béketárgyalásokat előkészítő iroda elnöke, kérte, hogy a konferencia elé terjesztendő, felvilágosításra alkalmas magyar tudományos művek jegyzékét állítsa össze a könyvtár.³² Romanelli olasz alezredes pedig a Magyarországon bármely nyelven megjelent, a világháborúra vonatkozó kiadványok jegyzékét kérte.³³

Práznovszky Iván rendkívüli nagykövet megkeresésére olyan listát állított össze a könyvtár, amely azon idegen nyelven megjelent magyar vonatkozású könyvek címeit tartalmazza, amelyek beszerzését külföldi képviselőink ajánlhatnák az ottani könyvtáraknak. Az év végén érkezett a Külügyminisztérium ezt kiegészítő újabb kérése: készítse el az OSZK a külföldi könyvtáraknak ajánlható magyar művek szakszerű jegyzékét, a fontosabb kiadványokról „különösen ajánlható, igen jól tájékoztató” stb. jelöléssel rövid jellemzést is adva.³⁴

Közművelődési tevékenység

A kor múzeumi koncepciójának megfelelően (l. a már idézett 1898. évi szervezeti és működési szabályzatot) a közgyűjteményeknek – bizonyos korlátok között – közművelődési feladatokat is el kellett látniuk.

A Nemzeti Múzeum keretében működő Széchényi Könyvtár éppen úgy kötelességének ismerte el kincseinek a nagyközönség elé való tárását, mint az anyaintézet bármely már részlege. Tette ezt részben önállóan, részben a múzeum által rendezett kiállítások keretében.

A könyvtár e feladatának a középiskolások szervezett látogatásai révén, valamint anyagának bemutatása segítségével is próbált megfelelni.

1919. szeptember 25-én a VKM 185.811/1919. sz. iratában jelentést kért arról, hogy a múltban milyen iskolák látogatták meg a múzeumot, ott milyen szemléltető oktatásban részesültek, továbbá – és ez a fontosabb – a jövőben miként, mely fokú iskolák számára, milyen témakörben lehetne előírni a múzeum kötelező látogatását, mert „úgy az elemi, mint a középfokú és szakiskolásoknak egyaránt szüksége van – az új célok kitűzésével kapcsolatban – arra, hogy a múzeumban rendelkezésre álló anyagot a szemléltető oktatás eszközeként tervszerűleg és előírva igénybe vehesse.”³⁵

Melich János 1919. október végi javaslatában – amelyet elsősorban Bárt-fai Szabó László, kisebb mértékben Holub József megjegyzéseit figyelembe véve állított össze – a múltra szólóan arról számolt be, hogy „A statisztikai adatokból kiolvasható, hogy a látogatók száma elenyészően csekély volt, s hogy Budapest középiskolai magyar- és történeti is irodalomtörténeti, valamint művelődéstörténeti tanításukban alig hívták segítségül az Országos Széchényi Könyvtárat.” Viszont megállapította, hogy annál bővebben keresik fel a könyvtár olvasótermét a 16 éven felüli középiskolások iskolai tanulmányaikkal kapcsolatban.

A jövőre vonatkozóan kifejtette: el kellene rendelni, hogy a budapesti közép- és szakiskolák 16 évet betöltött növendékei – tanáraik vezetésével – megismerjék az intézményt, mégpedig kettős céllal: a/ pár mondatral vázolni kellene a tanulók számára az OSZK nagy nemzeti hivatását, továbbá azokat az eszközöket, amelyekkel ezt be akarja tölteni; b/ e kereten belül a tanár eleve tűzzön ki magának egy témát, amelynek érdekében növendékeivel az intézményt meglátogathatja. Ez lehet művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, történelmi stb. irányultságú. A téma megbeszélését természetesen a könyvtár megtekintésével is össze kell kapcsolni. Érdekes Melich Jánosnak és tanácsadóinak az a pedagógiai szemponton alapuló elgondolása, hogy a látogatás alkalmából elsősorban a tanár magyarázzon, a könyvtáros feladata pedig a dokumentumok, az értékek bemutatása legyen.

Tény, hogy 1921-ben az iskolák és a különféle egyesületek már testületileg – szakszerű kalauzollással – tekintették meg a könyvtárat, 1922-ben pedig már a csereakciók révén Budapestre került egyetemi hallgatók csoportjai is megismerkedhettek az intézménnyel.³⁶

Fogadták természetesen a különféle hazai csoportok mellett a külföldi vendégeket is, nekik szintén bemutatták a könyvtárat és annak értékeit.

Külön ki kell emelni, hogy 1922-ben a Magyar Nemzeti Szövetség a munkások részére a múzeumi osztályokban előadásokat kívánt tartani, s Melich János készségesen állt rendelkezésükre.³⁷

Akciója tehát sikeresnek bizonyult, de arra vonatkozóan, hogy ebben az évben hány csoport kereste fel az OSZK-t, semmi adat sem áll rendelkezésre.

* * *

A könyvtár háború utáni első kiállításának megrendezésére csak 1922 végén kerülhetett sor. Melich János felterjesztésére Fejérpataky László főigazgató is ekkor látta időszerűnek, hogy a múzeum kincseit bemutató kiállítások rendezésével élénkítse az intézmény iránti érdeklődést. Ezt az alkalmat további bemutatók megnyitójának szánta.

A kiállítás Petőfi Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából Révay Tivadar rendezésében idézte fel a költő életművét.³⁸ A központi helyre azt a kéziratos gyűjteményt helyezte, amelyet a Széchényi Könyvtár elkülönítetten „Petőfi ereklyetár” néven őrzött. A múzeum kupolatermében kiállított anyagot díjtalanul tekinthették meg az érdeklődők. A tájékozódásban egy több kiadásban megjelent katalógus is segítette a látogatókat, amelynek ára nem volt több mint egy villamosjegye.

A könyvtár tehát újra megindult a fejlődésnek azon az útján, amely a hagyományokra alapozva a következő, jobb években egyre nagyobb jelentőséget nyert.

Jegyzetek

1. Az olvasószolgálati tevékenységgel összefüggő feldolgozások: Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802–1919.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963–1964.* Bp., 1966. 210–236. l. (A továbbiakban: Ferenczyné: 1802–1919.) Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1920–1944.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966.* Bp., 1968. 275–281. l. (A továbbiakban: Ferenczyné: 1920–1944.) – Kovács Ilona: *Olvasóközönség és olvasószolgálat a Széchényi Könyvtárban 1920–1944.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 236–262. l. – Dezsényi Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957.* Bp., 1958. 84–107. l. (A továbbiakban: Dezsényi, i. m.)
2. Farkas László: *Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867–1918.* 271–297. l. i. r. 292–296. l. A szabályzat ugyan nem lépett hatályba, de a gyakorlatban érvényesítették.
3. A Tanácsköztársaságra vonatkozó dokumentumokat l. a megfelelő fejezet 1. sz. jegyzetében.
4. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.* Bp., 1969. 151. l.
5. Ferenczyné: 1920–1944. 493. l. – A folyó évfolyamok olvastatásáról – ha volt ilyen – adat nem lelhető fel. (1923-ban már volt erre lehetőség.)
6. OSZKI 27/1918.
7. OSZKI 294/1920., 597/1920.
8. Kovács Ilona i. m. 247–253. l. (A korszakunkra vonatkozó minden részletes elemző adatot innen vettünk át.)
9. A számadatok az éves jelentésekből, illetve a Statisztikai Hivatal kérdőívére adott válaszból (OSZKI 171/1922.) származnak. A régebbieket Ferenczyné: 1867–1919. művéből vettük át.
10. L. a 2. sz. jegyzetet. A rendelet 53. §-a arról szól, hogy „a könyveket kölcsönző az elveszett művekért azok teljes értékét, vagy ha nem kaphatók, az osztály árral megállapított kártérítési összegét befizetni tartozik.” – Kosztolányi Dezső pl. 43 koronát fizetett egy elveszett kiadványért.
11. *Jelentés ... 1919.* = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* 139. l.
12. L. a Tanácsköztársaságról szóló fejezetet.

13. OSZKI 18/1920.
14. OSZKI 35/1921. – Az 1920-ban végzett reklamálások során derült ki például, hogy Tóth József ny. főjegyzőnél 32 Verne mű volt, amit fiával küldött vissza. E művek kölcsönzéséről térítvény nem volt.
15. OSZKI 18/1920. – Melich János senkivel nem tett kivételt. Visszaautasította Pekár Gyula kölcsönzési igényét (OSZKI 246/1920.), és Homonnay vizsgálóbíró kérésére is nemleges választ adott. Jöjjön be a könyvtárba, készíttessen másolatot a hivatali munkájához szükséges cikkről – írta válaszában. (OSZKI 285/1920.)
16. OSZKI 594/1920. 229/1920.
17. OSZKI 62/1920., 152/1920., 332/1920., 523/1920., 321/1921., 327/1921.
18. L. az éves jelentéseket.
19. Az összeállítás az irattári dokumentumok alapján és Faragó Lászlóné ny. osztályvezető, valamint Beck Ivánné szíves segítségével készült. – (Teleki Pál nem véletlenül szerepel két kategóriában is.) – Rendrekezőnkre állnak még a kölcsönzéseket nyilvántartó határidőnaplók, amelyek talán a kölcsönzési cédulák napi összesítéséből keletkeztek. Általában csak a kölcsönző nevét, a kiadott mű szerzőjét és darabszámát tüntetik fel. Havi összesítő adatot is közölnek, sőt revíziós jelzéseket (R+dátum) is tartalmaznak. A kölcsönzők többsége a könyvtár munkatársa és a baráti kör.” Új nevekkal nemigen találkozunk e kimutatásban, sőt abból éppen a reklamáló levelet kapottak nevei hiányoznak. A feltűnő az, hogy minden egyes bejegyzésre (1-1 sor) a „visszaadott” bélyegző rá van ütve, ami nincs összhangban azzal, hogy a kiadott könyvek pl. 1920-ban nem kerültek mind vissza.
20. OSZKI 203/1921., 222/1922.
21. Szekfü: OSZKI 369/1920., Bajza: 283/1922. A grazi Egyetemi Könyvtár kérései: 486/1922. Hasonló akciókra több példát is találunk az Irattárban.
22. OSZKI 695/1921. (Szeged), 203/1921. (Debrecen).
23. OSZKI 587/1921.
24. L. az előző jegyzetet.
25. OSZKI 695/1921.
26. OSZKI 23/1921. (Minden kapcsolódó irat ezen a számon található.)
27. Szabályzat a hazai és a külföldi könyvtárak kölcsönviszonyáról. (OSZKI 430/1921., 490/1921.)
28. OSZKI 197/1922. (A legtöbb kapcsolódó irat ezen a számon található.) – OSZKI 350/1922. (A kölcsönzések – a követségek segítségével történő lebonyolításának – technikai kérdései.)
29. OSZKI 197/1922 Bajza József – javítás nélküli – fogalmazványa.
30. A 16,5x12 cm-nyi nagyságú *Tájékoztató a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben* (Bp., 1919. 54 l.) Széchényi Könyvtárról szóló fejezete (5–9. l.) praktikus tanácsokat ad a könyvtárba látogatóknak attól kezdve, hogy hol van a bejárata, egészen addig, hogy az olvasótermekben odaérkezéskor és elmenetelkor milyen tennivalói vannak. Röviden ismerteti a könyvtár történetét és gyűjteményeit is, sőt jegyzéket is közöl legfontosabb kiadványairól. – Nem állapítható meg, hogy a kis füzet 1919. mely szakaszában jelent meg: a Tanácsköztársaság korszakában, előtte vagy utána. A rövid szövegben politikai utalás nem található.
31. OSZKI 27/1918.
32. OSZKI 328/1919., 352/1919. Utóbbiban Teleki néhány kifogást emelt a kézhez vett összeállítással kapcsolatban: nem közölte a művek terjedelmét, a könyvjegyzéket „nyersen” hagyta, nem látta el magyarázatokkal, végül pedig „jobb lett volna, ha szakok szerint csoportosítjuk a könyveket.”
33. OSZKI 204/1919.
34. OSZKI 331/1919., 368/1919.
35. OSZKI 251/1919. (Melich levele is ezen a számon.)
36. *Jelentés ... 1921.* = *Magyar Könyvszemle, 1922.* 183. l. – *Jelentés ... 1922.* = *Magyar Könyvszemle, 1923.* 141. l.
37. OSZKI 254/1922. máj. 16., máj. 20., jún. 12.
38. OSZKI 440/1922. – Rédey Tivadar: *Az Országos Széchényi Könyvtár Petőfi-kiállítása.* = *Magyar Könyvszemle, 1923.* 1–2. füz. 15–21. l. – L. még a tudományos munkáról szóló fejezet végét is.

Raktár- és állományvédelem

A könyvek és periodikumok raktározásáról nincs sok mondanivalónk. Azt, hogy mely helyiségek álltak e célra rendelkezésre, hogyan vándorolt a hírlapanyag egy része raktárról raktárra, már az épületről és elhelyezésről szólva elmondtuk.

Az ott leírtakból is kiderült, hogy a könyveket és a folyóiratokat (vagy ilyeneknek tekintett dokumentumokat), ha nehezen is, de sikerült nagyrészt a főépületben – úgy-ahogy – elhelyezni. A hírlapok közül a legfontosabbakat is itt tárolták, a ritkábban használt – elsősorban külföldi hírlapok házon kívüli kálváriáját már vázoltuk.

Kiegészítésül még a könyvek állományrészeinek felállításáról kell szólni.

A könyvek a régi, ún. müncheni szakrendben kerültek a polcokra. A rendszer elavult, ezt Melich is tudta, amint azt a költségvetésre, illetve át-szervezésre vonatkozó előterjesztései is bizonyítják. Rendszeresen kért segítyt bizonyos szakok átdolgozására, és ezeket a munkákat meg is indította. A numerus currens szerinti raktározás gondolata az adott helyzetben fel sem merülhetett volna.

A hírlaptári anyag felállítási rendszere is a múltba nyúlt vissza: Szinnyei idejében nyelvek szerinti betűrendben álltak a hírlapok: 1895-ben még csak öt betűrendben sorakoztak, viszont a csoportok száma az évek múltán ijesztő gyorsasággal szaporodott. Hogy számuk korszakunkban mennyi volt, arra megközelítő választ sem tudunk adni.

A raktári helyzetről az állapítható meg, hogy ellehetetlenült, és csak a húszas évek közepén megindult átalakítások során – bár csupán átmenetileg – de normalizálódott.

A raktárok „gondozása”, a kötetések lebonyolítása a Nyomtatványi osztályra és a Hírlaptárra hárult. A kötetések száma valamelyest nőtt (l. az állományvédelemről szóló részt), de több nem történhetett a „rend fenntartása és a dokumentumok megőrzése” érdekében.

Egy 1919-ből fennmaradt, az altisztek, a napibéresek és a szegődményesek számára készült munkabeosztásból tudjuk, hogy a 11–12 fős állományukból hatan voltak – egyéb munkáik mellett, tehát részidőben – olvasótermi szolgálatra beosztva, egynél találjuk meg a „könyvet oszt be” kifejezést, és szinte minden-

A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára altisztjei, napibéresei és szegődményes ruhátáros munkaköre:

1. Sáfár István laboráns főfelügyeletet gyakorol az altisztek, napibéresei és szegődményes ruhátáros teendőin, rendelkezéseit követni tartoznak.

2. Dobay Kálmán I. oszt. altiszt 8-9-ig rendbehozza az egyik igazgatósági szobát, befűt, 9-1-ig szolgálatot tesz az igazgatóságnál, 1/2 3-4-ig egyéb folyó munkáját végzi /:paginál stb:/.

3. Garami János I. oszt. altiszt 8-9-ig rendbehozza az egyik igazgatósági szobát, befűt, 9-1-ig olvasótermi szolgálatot tesz 1/2 3-4-ig olvasótermi szolgálatot tesz és könyvet oszt be.

4. Rotkay István I. oszt. altiszt 8-9 a hírlapfolyosót, illetőleg hírlaptermet takarítja, 11-1/2 3-ig olvasótermi szolgálatot tesz, 9-11-ig folyó munkáját végzi.

5. Pálfi Márton II. oszt. altiszt 8-9-ig a hírlaptermet, illetőleg hírlapfolyosót takarítja, 9-11-ig és 1/2 3-4-ig olvasótermi szolgálatot tesz, 11-től 1-ig folyómunkáját végzi.

6. Turóczy Gábor II. oszt. altiszt 8-9-ig a 28-as helyiséget takarítja és befűt, 9-1/2 12-ig a 28-asban folyómunkát végez, 1-4-ig olvasótermi szolgálatot tesz.

7. Kovács András II. oszt. altiszt 8-9-ig takarítja a 32-es helyiséget és befűt, 9-1-ig folyómunkát végez és 1/2 3-4-ig folyómunkát, esetleg Sáfár István laboráns rendelkezései szerint jár el.

8. Morvay Ferencz II. oszt. altiszt, 8-9-ig takarítja a 36-ost és befűt, 9-1-ig folyómunkát végez, 1/2 3-4-ig olvasótermi szolgálatot tesz /:ideiglenesen:/

9. Franyó János napibéres 8-9: a dolgozó-kutató termet takarítja 9-1/2 12-ig és 1/2 3-4-ig olvasótermi szolgálatot és Sáfár J. laboráns rendelkezéseit teljesíti.

10. Fekete Kálmán napibéres 8-9-ig az olvasótermet takarítja, 9-1/2 3-ig olvasótermi szolgálatot tesz.

11. Kriván Mihály napibéres 8-9-ig a belső hét termet takarítja 9-1/2 12-ig és 1/2 3-4-ig olvasótermi szolgálatot tesz.

12. Székely Simon szegődményes ruhátáros a ruhákat gondozza és a bejáratú folyosót takarítja.

Budapest, 1919 december h. 12.-én.

13. kép

A könyvtár altisztjeinek munkabeosztása 1919 végén

kinél a „folyó munkát végez” meghatározást.¹ Egyiküknél a „paginál stb.”² munkakör olvasható. Ez a kötetzeti anyag előkészítését, vagy a feldolgozásra kerülő dokumentumok számbavételét jelentheti, persze sok mást is. (A takarítási időket az irat külön tünteti fel.)

* * *

Korszakunk előtt, de a tárgyalt időszakban is az állományvédelem egy nagyon egyszerű, ám kétes értékű módszerét alkalmazta a könyvtár: igyekezett volna minden könyvet, folyóiratot és hírlapot beköttetni, ugyanakkor a kötetlen dokumentumokat olvasói használatra nem adta ki.³ Ez az „eljárás” még a gazdagabb békeidőkben is súlyos fennakadásokhoz vezetett,⁴ a háború utáni években pedig már katasztrofális helyzetet idézett elő – elsősorban a hírlapokat illetően. Ezek legértékesebb sorozatai ugyan a múzeum épületében kaptak helyet, a kevésbé keresett újságok nagyrészt kötetlen évfolyamai kétszeri költöztetésük, többszöri átrakásuk, a Festetich-palotai rossz elhelyezésük következtében egyre jobban rongálódtak, pusztultak. Súlyosbította a helyzetet a hírlaptári anyag feldolgozásának módszere is: ezeknek csak *teljes évfolyamai* kerülhettek *előbb feldolgozásra, majd köttetésre*.⁵ Így már a múlt század 90-es éveitől kezdve kialakult a „bekötésre nem érdemes” kategória (a gyakorlatban esetleg egyetlen szám hiánya miatt), ezért a „csupaszon tárolt kötetek száma már ekkor folyamatosan növekedni kezdett. A kötetlen anyag hatalmas építményekben feldolgozatlanul és hozzáférhetetlenül állt a raktárban. Bár Melich János és Bajza József 1921-ben megfordították a feldolgozás rendjét, és ezzel a kötetlen anyag feldolgozását is lehetővé tették, de ez a kötési kapacitás hiánya miatt az olvasóhoz mégsem juthatott el. A helyzet a háború alatt – a gazdasági helyzet romlásából adódóan egyre rosszabbodott, a köttetésre az emelkedő árak mellett mind kevesebb pénz jutott.

Hóman Bálint 1923-ban a könyvtár igazgatójaként úgy nyilatkozott, hogy „a könyvkötési téren éreztük meg leginkább mily nagy tévedés volt a háborús években intézetünkre kényszerített ún. takarékoskodás.”⁶ Bár a hírlapokat külön nem említette, nyilván ezekre is gondolt.

1919 végéig a könyvtár csak külső kötetzetekkel dolgoztatott, 1920-ban azonban, elsősorban a munkabérek jelentős emelkedése folytán, egyre kevesebb könyvtári dokumentumot sikerült kötésre kiadni.⁷ Hiába kapott a könyvtár 1920-ban 15 000 korona rendkívüli segílyt ilyen célra, ez csak egy cseppet jelentett a tengerben, érezhető változást nem eredményezett.⁸

Ebben a helyzetben született meg az a gondolat, hogy gazdaságosabb volna egy házi könyvkötőműhely felállítása és működtetése. Ennek megvalósítása – mint annyi más fontos alapvető kezdeményezése – Melich János érdeme volt. Az üzem létesítését elősegítette az is, hogy Akantisz Viktor „könyvművészeti előadó” minőségben, elsősorban a Todoroszku–Horváth gyűjtemény gondozása érdekében augusztusban a könyvtár szolgálatába lépett, magával hozva

a könyvkötéshez szükséges szerszámokat is. Így a könyvtár első műhelyének megszervezésére avatott szakember felügyelete mellett kerülhetett sor.⁹ A kötészet előbb a Kiss Waldemár–Kiss Erzsébet céggel kötött szerződést az anyag biztosítására és a munkák elvégzésére, de már 1922 októberétől önállóan, független könyvtári egységként folytatta működését.¹⁰

1920-ban – két hónap alatt – még nem születhettek számottevő eredmények, de 1921-től kezdve már az egyes osztályok is adhattak kötésre, javításra szoruló anyagot az új részlegnek.¹¹ Amennyire a pénzügyi helyzet engedte, külső kötésetek segítségét is igénybe vették.

A belső könyvkötészet felállítása nem csupán gazdaságosnak bizonyult, hanem lehetővé tette értékes művek házon belüli bekötését, ősnymtatványok restaurálását is.

Az 1922/1923-ra szóló költségvetési tervben a könyvtár a házi műhely működtetésére 240 000, külső könyvkötés céljaira pedig 180 000 koronát igényelt. A belső könyvkötészet fenntartását a ritkaságok bekötésével, a kisebb javítások célszerű elvégeztetésével indokolta az igazgató, hangsúlyozva, hogy az elsődleges cél nem az, hogy az intézmény megtakarításhoz jusson. (Más lapra tartozik, hogy az új üzem működtetése egyértelműen gazdaságos volt.) Ugyanabban az előterjesztésben a háború alatt elmaradt kötések pótlására – rendkívüli kiadásként – még 100 000 koronát kért Melich, arra hivatkozva, hogy a kötetlen anyagot a használat súlyosan rongálja, az olvastatásból való kivonásuk viszont „a magyar kultúra érzékeny károsodását jelenti.”¹²

A könyvtárnak még egy javaslata volt a kötetések számának növelésére: a háborús- és proletárgyűjtemény 3.–4. példányainak külföldi eladásából származó összeget kívánta volna e célra fordítani. Ehhez azonban a minisztérium nem adta hozzájárulását, mert fontosabbnak tartotta, hogy a befolyt összeget a háborús gyűjtemény túlzott fejlesztése miatt keletkezett külföldi adósság törlesztésére fordítsák.¹³

A fényképezési eljárás ekkor még csak közvetve szolgálhatta az állomány védelmét (kölcsonzés fotómásolat útján stb.), mégis meg kell említeni azokat a kezdeti próbálkozásokat, amelyek szintén Melich előrelátását és szakértelmét bizonyították. Az 1919/1920. évi költségvetési tervben kapott először helyet egy fényképezési laboratórium felállításának igénye – ami természetesen az anyagi fedezet hiányában akkor nem valósulhatott meg.¹⁴

Jegyzetek

1. OSZKI 364/1919.
2. Lapszámok ellenőrzése.
3. Németh Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár állományvédelmi tervei és tevékenysége a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983.* Bp., 1984. 141–161. l. – Dezsényi Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára...* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1957.* (Bp., 1958.). 84–107. i. r. 91. l.
4. Melich Jánosnak még 1918-ban volt egy másik részleges elképzelése is: „A tapasztalat azt mutatja, hogy a könyvtár főfeladatát, a magyar és magyar vonatkozású könyvek megőrzését akkor tudja a legjobban megoldani, ha kettős példányokat vásárol, amelyek közül a másodpéldányt valóban konzerválja is...” OSZKI 27/1918.
5. Goriupp Alisz: *A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlapostálya fennállásának első félvszázadában, 1884–1934.* Bp., 1934. 32 l. i. r. 16. l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai III.)
6. *Jelenítés ... 1923.* = *Magyar Könyvszemle, 1924.* 6. l.
7. OSZKI 228/1919., 212/1920., 288/1920., 463/1920.
8. OSZKI 52/1920. Ez az összeg kb. 350 kötet folyóirat, illetve hírlap bekötésére elegendő – vélte Melich János. – A külső kötések nagyrészt a Göttermayer céggel végeztette el a könyvtár, ezt a céget Kóhalmi Béla ajánlotta Melichnek. (OSZKI 162/1919.)
9. OSZKI 382/1920. 16/1921.
10. A szerződés megkötését l. OSZKI 529/1920. sz. alatt, a bontását pedig a 401/1922. számon.
11. L. Németh Mária i. m. 145. l. Közvetett adat. lehet; az Irattárban nincs nyoma, valószínű kelte: 1921. jan. 8.
12. OSZKI 208/1922.
13. OSZKI 269/1922. – 1920-ban a makulatúrapapír eladásából származó koronában befolyt összeget (1792.75 K) Melich János ajánlotta fel a könyvtár adósságai törlesztéséhez. Ezt a minisztérium elfogadta. (OSZKI 217/1920.)
14. Dezsényi Béla i. m. 149–150. l.

Országos Széchényi Könyvtár

Nemzeti bibliográfiai munkálatok

Nem lehet feladatunk, hogy a magyar nemzeti bibliográfiai munkálatokról korszakunk határait átlépve képet adjunk, de az érthetőség kedvéért az időben pár évvel vissza kell lépnünk. Tesszük ezt két vonalon is: a Széchényi Könyvtárral kapcsolatos előzményekre utalva, ugyanakkor Kőhalmi Bélának és körének az 1910-es évektől kialakult elképzeléseit felidézve. A két vonal alapjában véve párhuzamosan futott egymás mellett, azonos cél elérésében voltak érdekeltek, anélkül, hogy ezt bármely formában is megvalósíthatták volna.¹

* * *

1876-ban indult meg a *Magyar Könyvszemle*, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának folyóirata. Ekkor a lap szerkesztősége kötelességének érezte, hogy folyamatos tájékoztatást adjon az új megjelenésű hazai könyvekről – általában éves összesítésben. Ezt kötelespéldányai szakszerű leírásának közlésével valósította meg, így vállalkozása valóban kurrens nemzeti bibliográfia létrehozatalát jelentette. 1882 után azonban lemondott e fontos feladatáról, és a hazai kiadványok bibliográfiai leírásainak közreadását a *Corvina* c. folyóiratra,² a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének orgánumára ruházta át.³

A könyvtárban azonban tovább élt és erősödött a nemzeti bibliográfia közreadási kötelezettségének tudata.

A Széchényi Könyvtár a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával még 1908-ban kérte a vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatását a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének kiépítéséhez, leszögezve, hogy e munkálatok végzése természetszerűen csak az OSZK-ban történhet.⁴ A jól átgondolt és modern koncepciót tükröző tervet akkor – az anyagi feltételek hiánya miatt – nem lehetett megvalósítani.

Melich János igazgató – a Múzeumok és Könyvtárak Tanácsának átíratára válaszolva – 1918-ban fogalmazta meg a nemzeti bibliográfiai munka elveire és megvalósítására vonatkozó nézeteit.⁵ Hangsúlyozta, hogy a feladatot – a magyarországi és a magyar szerzőktől származó szellemi termékek tudományos bibliográfiájának elkészítését – csakis a nemzeti könyvtár keretében, a beszolgáltatott kötelespéldányokra alapozva lehet és kell megoldani, mégpedig az 1908-ban már lefektetett elvek alapján. E szerint a bibliográfiai sorozat magá-

ban foglalná „a magyar korona területén” megjelent összes, bármely nyelvű szellemi termékek könyvészetét is. Ezt a feladatot két vonalon kell megoldani: az egyik az 1712-től 1900-ig (jelenleg 1920-ig) kiadott nyomtatványok, a másik pedig a kurrens kiadványok könyvészete lenne, amelyből öt évről öt évre (esetleg 10 évről 10 évre) terjedő összefoglaló tudományos bibliográfiák alakíthatók ki. Ezek betűrendes címjegyzékből, szak-, továbbá vezérszók szerinti részekből állnának.

Melich János és munkatársai mellett Kőhalmi Bélát és társait is nagymértékben foglalkoztatta a nemzeti bibliográfia létrehozásának kérdése. Az 1913-ban megindított *Könyvtári Szemle* c. lapjukban Kőhalmi nemcsak cikkeket írt a témával összefüggő kérdésekről,⁶ hanem 1914 első felében a lap szerkesztői kísérltet is tettek arra, hogy e folyóiratban, a „Magyarország Bibliográfiája” c. mellékletben megindítsák a kurrens nemzeti bibliográfia közreadását. (A megjelent hat számból az utolsó négyet Pikler Blanka – Szabó Ervin közeli munkatársa – állította össze.) Ez a könyvjegyzék a későbbiekben a *Corvina* c. folyóiratban élt tovább. De 1915-ben már megjelent Kőhalmi Béla és Pikler Blanka gondozásában a *Magyar Könyvészet* 1914-es évfolyama is.⁷

* * *

A Tanácsköztársaság idején elvileg összeért volna a két vonalon futó előkészítő elképzelés, de a hatalom a könyvtárügyi megbízottak kezében lévén, a tervek más formát öltöttek, mint ahogy azok Melich koncepciójában megfogalmazódtak.

A Közoktatásügyi Népbiztosság már említett K. N. 60. sz. rendelete a kötelespéldányok beszolgáltatásának ügyével foglalkozott ugyan, de már 1. §-ában utalt „a nyomdai termékek megőrzése, bibliográfiai és statisztikai feldolgozása céljából” történő felhasználásukra is. A nemzeti bibliográfia összeállítását és közreadását azonban nem a nemzeti könyvtár, hanem az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet hatáskörébe utalta volna.⁸

A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt a szervezeti forma kialakult ugyan, de a kiadvány megjelentetésére a rendszer bukása miatt már nem kerülhetett sor. Így aztán ismét Melich Jánosra, illetve az OSZK-ra hárult a további lépések megtétele.

Nem valószínű, hogy Melich 1918. évi felterjesztése az akkori zavaros helyzetben eljutott az illetékesekhez. De az bizonyos, hogy 1920-ban – a legnehezebb gazdasági körülmények között – az igazgató megindította a nemzeti bibliográfiai munkálatokat. „Ez a vállalkozás – a tudományos és könyvkereskedelmi érdeken kívül – a magyar vonatkozású sajtótermékek állandó nyilvántartásának célját is szolgálni kívánja – szögezi le az intézmény 1920. évi jelentése.⁹ Melich megbízta Kádár Jolánt (a későbbi Pukánszky Bélánét) és Grexa Gyula szolgálattételre berendelt segédőrt e munkálatok végzésével, és egyben megkérte Fejérfpataky főigazgatót, hogy segítsen „kedvezményes papírt” biz-

tosítani a tervezett nemzeti bibliográfia számára.¹⁰ A vállalkozás alapvető és egyértelmű célján túl az is ösztönözte a könyvtárat az anyaggyűjtés megkezdésére, hogy e munka gyakorlati haszonnal is jár, megkönnyíti a kötelesepéldányok beszolgáltatásának ellenőrzését, „ami főleg az amatőr kiadásoknál bizonyult igen szükségesnek.”¹¹ Hogy a várt eredmény nem maradt el, a következő évi jelentés igazolta azzal, hogy a beszolgáltatott kötelesepéldányok számának növekedését „jelentékeny részben” a nemzeti bibliográfiai munkálatok eredményeként könyvelte el.¹²

Melich János, majd az őt követő Hóman Bálint igazgató is, kiadvány formájában kívánta az összegyűlt címanyagot a könyvtárak és a kutatók használatára bocsátani. 1924-ben Hóman Bálint már azt jelentette, hogy az 1921-ben és 1922-ben megjelent hazai nyomtatványok bibliográfiája elkészült, és összevont kötete pedig nyomtatás előtt áll.¹³ Az 1920-ra vonatkozó adatgyűjtés közreadásáról nem ejtett szót, de Kádár Jolán jelentése is csak a Hóman említette évekre vonatkozott. (2086 cédula megírása, 4931 darab beosztása)¹⁴

A szerkesztői munkák végzésére 1923-tól Gulyás Pál kapott megbízást.¹⁵

A tervezett, két évet összefoglaló kötet azonban nem került kiadásra. Megjelentetését talán anyagi okok miatt vették le a napirendről, vagy Pikler Blanka időközben – a következőkben ismertetendő – bibliográfiájának megjelentetése miatt vesztette el aktualitását. Azt sem tudjuk, hogy mi lett a nyomdakész kézirat sorsa. A munka azonban folytatódott, de 1924-től a *Corvina* c. folyóiratban jelent meg a nemzeti bibliográfia, mégpedig Gulyás Pál szerkesztésében, a Kötelesepéldány-osztály közreműködésével.¹⁶

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete 1924 és 1926 között hat füzetben megjelentette *Magyar Könyvészet 1921–1923* címmel – a szerző nevének feltüntetése nélkül – az adott évek hazai könyvészetének bibliográfiáját. A művet – amely a könyvtárosi forgalomba nem került kiadványokat is felsorolta – minden forrás szerint Pikler Blanka állította össze.¹⁷

Önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy az OSZK és Pikler Blanka bibliográfiai tevékenysége között fennállott-e valamilyen kapcsolat. A nemzeti könyvtárral párhuzamosan folytatta-e Pikler az anyaggyűjtést, és ha ezt tette, felhasználta-e kiegészítésként – például a hivatalos kiadványok esetében – az OSZK-ban nyomdakészen álló jegyzéket, és az 1923-ban is folyamatosan gyűjtött címanyagot. Az adott helyzetben ez nem látszik valószínűnek.

* * *

A retrospektív bibliográfiai tevékenység, a nagy hagyományokra támaszkodó összefoglaló kötetek munkálatai 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején is folytatódtak. A könyvtárügyi politikai megbízottak április elsejével kezdődő hatállyal kinevezték Petrik Gézát állami bibliográfussá,¹⁸ így ő a Széchényi Könyvtárban folytathatta az 1901–1910-es és az 1911–1920-as évkör köteteinek szerkesztését.

A Szinnyi József-féle bibliográfia pótköteteinek szerkesztésére 1919 júliusában Gulyás Pál kapott Dienes Lászlótól megbízást és megfelelő munkahelyet az OSZK-ban.²⁰

Így e feladatok végrehajtásában törés nem következett be, a későbbiekben – ha lassabban is –, de folyamatosan haladtak a munkák.

* * *

A hírlapok és a folyóiratok jegyzékének közreadása, amely Szinnyei Józsefnek, a Hírlaptár megszervezőjének munkája révén indult meg 1871-ben, amikor is előbb a *Vasárnapi Újság* majd később a *Magyar Könyvszemle* mellékleteként jelentette meg az előző évi anyagot. Munkáját mások – köztük Kereszty István – folytatták, egészen az első háborús évig. 1914-től kezdve pedig csak egy üzleti jellegű kiadvány tájékoztatót folyamatosan a megjelent hazai periodikumokról.

Kereszty István igazgatóőr, a Hírlaposztály vezetője azonban feltehetően folytatni szeretne volna nagy elődje munkáját, hiszen az éves bibliográfiák összeállításában előzőleg már ő is részt vett.

Mint az Keresztynek egy Melich Jánoshoz intézett feljegyzéséből kiderül, már 1919 tavaszán jó kapcsolatot alakított ki az Újságpapír Központtal, ami lehetővé tette, hogy szinte teljes sajtógyűjteményét átnézhesse, és ennek alapján az 1918-ban megjelent folyóiratok és hírlapok jegyzékét a megjelenés helye szerint összeállíthassa.²¹ Elkészülhetett tehát az adott év *sajtóbibliográfiája*, „aminek gyakorlati következménye az, hogy az előttünk ismeretlen sajtótermékeket módunkban lesz reklamálni.”

Itt a bibliográfia szó használata nem egyértelmű, jelenthet például munka-jegyzéket, de Kereszty hasonló nyilvántartásait ismerve, nem zárhatjuk ki, hogy ő egy valóban bibliográfia összeállításán munkálkodott.

* * *

A hungarika bibliográfiák köréből Gulyás Pálnak a *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum naptárgyűjteményében* c. jegyzéke jelent meg.²² Ez volt az egyetlen e területről származó összeállítás, a gyarapításon és a katalógusok számára történő feldolgozáson nem tudott túllépni a könyvtár.

Pedig már az 1920-ról szóló jelentés is utalt arra, hogy a kurrens bibliográfiai munkákat nemcsak a tudományos és a könyvkereskedelmi érdekeket, hanem a „magyar vonatkozású sajtótermékek állandó nyilvántartásának célját is szolgálni kívánja.”²³

1921-ben ugyancsak felmerült a hungarikumok regisztrálásának gondolata – legalábbis egy területet érintően. Teleki Pál szándékozott ui. „a Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű munkák” bibliográfiáját kiadni, és ennek munkálatait Melich János kezében összpontosítva kívánta volna elvégeztetni.²⁴

Nincs nyoma annak, hogy az intézmény tisztviselői ebben részt vettek volna, tény viszont az, hogy Teleki Pál: *The evolution in Hungary and its Place in European History* c. művének függelékében közread egy ilyen témájú bibliográfiát.²⁵

* * *

A Magyar Nemzeti Bibliográfia kétéves kötetének összeállítása mellett számottevő bibliográfiai munkásságot alig fejtett ki a könyvtár, illetve ha voltak is összeállításai, azok nem jelentek meg, és nem is lelhetők fel.

Egyéni munka keretében készült el Pánity Vukoszava: *A katonai és a katonai ténykedéssel összefüggő irodalmi termékek jegyzéke* c. összeállítása 1921-ben.²⁶

Hivatali munkájában két kiadvány létrehozásában volt (lett volna?) érdekelt a könyvtár.

1920-ban Csánki Dezső h. államtitkár, „Az ún. Tanácsköztársaság története adatainak gyűjtésére szervezett Országos Bizottság (TAGYOB) elnöke levélben kereste meg Melich Jánost a Tanácsköztársaság idején megjelent önálló művek bibliográfiájának összeállításában való könyvtári részvételre. Csánki ennek közben tartását az OSZK egyik munkatársára szerette volna rábízni.²⁷ Tudtára adta Melichnek azt is, hogy a Hellebrandt Árpád által elkészített hasonló művet „bizalmasan” eljuttatná hozzá.²⁸ Krisztics Sándornak, a Magyar Nemzeti Szövetség főtitkárának leveléből kiderül, hogy benyomása szerint a könyvtár bibliográfiája önálló mű, és egyben utal arra is, hogy a TAGYOB jelenlegi helyzetében nem gondolhat az összeállítás kiadására.²⁹ Semmi nyoma sincs annak, hogy ilyen tárgyú bibliográfia megjelent volna, számunkra tehát a kérdés csak az marad, hogy hova lett a könyvtár összeállítása, illetve mi lett annak a sorsa?

Jegyzetek

1. Szentmihályi János: *A magyar nemzeti bibliográfia*. Bp., 1960. 33 l. (A középfokú könyvtárosképzés jegyzetei. Bibliográfia. 2.) – Uő. *A magyar nemzeti bibliográfia*. Kézirat. Bp., ELTE BK, 1973. 37 l. Bóday Pál: *A magyar nemzeti bibliográfiai rendszer problémái, fejlődési irányai és lehetőségei*. = *Bibliográfiai tanulmányok*. Bp., OSZK-KMK. 225 l. i. r. 91–95. l., 108–117. l. – Fitz József: *A bibliográfia*. = *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., Tud. Társulatok és Intézmények Orsz. Szöv. 1927. 355–367. l. i. r. 358–360. l. – Németh Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadványi tevékenysége*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981*. Bp., 1983. 136–174. l. i. r. 152–154. l. – Melich János nemzeti bibliográfiai törekvéseiről szólva Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban* c. tanulmányában (= *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978*. Bp., 1980. 201–225. l.) részletesen leírja az addig történeteket.
2. Az 1887-ben megindult *Corvina* c. folyóirat könyvészeti rovatában 1919-ig kiadók szerint csoportosítva közölte az új kiadványok jegyzékét, sőt ezeket éves kumulációkban is közölte.
3. Érdekes, hogy Kóhalmi Béla 1919-ben, a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban a *Corviná*-ban megjelent cikkében elmarasztalta az OSZK-t mondván: „... a Széchényi Könyvtárnak az a tiszte, hogy gyűjtse a magyar kultúra írott és nyomtatott emlékeit” és ebből fakadó kötelezettsége, a hazai kiadványok jegyzékének közreadása is, de 1892 után ezt abbahagyta, „a »Nemzeti Könyvtár« tudós bibliográfusai letették a pennát, nem írtak több cédulát és rábízta a magyar könyvészetet a Corvinára, vállalja és csinálja tovább.” = Kóhalmi Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp., 1959. 248. l. (Az eredeti cikk: *A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet* címen a *Corvina* 1919. július 30-i számában jelent meg.)

4. L. Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp., 1980. 201–222. l.
5. OSZKI 149/1918.
6. Kóhalmi Béla: *Nincs nemzeti bibliográfiánk.* Bp., 1914. 29. l.
7. *Magyar Könyvészet.* A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének megbízásából szerkesztette Kóhalmi Béla és Pikler Blanka. 1914. Bp., 1915. LXV., 230 l. (*Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*, 25. évf.).
8. Az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szervezése. A K. N. 65. sz. rendelete. = *Tanácsköztársaság.* 1919. júl. 19.
9. *Jelentés ... 1920.* = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* 139. l.
10. OSZKI 320/1921.
11. OSZKI 64/1921. – *Jelentés ... 1913–1923.* 46. l.
12. *Jelentés ... 1922.* = *Magyar Könyvszemle, 1923.* 441. l.
13. *Jelentés ... 1923.* = *Magyar Könyvszemle, 1924.* 5. l.
14. OSZKI 473/1922., 508/1922.
15. *Jelentés ... 1923.* = *Magyar Könyvszemle, 1924.* 5. l.
16. A címanyag rendelkezésre bocsátásával a Kötelespéldány-osztály munkatársai működtek közre, de a kiadásra vonatkozóan a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületével kötött szerződést 1924-ben a könyvtár. – OSZKI 272/1924., 285/1924. – *Jelentés ... 1924.* 161. l.
17. [Pikler Blanka]: *Magyar Könyvészet, 1921–1923.* Bp., 1924–1926. Folytatása a *Corvina* mellékleteként jelent meg. – Vékony Margit: *Az első magyar könyvtárosnő: Pikler Blanka.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969.* Bp., 1971. 399–416. l.
18. *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye.* 1. sz. máj. 1. Cím: *A könyvészet állami feladat.*
19. Az 1901–1910-es időszak első kötete 1917-ben megjelent, a második – Petrik halála után – csak 1928-ban kerülhetett kiadásra. Ez utóbbit Barcza Imre fejezte be. A következő ciklus (1911–1920) kötetei csak 1939-ben és 1940-ben jelentek meg.
20. OSZKI 172/1919.
21. OSZKI 20/1919. – Melich János és az Újságpapír Központ közti levelezés: OSZKI 22/1919.
22. Az összeállítás a *Magyar Könyvszemle* 1919. évi kötetében jelent meg (1–55. l.). „Jelen dolgozat tulajdonképpen kiegészítője a Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában c. összeállításomnak” – írja bevezetésében a szerző.
23. *Jelentés ... 1920.* = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* 140. l.
24. OSZKI 596/1921. Melich János az e tervről szóló értesítést Krisztics Sándortól, a Magyar Nemzeti Szövetség főtítkárától kapta meg.
25. A bibliográfia összeállítója nincs feltüntetve, magát a könyvet 1923-ban a MacMillan kiadó jelentette meg New Yorkban, 312 lapnyi terjedelemben. A „Bibliography” c. függelék a 245–312. lapon található. – Fitz József szerint „történelmi, faji és politikai szempontok szerint rendezett s jól és pártatlanul megválogatott” az összeállítás. L. Fitz i. m. 360. l.
26. *Magyar Katonai Szemle, 1921.* 1–3., 5–6. sz.
27. OSZKI 220/1920.
28. Hellebrant összeállítása „a Gratz-féle mű” szerkesztőségének felkérésére készült, de sem Gratz, sem Hellebrant művei között nem lelhető fel.
29. OSZKI 29.596/1921.

Tudományos tevékenység

A Széchényi Könyvtár tudományos jellegét ebben az időszakban elsősorban az határozta meg, hogy vezetői és felsőfokú végzettségű tisztviselői szinte mindannyian különféle humán szakterületeken működő kutatók, tudósjelöltek, vagy immár egyetemi tanárok, akadémiai levelező tagok, illetve akadémikusok voltak. Természetes volt tehát, hogy ezekben az években – mint a későbbiekben is – a *tudós* könyvtárosok szellemisége hatotta át a könyvtár tevékenységét, és határozta meg tudományos munkáját. Sajnos, e néhány évben az *intézményi tudományos tevékenység* alig érvényesülhetett. Az 1918–1919-es évek forradalmi, a vesztes háború utáni nyomorúság és szétziláltság, az ennek következtében kialakult katasztrofális gazdasági helyzet a legkevésbé sem kedvezett az ilyen jellegű munkák végzésének.¹

Az *egyéni kutatásokat* a könyvtár vezetői messzemenően támogatták, erre még időt is biztosítottak munkatársaik részére, már csak azért is, mert tisztában voltak vele, hogy színvonalas könyvtárosi tevékenységre azok képesek, akik maguk is ismerik a kutatás kívánalmait, módszertanát és segédeszközeit. Sebestyén Iréntől, aki 1916-tól a finnugor nyelvtudomány művelőjeként dolgozott az OSZK-ban tudjuk², hogy a 9-től 13 óráig tartó munkaidő utolsó óráját – igazgatói hozzájárulással – az egyéni tudományos munkára lehetett fordítani, mert „az egyéni tudományos produkciót a könyvtár megkövetelte” érdemi – kizárólag doktori fokozattal felvett – „munkatársaitól”. Ezen alkalmakkor tudományos témájú beszélgetésekre és vitákra is sor került, ahol a fiatalok sokat tanulhattak idősebb „befutott” kollégáiktól.

* * *

A kutatások eredményei különféle folyóiratokban és egyéb kiadványokban láttak napvilágot. Az intézmény vezetői természetesen arra törekedtek, hogy a könyvtár nagy hagyományain nyugvó saját kiadványi (kiadói) tevékenységüket folytassák, ezen belül is kiemelten gondoskodjanak a *Magyar Könyvszemle* megjelentetéséről. Hiszen e lap szerkesztése és közreadása már hosszú évtizedek óta elválaszthatatlan részét képezte a könyvtár alaptevékenységének, ennek országosan, sőt külföldön is elismert orgánuma volt.

A *Könyvszemle* célja, mint azt az akkori szerkesztőség megfogalmazta, töretlenül élt a háború alatt és után is: „A folyóirat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának hivatalos kiadványa s a magyar bibliográfia eredeti szakközlönye 1876 óta áll a hazai tudomány szolgálatában. Elsősorban a múzeumi könyvtár érdekeinek előmozdítására lévén hivatva, ismerteti annak egyes csoportjait, beszámol az éves gyarapodásról, a végzett munkáról és teljesen megbízható képet ad a könyvtár belső életéről. Ismerteti a hazai és külföldi könyv- és levéltárakat, hivatalos figyelmet fordítva ezek felkutatására és közzétételére. Számot ad a hazai és külföldi könyvészeti irodalom termékeiről s figyelemmel kíséri a külföldi könyvészeti irodalom hazánkra vonatkozó kiadványait.”³

A *Könyvszemle* profilján a Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottjai sem kívántak lényegében változtatni, a folyóiratot mint „a régi magyar könyvekre és bibliográfiákra vonatkozó szakrevű és mint a tudományos könyvtárak és a múzeum könyvtárának hivatalos lapja”-t akarták közreadni.⁴

1919-ben sikerült a folyamatosan megjelenő *Könyvszemlé*-ben az 1918-as évre szóló kötetét is megjelentetni (U. F. XXVI. köt.) Szerkesztője az erre 1911-ben megbízást kapott, 1916-ban és 1921-ben e funkciójában megerősített Gulyás Pál volt, aki 1925-ig megtartotta ezt a tisztségét. 1920-tól Melich János és Gulyás Pál együtt szerkesztették a folyóiratot.⁵

1920-ban még a következő (U. F. XXVII.) kötetet is ki tudta adni a könyvtár – igaz, csak 10 ívre csökkentett terjedelemben.

A gazdasági helyzet fokozatos romlása következtében azonban egyre problematikusabbá vált a következő évfolyamok közreadásának lehetősége. Ez nem csupán az OSZK gondjaként jelentkezett, hanem a tudományos társulatok mindegyikénél felmerült. Ezért is foglalkozott a vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal a gondolattal, hogy egy „kulturnyomdát” állíttatna fel, amelynek közös adminisztrációjában az üzleti haszon a társulatokat illetné, és a további kiadványok megjelentetését lehetővé tenné.

Jellemző, hogy 1920-ban már azt tervezte a könyvtár, hogy az 1920-as évfolyamot – az 1921. évvel összevontan – később adja ki.⁷ A kiadási nehézségek okául a hivatalos dokumentumok a háború utáni gazdasági katasztrófát jelölik meg, de az e mögött rejlő valóságot a maga egészében a *Könyvszemlé*-t előállító Stephaneum Nyomda Rt. és az OSZK közötti levelezés érzékelteti. Néhány példa a nyomdai értesítésekből: 1920. február 10-én a nyomdászok béremelése miatt 10%-kal emelkedtek a technikai munkák költségei, április elejére ez elérte a 30%-ot, ugyanakkor a papírköltség is jelentősen növekedett. A Budapesti Grafikai Főegyesülés – a munkásság kérésére – április 12-én újabb béremelést rendelt el, ezt március 31-én még egy követte. Így áprilistól 12%-kal, májustól pedig 5%-kal növekedtek a nyomdai előállítás költségei. Novemberben ismét 12%-os emelést jelentett be a Stephaneum, jelezve, hogy a jövőben technikai drágulás címén további 50%-ot számítanak majd fel.⁸

Ez a folyamat készítette 1921-ben Melich Jánost arra, hogy a múzeum főigazgatóját megkérje: forduljon a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a folyóirat kiadási költségeinek fedezése ügyében. „Tegye a miniszter magáévá azt a gondolatot, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum időszak kiadványai, tehát folyóiratai a minisztérium részéről, a tudományos társaságok folyóirataival egyenlő elbírálásban részesüljenek... Miután folyóiratunk azon belül, hogy az Országos Széchényi Könyvtár anyagát ismerteti, egyúttal a tudományos bibliographiának egyedüli képviselője ... s így tulajdonképpen egy meg nem alakult bibliographiai társaság folyóiratát pótolja” – érvelt Melich János előterjesztésében.⁹

Valószínűleg ez a kezdeményezés is hozzájárult ahhoz, hogy a Tudományos Társulatok és Intézmények Társulatközi Bizottsága által szervezett – a papírszükséglet kielégítésére szolgáló – akciója révén sikerült elérni, hogy a tudományos folyóiratok és egyéb kiadványok megjelentetését olcsó vagy ingyenes papírral segítsék.¹⁰ Melich János sikeres papírigénylése nyomán az 1920–1921-es évfolyam 1922-ben kikerült a nyomdából.

A könyvtár tisztviselőinek a *Magyar Könyvszemlé*-ben, és egyéb szakfolyóiratokban 1919 és 1922 között megjelent tanulmányairól, szerkesztői tevékenységéről, kisebb cikkeiről, ismertetéseiről, fordításairól az 1922-ről szóló jelentés ad teljes képet.¹¹ Eszerint a Széchényi Könyvtár 23–25 főnyi tisztviselői gárdájából 17 szerző megszámolhatóan publikációja tanúskodik az egyéni tudományos munka eredményeiről. Sajnos, ezeknek műfajok szerinti összesítése lehetetlen, mert mindenkinél változóak a kategóriák címei, és az azokba felvett dokumentumok sem azonosan besorolva jelennek meg. Csak azt lehet megállapítani, hogy a nehéz időszak közepette is imponáló nagyságú, és a szerzők névsorát végignézve igen színvonalas volt a tudós munkatársak egyéni teljesítménye.¹²

Más kérdés, hogy ez a domináns tudományos jelleg mennyire befolyásolta a könyvtárosi munkát.

* * *

Sajnos a könyvtár kiadói tevékenysége a *Magyar Könyvszemle* közreadásán kívül csak egyetlen füzetre terjedt ki. 1922-ben indította meg a könyvtár A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai c. sorozatát, amelynek első füzetét Rédey Tivadar írta *Az Országos Széchényi Könyvtár Petőfi kiállítása* címen.¹³

Megjelent viszont Akantisz Viktornak, Todoreszku Gyula műértő könyvkötőjének és restaurátorának – a múzeum 1920-ban „könyvművészeti szakelőadó” címmel alkalmazott tisztviselőjének műve: *Todoreszku Gyula és Horváth Aranka régi magyar könyvtára*, (Bp., 1922. Stephaneum ny. XV, 117 l. 10 mell.). A kiadvány közreadásának költségeit Horváth Aranka fedezte, így e munka szerzője révén tekinthető OSZK-kiadványnak, de a könyvtár, illetve a múzeum, a gyűjtemény őrzői mindig sajátjukként szóltak róla.

A gyenge eredményekért természetesen nem a könyvtárat terheli a felelősség, hiszen a külső körülmények akadályozták e területen is az előrelépés lehetőségét. De ne feledjük el, hogy a nemzeti bibliográfia megindításával összefüggő munkák – amelyeket külön fejezetben tárgyaltunk – alapjában a tudományos tevékenység körébe tartoznak, ezen a téren pedig jelentős kezdeményezések és eredmények születtek.

Vigaszul álljon itt az a jövőkép, amely csírájában már 1922-ben is megmutatkozott, a következő jobb, de nem könnyű években pedig jelentős eredményekkel dicsekedhetett.

Jegyzetek

1. L. részletesen Németh Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadványi tevékenysége 1919–1935.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979.* Bp., 1981. 135–174. l. vonatkozó részét.
2. Wix Györgyné: *A Széchényi Könyvtár hétköznapijai – 60 évvel ezelőtt. (Beszélgetés Némethné Sebestyén Irénnel.)* = *OSZK Híradó 1979.* 3. sz. 66–69. l.
3. A Magyar Könyvszemle ekkor megjelent füzeteinek borítóján közölt szöveg.
4. Gulyás Pál: *Kommunista könyvtárpolitika. 2. közlemény.* = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* i. r. 52. l.
5. Gulyás Pál megerősítése a Könyvszemle szerkesztői mivoltában: 1916. júl. 26. OSZKI 502/1920. (nem tévedés), 503/1920. Szerkesztők Melich János és Gulyás Pál. (451/1921.) Mindkettőjük megbízatásának megerősítése.
6. OSZKI 358/1919. – A Klebelsberg Kuno elnök vezetésével működő Tudományos Társulatoknak és Intézményeknek Társulatközi Bizottsága nyolc vagon ingyen papírt eszközölt ki a tudományos kiadványok megjelentetésére. Az ebből részesedő intézmények önként vállalták a kilogrammonként 15 korona befizetését azért, hogy az így begyűlt tőkéből közös nyomdát hozhassanak létre. Hárommillió korona gyűlt össze, amely „altruista hozzájárulással” nyolcmillió korona alaptőkéjű társaság megalakítását tette lehetővé. A nyomda 1922 szeptemberében kezdte meg működését a Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Rt. néven. = Magyar Zoltán: *A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége.* = *A magyar tudománypolitika alapjai.* Bp., 1927. 513–521. l.
7. Jelentés ... 1920. = *Magyar Könyvszemle, 1920–1921.* 141. l.
8. A Magyar Könyvszemle szerkesztősége és a Stephaneum Nyomda közti levelezés az áremelésekről: OSZKI 136/1918., 239/1918., 268/1919., 179/1920., 183/1922., 432/1922., 490/1922. – hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki. E levelekben a nyomda indokolja az áremelés szükségességét részint az általános bajokra, részint a jól szervezett nyomdai munkásság bérköveteléseire hivatkozva.
9. OSZKI 64/1921.
10. OSZKI 320/1921. – VKM 85470–1921/IV. b. – Czákó Elemér miniszteri tanácsos értesítése Fejérfpataky főigazgató számára arról, hogy az említett bizottság által szervezett – a papírszükséglet biztosítására szolgáló – akciója révén sikerült elérni, hogy a tudományos folyóiratok és egyéb kiadványok megjelentetésére olcsó vagy ingyenes papírt biztosítsanak. Ebből igényelt Melich János 6000 ívet a *Könyvszemle*, további 6000-et pedig a „tervezett nemzeti bibliográfia” számára.
11. Jelentés ... 1922. = *Magyar Könyvszemle, 1923.* 145–149. l.

12. A szerzők – a beosztást követő felsorolás sorrendjében: Melich János igazgató, Bártfai Szabó László osztályigazgató, Bajza József igazgatóőr, Holub József igazgatóőr, Jakubovich Emil igazgatóőr, Rédey Tivadar őr, Sikabonyi Antal őr, Pánity Vukoszava őr, Zsinka Ferenc segédőr, Németh Gyuláné Sebestyén Irén segédőr, Kádár Jolán segédőr, Bartoniek Emma segédőr, Goriupp Alisz segédőr, Tóth László segédőr, Lavotta Rezső zenei igazgató, Grexa Gyula berendelt középiskolai tanár. – A színvonalat jelzi, hogy a felsoroltak min dolgoztak, illetve, hogy tanulmányaik hol jelentek meg. Melich János Gombocz Zoltánnal és Németh Gyulával *A magyar nyelvtudomány kézikönyvé*-t szerkesztette az egész korszakon keresztül. Az ő és munkatársai publikációi a következő folyóiratokban jelentek meg: *Budapesti Szemle*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Kőrösi Csoma Archívum*, *Magyar Helikon*, *Magyar Könyvszemle*, *Magyar Nyelv*, *Nyugat*, *Századok*, *Történeti Szemle*, *Új Magyar Szemle* stb.
13. Rédey Tivadar: *Az Országos Széchényi Könyvtár Petőfi kiállítása*. Bp., 1922. M. Tud. Társ. 24 l. Ua. 2. kiad. 1923. L. még a tudományos tevékenységről szóló fejezet utolsó bekezdését.
14. *Jelentés ... 1913–1923*. 45. l.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem és az Országos Széchényi Könyvtár

Bár az Országos Magyar Gyűjteményegyetem megalakulása 1922-ben még alig érintette a Magyar Nemzeti Múzeumot és azon belül is az Országos Széchényi Könyvtárat, mégis szólni kell róla, hiszen az az előkészítő folyamat, amely az OSZK-ra is vonatkozott már az év közepén kezdetét vette, s Melich János eltávozásához vezetett, majd 1923-tól már érezhetően meghatározta az intézmény működésének alapjait, helyzetének alakulását.¹

Előre kell bocsátanunk, hogy Irattárunkban csak a tárgyalássorozat első állomásáról lelhetők fel dokumentumok, így a múzeumi álláspont kialakítását, továbbá a könyvtár szerepét sem tudjuk nyomon követni.

1922. június 16-án foglalta el gróf Klebelsberg Kuno Bethlen István gróf kormányában a kultuszminiszteri széket, de a legjelentősebb művelődési intézmények egy szervezetbe történő egyesítésének gondolata már előbb is foglalkoztathatta. A Tanácsköztársaság bukása után ugyan folytatta működését a Múzeumok Országos Tanácsa (Főfelügyelősége), de 1922-ben befejezve tevékenységét, helyet adott az új miniszter elképzeléseinek.

Ez nem nélkülözött minden előzményt, de azt nem lehet megállapítani, hogy a következőkben említendő javaslat hatott-e az új tervezetre, vagy attól függetlenül született-e meg Klebelsberg javaslata. 1919. július elsején, tehát a Tanácsköztársaság idején tartott múzeumi igazgatósági ülésen merült fel az az ötlet, hogy helyes lenne a Nemzeti Múzeum egyes osztályainak önálló intézményekké történő átszervezése, de szükségesnek mutatkozott az is, hogy ezek közös főigazgató alatt maradjanak, továbbá, hogy az átszervezésre kerülő Magyar Nemzeti Múzeumba „a Szépművészeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum is beillesztessék.”²

A Klebelsberg-féle koncepció előkészítettségét bizonyítja az, hogy már június 24-én megérkezett a könyvtárba az a főigazgató levél, amely „nemzeti nagy kultúrintézményeink különleges tudományos igazgatását”-ról szólt.³ Az intenzív tárgyalások eredményeként pedig 1922. augusztus 30-i dátummal már meg is jelent az „1922. évi XIX. törvénycikk a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről.”

Ennek 1. §-a Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa címen határozta meg a szervezetbe tartozó intézmények körét, amely

önkormányzati jogait a Tanács révén gyakorolja.⁴ A 2. és 3. § a Tanács szervezetét és hatáskörét taglalja,⁵ a következők pedig az OMGYE-be sorolt intézményekre vonatkozó személyzeti és jogi előírásokat tartalmazzák. A Magyar Nemzeti Múzeum mint osztatlan egység jelenik meg a törvényben, osztályai csak rajta keresztül állnak kapcsolatban az új szervezettel.

A törvénycikk 11. paragrafusának III. pontja alapján született meg „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1922. évi 4.200 eln. számú rendelete nemzeti nagy gyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetéről szóló 1922. évi XIX. törvénycikk végrehajtása tárgyában kiadott utasítása.”

2. §-a értelmében „Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa 1922. évi november hó 19-én kezdi meg működését. Ettől az időponttól kezdődőleg gyakorolja az Országos Magyar Gyűjteményegyetem a törvényben biztosított önkormányzati jogait.” A továbbiakban részletesen meghatározza a rendelet a Tanács szervezetét és hatáskörét, a Tanács és az egyes gyűjtemények gazdálkodását.

A november 19-i dátum tehát a Tanács megalakulásának időpontját és első ülésének megtartását is jelentette, ennek megfelelően az OMGYE érdemi munkáját az év legvégén kezdhette el. Így az új szervezet első döntései megfogalmazódhattak ugyan, de a gyakorlatban csak 1923 elejétől, tehát korszakunk után érvényesülhettek.

* * *

A törvénytervezet első fogalmazványát Fejérpataky főigazgató már 24-én elküldte az egyes múzeumi osztályok vezetőihez, kérve, hogy a 30-ára összehívott vezetői értekezleten tegyék meg ezzel kapcsolatos észrevételeiket.⁶ A könyvtárhoz beérkezett példányt Melich megjegyzései, kritikai észrevételei tarkítják, amelyek részben kiegészítő változtatások szükségességére utalóak, részben pedig súlyosan elítélőek („nevetséges”, „hülyeségi megállapítás”, „bolsevista” stb.). Itt érhetjük tetten azt a pillanatot, amikor Melich az új szervezet létrehozásától elhatárolta magát, és amely végül is az igazgatói állásáról való lemondásához vezetett.

A 11 pontból álló tervezethez Bajza József kézírásával találunk megjegyzéseket. Ismerve Melich Jánoshoz fűződő baráti kapcsolatát, ezt a fogalmazványt, amely csak hiányosan lelhető fel az Irattárban (az 1–5. pontokra vonatkozóan rögzíti a kifogásokat), úgy tekinthetjük, mintha azt Melich maga írta volna. Éppen ezért idézünk néhány mondatot az írásműből:⁷

„1. §. »Kimondja az öt [múzeumi] intézet közös tudományos igazgatás alá helyezését anélkül, hogy a törvényeket rendesen kísérő indoklással még csak meg is kísérelné ez intézkedés célszerűségét igazolni...« ... »A Nemzeti Múzeumot e pont egyszerűen megszünteti, aminek igen súlyos jogi következményei lehetnek (letétek, hagyományok stb.)...«”

„3. §. Gyakorlati kivitelében a Tanács egy locsogó és fecsegő protegáló és korteskedő testület lesz, mely legfeljebb arra lesz jó, hogy a diktátor intézkedéseinek bizonyos alkotmányos mázt adjon...”

„4. §. Világos, hogy ez az illuzórikus értékű tanács minden eddigi muzeális önállóságot megszüntet... Az intézetek beléletébe való avatkozás ellentétben áll a tudományos élet szabadságával...”

„5. §. Érthetetlen, hogy miért lehet csak bölcsészdoktor a tisztviselő. A jogi és orvosi könyvekhez talán a jogász és az orvos többet ért s a levéltár feldolgozása jogi szempontból is fontos. Különben is a bölcsészdoktorátusnál ma is komolyabb képesítés a középiskolai tanári oklevél...”⁷

Nem folytatjuk a felsorolást, hiszen a hangnem azonos a rendelkezésre álló anyag egészén, amellet olyan részeket kellett kiemelnünk, amelyek az alapszöveg ismerete nélkül is érthetők. Nem feladatunk a törvénycikk első megfogalmazásának minősítése sem, de magunk is úgy érezzük, hogy ez a tervezet valóban nem volt megfelelően kidolgozott és átgondolt, a könyvtár vezetőinek észrevételei pedig sok esetben teljesen jogosak voltak. Ezt az is igazolja, hogy a végleges szövegben, illetve a szabályrendeletben a kifogásolt részek Melich állásfoglalásának megfelelően jelentek meg.

A további fejlemények ismertetésére már nem tudunk kitérni, erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre irattári dokumentumok. Így arról sem tudunk képet adni, hogy a június végi értekezleten mire jutottak a résztvevők, mennyire osztották a könyvtár vezetőinek állásfoglalását.

Egyetlen terület előkészítő munkálatairól lehet csak számot adni. Már november közepén körözésre került az OMGYE személyzetének rangsortervezete (ehhez még hozzá lehetett szólni),⁸ de már októberben és novemberben is történt kinevezés a Gyűjteményegyetem tudományos- és műszaki segédszemélyzetének létszámba, ekkor került Steffanits Mária és Hóman Borbála a Könyvtárba.⁹

December közepén megérkezett ugyan az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ megszervezésének első tervezete a könyvtárba, de az OSZK „Előadói javaslata” már 1923-ból származik.

* * *

Az OMGYE megnyitóján elhangzott beszédek már az 1923-tól érvényesülő új programot ismertették, a távolabbi jövőbe mutatnak, így a következő korszak mondanivalójához kapcsolódnak.

Jegyzetek

1. E kérdéskörrel Dezsényi Béla is foglalkozott *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején* c. tanulmányában. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967*. Bp., 1969. i. r. 161–169. l.
2. Dezsényi i. m. 163. l. Hivatkozás Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában 1918–1919*. Bp., 1963. műve alapján.
3. OSZKI 285/1922. Ezen a számon található minden ez ügygel kapcsolatos irat.
4. A Gyűjteményegyetem keretébe a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum tartoztak.
5. A Tanács tagozódása: 1. teljes ülés (26 tag), 2. igazgatói tanács (9 tag), szaktanácsok (5-5 tag). – A Tanács személyi összetétele: elnök (a szervezés időszakában) a vallás- és közoktatásügyi miniszter, ügyvezető alelnök: Csánki Dezső, hivatalból tagok: Csánki Dezső, Fejérpataky László, Petrovics Elek, Végh Gyula, Melich János, Varjú Elemér, Horváth Géza, Filarszky Károly, Bátty Zsigmond, meghívott tagok: 1. tudományegyetemi tanárok: Angyal Dávid, Buday László, Concha Győző, Domanovszky Sándor, Entz Géza, Hekler Antal, Lukinich Imre, Pauler Ákos, Schafarzik Ferenc, 2. Műértők: gróf Bánffy Miklós, báró Kohner Adolf, dr. Kollányi Ferenc, Majkovszky Pál.
6. L. a 3. sz. jegyzetet.
7. A kiemelt idézet az eredeti iratból vettük át. Az a véletlen műve, hogy Dezsényi Béla ugyanezeket a jelöléseket tette közzé – talán ezek a legszembetűnőbbek.
8. A rangsor készítésére a miniszter Csánki Dezsőnek adott megbízást. (OMGYE 1/1922., OSZKI 512/1922.) – A személyzetet három kategóriába sorolták: tudományos tisztviselői kar, tudományos és műszaki segédszemélyzet, közigazgatási személyzet. A jelölésre a régiéknél az „átsorolásra” az intézeti igazgatók tehetek előterjesztést, az első és második kategóriára nézve az igazgatói tanács hozta meg a döntést.
9. OSZKI 480/1922., 481/1922.
10. OSZKI 512/1922.

Országos Széchényi Könyvtár

Befejezhetnénk a feldolgozott négy év történetét azzal, hogy a tények önmagukért beszélnek, az eseményeket értékelni nem érdemes, dicsérő, illetve elmarasztaló megjegyzéseket az egyes fejezetek amúgy is tartalmazznak. Ennek ellenére talán mégis ki lehet emelni néhány olyan tényezőt, amelyek e korban a kibontakozás, nem pedig az összeomlás felé vezettek, még akkor is, ha ezeket már említettük. De összefoglalóan néhány szóval a negatívumokról is szót lehet ejteni.

Mindenekelőtt a múzeum főigazgatójának és a könyvtár igazgatójának szerepét kell ebben a folyamatban tisztáznunk.

Vitatkozni lehet azon, hogy Fejérpataky László és Melich János mennyiben voltak konzervatív beállítottságúak, és mennyire hajlottak a modern nemzeti könyvtár megteremtésére. Tudomásul kell vennünk, hogy mindketten a 19. század szülöttei voltak, és el kell fogadnunk, hogy gondolkodásmódjukra a múlt századi hagyományok hatottak. Mi őket csak korszakunkban tanúsított magatartásuk alapján ítéelhetjük meg.

Sajnos nem áll rendelkezésünkre a kiegyezéstől az 1918-as évig terjedő időszak története. Annyit azonban tudunk, hogy ezek a boldog békeévek a könyvtár számára keservesek voltak: helyhiány, személyzethiány és egyéb nehézségek 1914 előtt is jellemezték az intézmény helyzetét, ez pedig a háborús évek alatt csak tovább romlott. Az említett két vezető tehát 1919-ben egy tönkrement ország szinte reménytelennek tűnő helyzetében kellett hogy helytálljon, és nyugodtan mondhatjuk, hogy helyt is álltak. Felelősségüket vállalva és átélve mindent megtettek a könyvtár átmentése érdekében e kritikus években. Ekkor már mindketten tudományterületük világszerte ismert képviselőjeként tevékenykedtek, mégis a Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Könyvtár élén kifejtett munkájukat tekintették legfontosabb feladatuknak.

Kutatói, oktatói mivoltukból adódott, hogy az állomány gyarapítását helyezték előtérbe, tudva azt, hogy könyvtári dokumentumok nélkül nem folyhat tudományos munka, nem képezhetik magukat a tanárok, nem tanulhatnak megfelelő szinten a diákok, nem művelődhetnek az arra vágyók. Ezért fordították figyelmüket – és ez már Melich érdeme – a korabeli kiadványok, mind a hazai, mind a külföldi hungarikumok megszerzésére, ezért szorgalmazták

K ö r l ö v é l

a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára valamennyi tisztviselőjéhez és
altisztjéhez.

Szeretném van a Könyvtár valamennyi alkalmazottjával közölni, hogy a Nemzeti Művelődési Intézet Ur a hozzá írásban benyújtott kérelmemet, melyben a könyvtári igazgatóság alól való felmentésemért kértem, 4383/1922. eln. szám alatt akként intézte el, hogy engem addig, míg az 1922. évi XLV. törvénycikkkel alkotott Országos Magyar Folyóiratok Tanácsa meg nem kezd működését, a könyvtári igazgatósággal továbbra is megbízott, de felhatalmazott arra, hogy a Könyvtár adminisztratív teendőiben való helyettesítésemre, illetőleg azokban való segítségemre Havran Dániel osztályigazgató urat magam mellé vehessem. Havran Dániel osztályigazgató ur a Nemzeti Művelődési Intézet Ur rendelkezésére a megbízást vállalta, ennél fogva a fenti intézkedés ezennel érvénybe lép. -

Budapest, 1922 november hó 3.-án.

re F. Toulon, *D. Bapiste*,
J. Schlegel, *M. Dubois*,
J. Kuhn, *P. V.*,
Bischoff, *H. P.*,
Toulon, *S. H.*,
Baptist L'Ansonie, *L. M.*,
Theinrigg, *S. L.*,
J. A., *S. L.*

15. kép

Melich János bejelenti, hogy megválnak a könyvtár igazgatói állásától

(volna) e történelmi évek feldolgozásához nélkülözhetetlen külföldi kiadványok begyűjtését. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezen a területen mit köszönhet a magyar tudományosság Melich Jánosnak és az elképzeléseit támogató főigazgatónak.

A könyvtár személyzete sem létszámában, sem összetételében nem felelt meg a követelményeknek.

A személyzeti összetételt, a szervezetet, a munkamegosztást taglaló fejezetekben döbrentünk magunk is rá, milyen kevesek voltak azok, akikre a feladatok ellátása hárult, és közülük is milyen kevesen rendelkeztek könyvtári gyakorlattal. A berendelt középiskolai tanárok és tanítók – még ha jó szándékúak voltak is – egymást váltva nem sokat lendíthettek az érdemi munkán.

Hibás volt a munkaerő-elosztás is. Talán Fejérfataky egyéni érdeklődésének volt köszönhető az, hogy a Levéltárat kiemelt osztályként kezelte. Ez különösen a berendelt beosztásában vált feltűnővé. Még a személyzeti viszonylatban gyengébben álló Kézirattár is alig kapott megfelelő segéderőt, míg az az amúgy is nagyobb létszámú Levéltárba több elsőrangú kutatót – köztük levéltárosokat – helyeztek el. Így ott érdemi munka folyhatott, míg pl. a Nyomtatványtár olvasó- és tájékoztató feladatait tanítók (esetleg tanárok) látták el. Tehát a személyzeti helyzet kiegyensúlyozatlan volt, az alapvető, meghatározó könyvtári részlegek kevés segítséget élveztek.

De ezen túlmenően nem menthetjük fel a személyzetet sem azon vádalól, hogy munkaidejük – amelyből egyet tudományos munkára fordíthattak – maradék három órájából is időt szakítottak egyéni tudományos munkájuk számára, hivatali tevékenységüket elhanyagolva. Ezt különösen a napi könyvtári munka ellátása sínylette meg, mégpedig súlyos mértékben. Nem akarunk igazságtalanok lenni, mert tudjuk, hogy akadtak kivételek – Goriupp Alisz, Pánity Vukoszava, stb. –, de a többségre nézve mégis ez volt a jellemző magatartás.

Melich János megpróbált a munkafegyelem területén rendet teremteni, ezt bekért munkajelentései és körlevelei egyaránt bizonyítják. De mivel az egyetemi előadók, tanárok utánpótlása a kiemelt kulturális intézményekben „nevelkedett” és magasabbra tört, nem csupán önzésből, hanem már kutatásra való kiválogatottsága miatt is az adott egzisztenciális helyzetben szinte mindenki jobb pozícióba kívánt jutni. – Persze a tudományos munkára elég idejük maradt volna a napi háromórás könyvtárosi elfoglaltságon túl is.

* * *

Az elmondottak nem jelentik azt, hogy 1919 és 1922 között semmi előremutató tevékenység sem jellemezte volna a könyvtár munkáját. Melich János jelentős eredményeket ért el nem csupán a gyarapításban, hanem a nemzeti bibliográfiai munkálatok megindításával, a raktárrendezés és a revízió megkezdésével, bizonyos szakok anyagának rendezésével, az állományvédelem szor-

galmazásával, ebből adódóan a könyvkötészeti műhely felállításával és több más intézkedésével is.

Igazgatói tevékenységét igazságtalan volna csak tényleges eredményei alapján értékelni. Számba kellett venni azokat az előterjesztéseket is, amelyek meg nem valósult elképzeléseit, javaslatait tartalmazzák. Ezekből kiderül, hogy tisztában volt a könyvtár elkeserítő helyzetével, hiszen minden költségvetési javaslatában pénzt kér könyvtári tanulmányutakra annak érdekében, hogy a külföldi tapasztalatok révén a Széchényi Könyvtárat nemzetközi szintre lehessen emelni. Tisztában volt azzal is, hogy a könyvtárosság olyan tudományos felkészültséget kívánó szakterület, amelyet csak a speciális szakismeretek birtokában lehet művelni, ezt pedig vagy az egyetemi oktatásban való részvétel segítségével, vagy hosszabb könyvtári gyakorlattal lehet csak elsajátítani. Tudta, merre kell vezetnie a nemzet könyvtárát, csak éppen ennek alapfeltételeit nélkülözte.

Kortársai nagyra becsülték, a VKM vezetői minden fontos kérdésben kikérték véleményét, és azt el is fogadták. Központi szerepet töltött be nemcsak tudósként, hanem könyvtárosként is a magyar kulturális életben. Mindezért egykori igazgatójára joggal büszke lehet ma is az Országos Széchényi Könyvtár.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

The History of the National Széchényi Library (1919–1922)

The years following the devastations caused to Hungary partly by the First World War and partly by the Trianon Agreement the latter annexing two thirds of Hungary to the neighbouring countries, were the most difficult years for the Library as well.

Between 1919 and 1922 the National Széchényi Library of the Hungarian National Museum first with its director-general László Fejérpataky, professor of diplomatics and from Autumn 1919 onwards János Melich professor of Slavistic studies tried to cope with the new situation.

The forces of the Library were concentrated on the permanent acquisition of books and periodicals from the territories lost after the World War with Hungarian-speaking population – the success of which was due to the organizing capacity of the Director-General of the Museum. In spite the poor financial possibilities the publication of the emigrants to Vienna could be purchased, while the missing deposit copies were acquired with the help of authorities, other cultural institutions or through personal contacts. In these years the Library had to give up the acquisition of foreign background literature necessary for scholarly work and research. To improve this impossible situation, from 1920 some book presents from Western countries were received, the basis of international exchange was laid and from 1922 on a modest financial increase could be perceived.

The Library continuously tried to supply the readers, however in the winter the lack of heating as well as the fullness of the stores inherited from the past were obstacles that the Library could not overcome.

Still, there were certain activities where the Library made important steps forward: the program of the current national bibliography was started, the documents of some special collections were put in order and the own book-bindery was established.

Considering that in 1920 the staff of the Library's main stacks (Dept. of Periodicals and Dept. of Printed Books) consisted of 9 keepers and some ten assistants temporarily in charge, one must admit that with László Fejérpataky director-general of the whole Museum and János Melich director of the Library and with the initiatives of some keepers the Library was made and institution compatible to its task even in these hard times so that the way was opened to further development.

A sorozat eddig megjelent tagjai:

1. **V. Ecsedy Judit:** A Bornemissza–Mantskovit nyomda története – 1990.
2. **Pavercsik Ilona:** A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig – 1992.
3. **Beöthyné Kozocsa Ildikó:** Középkori pergamen kéziratok konzerválási eljárásainak kutatása és fejlesztése – 1992.
4. **Vidra Szabó Ferenc:** Kulturális egyesületek és a helyi társadalom a nyolcvanas években – 1993.
5. **Batári Gyula:** A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867) – 1994.
6. **Tószegi Zsuzsanna:** A képi információ – 1994.
7. Olvasásra nevelés és a pedagógusképzés Szerkesztette: **Nagy Attila** – 1994.
8. Petrik-émlékkötet. Szerkesztette: **Nagy Anikó** – 1996.
9. Az Országos Széchényi Könyvtár épülete a Budavári Palotában. Szerkesztette: **Farkas László–Németh Mária** – 1996.